

ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

БУРАК ВІРА ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 81`1: 81`22/81`37: 81`42[811.161.2+811.162.1+811.111]

**ВЕРБАЛІЗАЦІЯ СТЕРЕОТИПІВ РОДИННОЇ СПОРІДНЕНОСТІ
В УКРАЇНСЬКІЙ, ПОЛЬСЬКІЙ І БРИТАНСЬКІЙ РЕАЛІСТИЧНІЙ
ПРОЗІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ**

Спеціальність 10.02.15 – загальне мовознавство

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ В. В. Бурак

Науковий керівник: Гонтарук Лариса Володимирівна, кандидат
філологічних наук, доцент кафедри загального мовознавства Львівського
національного університету імені Івана Франка

Львів – 2019

АНОТАЦІЯ

Бурак В. В. Вербалізація родинних стереотипів в українській, польській і британській реалістичній прозі другої половини ХІХ століття. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.15 – загальне мовознавство, Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, 2019.

Дисертацію присвячено розвитку етнолінгвістичної теорії у межах функціонального, когнітивно та комунікативно зорієнтованого підходу до вивчення центрального лінгвокультурного феномену – стереотипу. Створено динамічну модель стереотипу, здійснено функціональну диференціацію засобів вербалізації стереотипів у мові та мовленні. Описано особливості референції реалістичної прози та визначено референційний статус стереотипу.

Уперше в межах української етнолінгвістики встановлено семіотичні критерії для виокремлення вербалізаторів стереотипів різних ступенів сформованості (різної сили / культурно відображального потенціалу) на матеріалі художніх текстів реалістичного стилю. Розмежовано поняття ‘типовість прототипова’ і ‘типовість стереотипна’. Виведено семіотичні універсалиї функціонування і вербалізації колективного досвіду.

Подальшого розвитку набула ідея ядро-периферійної моделі колективного досвіду з прототипом у центрі та стереотипами різного культурно відображального потенціалу навколо. Описано кореляцію між когнітивною і комунікативною семіотичними системами, які детермінують форму і значення вербалізатора стереотипа, щоб знак міг транслювати актуальну культурно зумовлену інформацію.

Встановлено закономірність, що чим сильніший стереотип, тим коротша форма його номінативного вербалізатора. Також існує обернена закономірність: зі збільшенням структурної складності форми мовного знака, слабшає його арбітральність, тобто слабшим стає і стереотип. У дослідженні описано

динаміку номінативних процесів під час вербалізації стереотипів. Структурно складні вербалізатори стереотипів схильні втрачати комунікативну функцію, зменшуватися у формі і набувати при цьому власне номінативної функції. Однак зафіксовано також зворотній процес, коли внаслідок десемантизації інформація, закріплена номінативною одиницею, втрачає свою комунікативну релевантність і конвенційність, тоді форма вербалізатора збільшується, починає реалізувати комунікативну функцію.

У роботі врегульовано співвідношення номінативної та комунікативної функцій засобів вербалізації стереотипів (розрізняємо номінативні і комунікативні вербалізатори стереотипів); урахувано особливості вербалізаторів стереотипів різної структурної складності та різних ступенів сформованості (*непохідне слово, дериват, фразеологізм, семантично зв'язане словосполучення; паремія; семантично зв'язане речення*); вдосконалено методику когнітивної дефініції шляхом розмежування ширини референції комунікативних смислів, які відсилають до складових конвенційного поняття різної структурної складності й абстрактності (тобто – до ознак, суджень та умовиводів).

У роботі висвітлено теоретичні аспекти аналізу стереотипів у суміжних галузях наук про людину. Також розкрито еволюцію поглядів на лінгвістичну природу стереотипа і методологію дослідження цього феномену в етнолінгвістиці. З'ясовано, що функціонування стереотипів зумовлене здатністю людини оперувати знаковими системами. Стереотипи специфічні дуальною оцінкою «добре» – «погано», тож вони мають перформативний характер. Бінарна оцінка стереотипа пов'язана із такою формою мислення як умовивід, тож культурно відображальний потенціал стереотипа залежить від кількості умовиводів, які стали реакцією на стимули об'єкта спостереження.

На рівні тексту існування стереотипів – це необхідна і достатня умова порозуміння між мовцями. Функціонування стереотипів адаптоване до динаміки когнітивної й артикуляційної систем. З метою здійснення функціональної диференціації засобів вербалізації стереотипів у креативних

текстах обґрунтовано кореляцію термінів *поняття, стереотип, прототип* і *мовне значення*. Два основних підходи до аналізу засобів вербалізації стереотипа (статичний і динамічний) дозволили методологічно розрізнити *культурне профілювання* стереотипа як конотаційного абстракту, що вербалізується номінативними одиницями різної структурної та семантичної складності, і *текстове профілювання* конкретних реалізацій стереотипа через конотаційні стежки, вербалізовані у мікро-, макро- та мегаконтекстах порівнюваних художніх текстів другої пол. ХІХ ст.

Як форма колективного досвіду стереотип утворюється в процесі пізнання внаслідок комбінації відомого (напр., *баба, базар*) та нового (*сварки*). Відтак, стереотип є формою поняття, яку розглядаємо в динаміці. Він утворюється синтагматично у повторюваних контекстах (напр., ‘баба на базарі постійно свариться’). Сформований стереотип закріплюється номінативною одиницею, яка за семіотичними критеріями відповідає ступеням конвенційності та комунікативної релевантності цього фрагменту колективного досвіду (напр., *базарна баба*).

Семантичні компоненти номінативного вербалізатора стереотипа здійснюють референцію до складових поняття різної структурної складності й абстрактності (*ознак, суджень, умовиводів*). Семантичні компоненти відрізняються також за ступенями «об’єктивності – суб’єктивності». Тому у ядерно-периферійній структурі значення семантичні компоненти можуть належати до трьох сфер: *десигнації, системних конотацій, текстових конотацій*.

Аргументовано доцільність залучення художніх текстів як матеріалу етнолінгвістичних досліджень, адже художній дискурс відіграє важливу роль у формуванні, поширенні та збереженні колективного досвіду. Встановлено проблеми ідентифікації стереотипів у художньому тексті з огляду на креативність літератури. З’ясовано, що важливим критерієм дослідження вербалізації стереотипів у художніх текстах є категорія точки зору (далі ТЗ).

Розрізняємо індивідуальну (авторську) та колективну (етнічну) ТЗ, які існують лише стосовно сформованих стереотипів.

Художні тексти, як застиглий дискурс, відображають динаміку номінативних засобів вербалізації стереотипів. Частотність вживання синонімічних номенів різної структурної складності вказують на процес зміцнення або слабшання вербалізованого стереотипу. До вербалізаторів одного конвенційного поняття зараховуємо демінутиви, синоніми та похідні номени різної структурної складності. Виокремлено 494 номінативні одиниці. Зі збільшенням форми номена збільшується роль людського фактора, тож слабшає конвенційність знака. Тому найсильніші стереотипи з найвищим ступенем об'єктивності, абстрактності та конвенційності вербалізовані найбільш арбітральними одиницями мови – непохідними словами, а стереотипи, які вже сформувалися, але мають невисоку комунікативну релевантність і культурно відображальний потенціал, вербалізовані структурно найбільш складними номенами – семантично зв'язаними реченнями.

Непохідні однокомпонентні номени завжди функціонують у контекстах як самостійні одиниці, часто входять до складу похідних номінативних сполук. Під похідними номенами розуміємо стабілізовані форми вербалізації, які містять у своїй структурі компоненти форми чи значення іншої номінативної одиниці з цього ж номінативного поля або цілком включають її у свій склад. За ступенями похідності від непохідних номенів стереотипів серед номенів-дериватів розділяємо: 1) семантичні деривати; 2) формально-семантичні деривати на лексичній основі; 3) формально-семантичні деривати на синтаксичній основі. Синтаксичні номени стереотипів розрізняємо за граматичною структурою словосполучення або речення.

На рівні мікроконтексту функціонування родинних стереотипів у текстах порівнюваних лінгвокультур (вживання номена у висловлюваннях) встановлено градацію стереотипів за їх силою і культурно відображальним потенціалом. Сила стереотипу визначається за кількістю умовиводів, які породжує актуалізація номена стереотипа в контекстах, і те, скільки з цих

умовиводів стали самостійними стереотипами, які закріплені в стабілізованих контекстах похідними номінативними одиницями.

На рівні макроконтексту функціонування родинних стереотипів (вживання номена у межах текстів письменників однієї лінгвокультури) вербалізовано стереотипи, що стосуються різних типів сімей (за кількістю членів; етапами функціонування; місцем проживання; суспільним класом; рівнем майнового забезпечення; віросповіданням) і видів родинних стосунків.

На рівні мегаконтексту повторюються центральні сюжетні лінії, засновані на таких родинних стереотипах: 1) укладання шлюбу з розрахунку: батьки насильно віддають дочку заміж; сирота/вдова намагається стати частиною багатого та впливової родини; 2) кровний обов'язок: брат бере під опіку самотню сестру або дітей покійного брата чи сестри; батько бере під опіку овдовілу дочку; діти доглядають старих батьків; 3) конфлікт поколінь: дорослий син конкурує з батьком за владу в сім'ї; доросла дочка конкурує з матір'ю за владу в сім'ї; 4) вдовине життя: матір-вдова не справляється з вихованням сина; 5) емансипація жінки у сім'ї: жінка активна, намагається взяти на себе обов'язки чоловіка, але їй це не вдається зробити так, щоб суспільство схвалило.

Ключові слова: стереотип, стереотипізація, вербалізація, номінативна одиниця, комунікативні одиниця, конвенційність, комунікативна релевантність.

SUMMARY

Burak V. V. Verbalization of family stereotypes in Ukrainian, Polish and British realist prose of the second half of the 19th century. – Graduate thesis published as a manuscript.

Thesis for a candidate degree in philology, specialty 10.02.15 - General Linguistics, Ivan Franko National University of Lviv, 2019.

The thesis is dedicated to the development of ethnolinguistic theory within functional, cognitive and communicative approaches to the study of the central

linguocultural phenomenon – the stereotype. The dynamic model of the stereotype was devised in the thesis as well as the functional differentiation of the means of stereotype verbalization in language and speech. The features of realist prose reference were described and the referential status of the stereotype was defined.

For the first time in Ukrainian ethnolinguistics, the semiotic criteria for identification of stereotype verbalizers of various degrees of formation (of different strength / culturally reflecting potential) were established on the basis of artistic realist texts. The notions of ‘prototype typicality’ and ‘stereotype typicality’ were differentiated. Semiotic universals of functioning and verbalization of collective experience were deduced in the thesis.

The idea of core–periphery model of collective experience with the prototype at the center and stereotypes of different culturally reflecting potential at the periphery developed further. The correlation between cognitive and communicative semiotic systems, which determine the form and value of a stereotype verbalizer so that the sign could transmit actual culturally conditioned information, was described.

A pattern was determined which states that the stronger the stereotype, the shorter the form of its nominative verbalizer. There is also a reverse pattern: with further structural complication of the verbal sign form its arbitrariness weakens i.e. the stereotype itself weakens. The dynamics of nominative processes during stereotype verbalization was described in the research. Structurally complex stereotype verbalizers tend to lose their communicative function, diminish in form and acquire the nominative function. However, a reverse process was detected too, when, as a result of decemanticization, the information, fixed by a nominative unit, loses its communicative relevance and conventionality, the form of the verbalizer increases and starts to actualize the communicative function.

The correlation between the nominative and communicative functions of means of stereotype verbalization was settled in the paper (we distinguish nominative and communicative stereotype verbalizers); the features of stereotype verbalizers of

different structural complexity and different degrees of formation (non-derivative word, derivative, phraseologism, semantically connected word combination, paroemia, semantically connected sentence) were taken into account; the method of cognitive definition by delineating the width of reference of communicative senses, which refer to the constituents of conventional notion of different structural complexity and abstractedness (i.e. to characteristics, statements and inferences), was improved.

The paper shows theoretical aspects of stereotype analysis in adjacent disciplines that deal with human beings. The thesis also covers the evolution of approaches towards linguistic nature of the stereotype and the methodology of research of this phenomenon in ethnolinguistics. It was found out that the functioning of stereotypes is conditioned by the human ability to operate semiotic systems. Stereotypes are typical in their dual evaluation “good”–“bad”, so they are of performative character. Binary evaluation of the stereotype is connected with a particular form of thinking: inference, so culturally reflecting potential of the stereotype depends on the number of inferences which became reactions to the stimuli of the object of observation.

At text level the existence of stereotypes is a necessary and sufficient condition of understanding among speakers. The functioning of stereotypes is adapted to the dynamic of cognitive and articulative systems. With the aim of functional differentiation of the means of stereotype verbalization in creative texts the correlation of the terms *notion*, *stereotype*, *prototype* and *linguistic meaning* was substantiated. Two main approaches to analysis of the verbalization means (static and dynamic) allowed to methodologically distinguish *cultural profiling* of the stereotype as the connotative abstraction which is verbalized by nominative units of different structural and semantic complexity and *text profiling* of specific actualizations of stereotypes through connotative trails verbalized in micro-, macro- and megacontexts of artistic texts of the second half of the 19th cen. under comparison.

As a form of collective experience a stereotype is created in the process of cognition as a result of combination of the known (such as in the Ukrainian *grandmother*, *bazaar*) and the new (such as in the Ukrainian *quarrel*). Hence, a stereotype is a notion form which is examined dynamically. It is created syntagmatically in repeated contexts (such as ‘a grandmother in the bazaar constantly quarrels’). A formed stereotype is fixed by a nominative unit which according to semiotic criteria corresponds to the degrees of conventionality and communicative relevance of this fragment of collective experience (such as in the Ukrainian *bazaar grandmother*).

Semantic components of the nominative verbalizer of the stereotype perform reference to constituents of the notion of different structural complexity and abstractedness (characteristics, statements and inferences). Semantic components are also differentiated according to their degrees of “objectivity – subjectivity”. Thus, in a core-periphery structure of meaning semantic components can belong to three spheres: designation, systemic connotations and text connotations.

The advisability of using artistic texts as a material for ethnolinguistic research is substantiated, since artistic discourse plays an important role in formation, distribution and storage of collective experience. The problems of stereotype identification in the artistic text, considering the creativity of literature, were defined. It has been revealed that the category of the point of view is an important criterion of research of stereotype verbalization in artistic texts. There are individual (author’s) and collective (ethnic) points of view which exist only with regard to formed stereotypes.

Artistic texts as fixed discourse reflect the dynamics of nominative means of stereotype verbalization. Frequency of usage of synonymic names with different structural complexity points at the process of strengthening or weakening of the verbalized stereotype. Verbalizers of one conventional notion include diminutives, synonyms and derived names of different structural complexity. There are 494 nominative units. With the increase of name’s form the role of human factor

increases as well, thus conventionality of the sign decreases. That is why the strongest stereotypes with the highest degree of objectivity, abstractedness and conventionality are verbalized by the most arbitrary units of language: non-derivative words, while stereotypes that are already formed, but have low communicative relevance and culturally reflecting potential, are verbalized by the most structurally complex names: semantically connected sentences.

Non-derivative single-component names always function in contexts as independent units and are often part of derivative nominative composites. Under derivative names we understand stabilized verbalization forms which contain components of form or meaning of another nominative unit from the same nominative field in their structure or include this unit completely into their composition. According to the degree of derivation from non-derivative names of stereotypes among derivative names we distinguish: 1) semantic derivatives; 2) formal-semantic derivatives on lexical basis; 3) formal-semantic derivatives on syntactic basis. We distinguish syntactic names of stereotypes according to the grammatical structure of word combination or sentence.

At microcontext level of functioning of family stereotypes in texts of compared linguocultures (usage of a name in utterances) there is a gradation of stereotypes according to their strength and culturally reflecting potential. The strength of the stereotype is determined by the number of inferences created out of stereotype name actualization in contexts and by how many of these inferences became independent stereotypes that are fixed in stabilized contexts by derivative nominative units.

At macrocontext level of functioning of family stereotypes (usage of a name within texts written by authors of one linguoculture) verbalized are those which have to do with different types of families (according to the number of members; stages of functioning; place of living; social class; amount of owned property; religion) and types of family relations.

At megacontext level central plots based on the following family stereotypes are repeated: 1) contracting a marriage of convenience: parents force their daughter to get married; an orphan/a widow tries to become a part of a rich and influential family; 2) blood duty: a brother takes care of his lonely sister or children of his deceased brother or sister; a father takes care of his widowed daughter; children look after their old parents; 3) generation conflict: an adult son competes with his father for power in the family; an adult daughter competes with her mother for power in the family; 4) life of a widow: a widowed mother cannot manage to raise her son; 5) emancipation of a woman in a family: a woman is active, tries to take on the duties of a man, but she fails to do it in a way not condemned by society.

Key words: stereotype, conventional notion, stereotypization, conceptualization, categorization, verbalization, nominative unit, communicative unit, conventionality, communicative relevance.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Бурак В. Зіставлення номенів на позначення чоловіка в процесі узаконення шлюбних стосунків на матеріалі української та польської мов // Актуальні проблеми філології та перекладознавства. 2016. Т. 1. Вип. 10. С. 74–81.
2. Бурак В. Етноспецифіка номінацій жінки у процесі створення сім'ї (на матеріалі української та польської мов) // Проблеми слов'янознавства. 2016. Вип. 65. С. 96–109.
3. Бурак В. Субзнакова фіксація лінгвокультурного змісту в похідних номінаціях родичів (на матеріалі української та польської мов другої половини ХІХ століття) // Лінгвістичні студії. 2017. Вип. 34. С. 85–100.
4. Бурак В. Референція в реалістичній прозі: етнолінгвістичний аспект // Лінгвістичні студії. 2018. Вип. 35. С. 93–99.

5. Burak V. The Identification of Stereotypes in the Artistic Text (On the Basis of Ukrainian, Polish and British Realist Prose) // Journal of Advances in Linguistics. 2018. Vol. 9. P. 1387–1400.

6. Бурак В. Макросистемність ядра номінативного поля «РОДИНА» (на матеріалі українських та англійських словників ХІХ століття) // Наукові записки. Серія: філологічні науки (мовознавство) Кіровоград. 2017. Вип. 154. С. 522–528.

Праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

7. Бурак В. Прототипове і стереотипне у мовному образі БАТЬКА (на матеріалі української літератури другої половини ХІХ століття) // Мовний простір слов'янського світу: поконференційна монографія. Київ: Нац ун-т «Києво-Могилянська академія». 2017. С. 14–16.

ЗМІСТ

ВСТУП	15
РОЗДІЛ 1. РОЗВИТОК ПОГЛЯДІВ НА МЕТАМОВУ ДОСЛІДЖЕННЯ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ СТЕРЕОТИПІВ В ЕТНОЛІНГВІСТИЦІ	26
1.1. Еволюція поняття стереотип в етнолінгвістичній перспективі	26
1.1.1. Динамічний стереотип у фізіологічних дослідженнях І. Павлова	..27
1.1.2. Стереотип у соціологічній концепції В. Ліппмана	..28
1.1.3. Стереотипи у теорії мовленнєвого впливу С. Гаякави	..30
1.1.4. Стереотип у семантичних дослідженнях Г. Патнема	..33
1.1.5. Стереотип у сучасній етнолінгвістиці	..35
1.2. Стереотип у процесі функціонування колективного досвіду	41
1.2.1. Стереотипізація та концептуалізація.....	44
1.2.2. Стереотипізація та категоризація.....	46
1.3. Вербалізація стереотипа: мовне значення і комунікативний смисл.....	53
1.3.1. Ментальні компоненти стереотипа vs їхні семантичні відповідники у мові	62
1.3.2. Оцінка стереотипа vs конотативний компонент значення його вербалізатора.....	67
Висновки до розділу 1	72
РОЗДІЛ 2. ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ СТЕРЕОТИПІВ У ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ	75
2.1. Індивідуальний та колективний досвід у художньому тексті: проблема ідентифікації стереотипів	75
2.1.1. Художній дискурс у колі проблематики етнолінгвістики.....	75
2.1.2. Художній текст: проблема референції	77
2.1.3. Особливості референції реалістичної прози	81
2.1.3.1. Референція і стиль	81
2.1.3.2. Референція і жанр	82

2.2. Стереотип як конвенційний референт у художньому тексті	85
2.3. Методологія етнолінгвістичного дослідження стереотипів у художньому тексті	90
Висновки до розділу 2	102
РОЗДІЛ 3. ФУНКЦІЙНА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ НОМІНАТИВНИХ ЗАСОБІВ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ СТЕРЕОТИПІВ У РЕАЛІСТИЧНІЙ ПРОЗІ	105
3.1. Лінгвосеміотичні критерії розрізнення номінативних засобів вербалізації стереотипів у реалістичній прозі	105
3.2. Номінативні засоби вербалізації родинних стереотипів в українській, польській і британській реалістичній прозі др. пол. ХІХ ст.	110
3.2.1. Стереотипи, закріплені лексемами	115
3.2.2. Номени-деривати стереотипів	124
3.2.2.1. Семантична деривація	125
3.2.2.2. Формально-семантична деривація	130
3.2.2.2.1. Формально-семантична деривація на лексичній основі	130
3.2.2.2.2. Формально-семантична деривація на синтаксичній основі	151
3.2.3. Синтаксичні номени стереотипів	158
3.2.3.1. Фразеологізовані словосполучення	159
3.2.3.2. Семантично зв'язані словосполучення	174
3.2.3.3. Паремії.....	179
3.2.3.4. Семантично зв'язані речення	180
Висновки до розділу 3	185
ВИСНОВКИ	189
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	199
ДОДАТКИ.....	219

ВСТУП

Лінгвістичне вивчення стереотипів розпочалося паралельно із виникненням теорії прототипів у 50-х – 70-х роках минулого століття. Обидва підходи стали альтернативою класичній теорії категоризації (Арістотель), референції (Г. Фреге, Р. Карнап, Б. Рассел), та мовного значення (Ф. де Соссюр, Й. Трір, Л. Вайсгербер). Однак, ще деякий час внаслідок зміни науково-дослідницьких програм (із мовоцентричної на антропоцентричну) етнолінгвістичні дослідження стереотипів здійснювалися лише на матеріалі етнографічних та фольклорних текстів із застосуванням «старої» методології. Зокрема, застосовувалася статична модель мовного знака, запропонована Ф. де Соссюром, де референцію здійснюють лише ті знаки, що виконують номінативну функцію (лексеми і фразеологізми, значення яких ототожнювали). Тож вважалося, що стереотипи неодмінно виражені у мові: позначені номінативними одиницями. Стереотип розуміли як результат колективного пізнання народу, співвідносний із наївним образом світу; як об'єктивований, збережений у мовному образі світу життєвий та комунікативний досвід мовної спільноти. У слов'янській етнолінгвістиці пророблено грандіозну роботу з каталогізації та реєстрації стереотипів, закріплених на лексико-семантичному рівні мови: «Słownik stereotypów i symboli ludowych», «Славянские древности», «Знаки української етнокультури». Дослідження стійких колективних уявлень про світ базуються на статичній моделі стереотипа: те, що закріплено мовно, закріплено й суспільно. Однак, ментальна конструкція не може бути статичною, адже динамічність психіки зумовлює нестабільність системи координат «Людина – Світ». Тому статична модель стереотипа не відображає всієї природи модельованого явища. Статично можливо описати структуру моделі, та стан її мовного вираження на певному синхронному зрізі. Проте, не всі засоби вербалізації стереотипа буде зареєстровано та каталогізовано, а ті, що вдається виокремити (бо вони закріплені системно), залишаються функціонально недиференційованими.

Пошук оптимального семантичного аналізу, який би ефективно дешифрував культурно та комунікативно релевантну інформацію, вербалізовану в художніх текстах, триває і вже спричинив еволюцію поглядів на референцію в етнолінгвістиці. До апарату досліджень залучено динамічну модель мовного знака, розроблену Ч. Пірсом і вдосконалену Ч. Моррісом, яка включає суб'єкта, що кодує інтерпретацію пізнаного світу в мовних знаках, наприклад, автора художнього тексту, та зворотньо – суб'єкта, який здійснює інтерпретацію мовних знаків у мовленні, наприклад, читача. Унаслідок переоцінки системи референції змін зазнала й семантична теорія.

Справжнім проривом когнітивної етнолінгвістики стала семантична концепція конотації, яка враховує референцію номінативних одиниць у процесі комунікації, де, власне, і проявляється більшість культурно детермінованих уявлень, пов'язаних із вживанням мовних знаків (Є. Бартмінський, Р. Токарський, Л. Йорданська, І. Мельчук, У. Маєр-Барановська, Б. Курилович, Е. Богдановіч). Згідно з цією концепцією, екстенціонал знака тотожний сукупності його можливих інтенціоналів, тобто значення цього знака відкрите і складається із усіх можливих смислів його вживання. Зміщення акценту на референцію у мовленні відкрило перспективу дослідження колективного світобачення людей різних епох, чия картина світу сильно відрізняється від тої, що відображена у фольклорних текстах.

Функційний підхід до вивчення порушеної проблематики зумовив зміни в тлумаченні того, що вважати номінативною одиницею, яке семіотичне призначення виконують відмінні номени стереотипів. Також визнано, що не лише номінативні, а й комунікативні одиниці мови здійснюють референцію, зокрема – відсилають до життєвого досвіду мовців. Це розширило межі етнолінгвістичного аналізу стереотипів, що дало змогу залучити художні тексти у якості матеріалу дослідження. Комунікативний напрям етнолінгвістики знаходиться в процесі становлення. У зв'язку з цим методологія дослідження етнічної свідомості на матеріалі креативних текстів ще остаточно не сформувалася, тож немає єдиного методу для ідентифікації

стереотипів у художньому тексті. Під новим кутом зору відкривається перспектива дослідження стереотипів у динаміці як механізмів пізнавального процесу етносу, невід'ємної частини етнічної комунікації.

Актуальність теми зумовлена необхідністю розвитку етнолінгвістичної теорії у межах когнітивно-комунікативного підходу, а також – застосуванням цього підходу до вивчення центрального лінгвокультурного феномену – стереотипа. Робота виконана згідно з постулатами синергетичної теорії мови, що на початку XXI століття набуває статусу нової парадигми лінгвістичних досліджень. Аналіз мовного матеріалу в зіставному аспекті дозволив уперше здійснити функціональну диференціацію номінативних засобів вербалізації стереотипів.

Проблематика дослідження охоплює особливості функціонування мовної системи в умовах художньої комунікації. Основну увагу зосереджено на когнітивних аспектах реалізації мови у мовленні. Враховано виділені А. Кіклевічем семіотичні аспекти функціонування мовного знака (форму, сигніфікативне значення, референційне значення, структуру, контекст) і розглянуто їх цілісно. Також у роботі застосовано функційний підхід до вивчення засобів вербалізації стереотипів у художніх текстах.

Виявлено вплив процесів стереотипізації і категоризації на прояви динаміки у номінативних системах української, польської та англійської мов другої половини XIX століття. Встановлено, що процеси стереотипізації та концептуалізації зумовлюють елементи повторюваності у мовленнєвій діяльності українських, польських і британських авторів реалістичної прози досліджуваної епохи. Автори залучених до аналізу текстів незалежно один від одного здійснювали вербалізацію родинних стереотипів однаковими або семантично подібними мовними засобами. Також спостерігаємо повторюваність центральних тем і сюжетних ліній, які експлікують уявлення про родинну спорідненість у проаналізованих джерелах. Це свідчить про часткову універсальність феномену родинної спорідненості, як наслідок –

подібну концептуалізацію і вербалізацію цих стереотипів у досліджуваних етнокультурах.

Аналіз функціонування стереотипів у мікроконтекстах здійснено з урахуванням принципу оптимальності, згідно з яким перелічені аспекти актуалізованих знаків, залежно від типу мовленнєвої ситуації, конфігуруються таким чином, щоби взаємодія мови і комунікативного середовища була оптимальною. Автори текстів орієнтуються на те, що відомо потенційному читачу і додатково пояснюють або конкретизують те, що може мати хибну інтерпретацію.

На рівні макро- та мегаконтекстів стереотипи розглянуто як невід'ємну складову інтерпретації художнього тексту. Основну увагу зосереджено на вивченні комунікативного смислу, який транслює форма вербалізаторів стереотипів. У дослідженні відмовляємося від традиційної лінійної інтерпретації тексту, яка базується на послідовному аналізі номінативних знаків і їх синтагматичних зв'язків. Натомість здійснюємо комунікативно зорієнтовану реконструкцію колективного досвіду українців, поляків та британців про родинну спорідненість другої половини XIX століття.

Мета дисертації – здійснити функціональну диференціацію номінативних засобів вербалізації стереотипів РОДИННОЇ СПОРІДНЕНОСТІ в порівнюваних художніх текстах; експлікувати інформацію про це явище, її осмислення та комунікативну реалізацію в українській, польській і британській реалістичній прозі другої половини XIX століття.

Поставлена мета зумовила потребу виконання таких **завдань**:

- 1) синтезувати теоретико-методологічні засади вивчення стереотипів у лінгвістиці;
- 2) застосувати функційний підхід для дослідження стереотипів у художній комунікації;
- 3) здійснити комплексне дослідження синкретичної природи стереотипа:

- а) встановити критерії виокремлення стереотипів у художніх текстах;
- б) здійснити аналіз засобів вербалізації родинних стереотипів за ступенем закріпленості і їхньою цінністю в обміні інформацією;
- в) здійснити порівняльний аналіз функціонування родинних стереотипів у мега-, макро- та мікроконтекстах української, польської і британської реалістичної прози.

Об'єктом дослідження є родинні стереотипи в українській, польській і британській художній комунікації з огляду на особливості функціонування та вербалізації.

Предметом дослідження є функціональна диференціація номінативних засобів вербалізації стереотипів **РОДИННОЇ СПОРІДНЕНОСТІ** в порівнюваних художніх дискурсах; експлікація інформації про це явище, її когнітивне опрацювання та комунікативну реалізацію в українській, польській і британській реалістичній прозі другої половини XIX століття.

Матеріалом дослідження стали комунікативні контексти, об'єднані темою **РОДИННА СПОРІДНЕНІСТЬ**, виокремлені з української, польської та британської реалістичної прози другої половини XIX століття. Зібрано 3064 текстових фрагменти, з них 903 – українських, 1037 – польських і 1124 – британських, загальним обсягом 337 519 слововживань. Вибірку здійснено із джерел, загальний обсяг яких становить 2 252 172 слововживання. Елементи кількісного аналізу здійснюємо для інтерпретації мовних фактів у межах однієї мовної системи.

Роль письменника як мовної особистості вирішальна щодо того, як стереотип представлений в художньому тексті. Кожен спосіб зумовлений комунікативною метою автора. Інтерпретувати мотивацію того чи іншого відображення стереотипа в художньому тексті можемо лише з урахуванням законів комунікації. Вважатимемо показником успішності художньої комунікації те, що текст став прецедентним (він відомий багатьом членам мовної спільноти, його активно поширюють, він визнаний таким, що необхідно

зберегти і передати наступним поколінням, отже його багато разів перевидають, перекладають, екранізують і впроваджують в освітній курс).

Теоретичні положення проілюструємо на прикладі стереотипів про родинну спорідненість в українській, польській і британській лінгвокультурах другої половини XIX століття, позаяк, найбільше стереотипізації піддаються соціокультурні явища.

До аналізу залучено лише прецедентні тексти реалістичної прози. Реалістичне відображення явищ та подій у прозі цього періоду найбільш релевантне для аналізу в етнолінгвістичному аспекті. Це зумовлено тим, що реалістичний стиль є детермінантою максимально об'єктивного відображення інформації в художньому тексті. У реалістичній прозі домінує представлення колективного досвіду, а не індивідуального авторського світобачення, тож цей матеріал найбільш адекватний для дослідження стереотипів. Також важливо, що більшість родинних стереотипів пов'язані, власне, із традиційними родинними стосунками, які проіснували до початку XX століття. Саме через це матеріалом дослідження стали тексти другої половини XIX століття. Це останній період модерної епохи перед великими суспільними змінами, які відбулися внаслідок Першої та Другої світових воєн.

До аналізу залучено такі твори реалістичної прози: 1) *українські тексти* (М. Вовчок «Три долі», «Сестра»; А. Свидницький «Люборацькі», І. Нечуй-Левицький «Кайдашева сім'я», П. Мирний та І. Білик «Хіба ревуть воли, як ясла повні?»; І. Франко «Для домашнього огнища»; О. Кобилянська «Земля»); 2) *польські тексти* (Б. Прус «Лялька. Том 1.», Б. Прус «Лялька. Том 2.»; Е. Ожешко «Над Німаном»; В. Реймонт «Селяни. Частина 1. Осінь.»; В. Реймонт «Селяни. Частина 2. Зима.»; В. Реймонт «Селяни. Частина 3. Весна.»; В. Реймонт «Селяни. Частина 4. Літо.»); 3) *британські тексти* (Ч. Діккенс «Великі сподівання»; Дж. Еліот «Міддлмарч»; Ш. Бронте «Джейн Ейр»; В. Теккерей «Ярмарок марнославства»).

Дослідження базується на функційній **методології** (В. Джеймс, Ф. Шіллер, Л. Виготський, М. Бахтін).

Методологічною базою дослідження стала концепція семантизації та десемантизації як діяльності (започаткована і розвинена у працях В. фон Гумбольдта, О. Потебні, Ф. Фортунатова, О. Шахматова, І. Бодуена де Куртене, Є. Поліванова, Л. Виготського, Л. Щерби, О. Лурії та ін.), яка базується на загальній філософсько-психологічній теорії діяльності (Л. Рубінштейн, А. Леонт'єв, П. Гальперін) і загальній теорії комунікації (Т. ван Дейк, Дж. Остін, Дж. Серль, Ф. Бацевич, Ю. Степанов, Р. Будагов, Л. Виготський та ін.), а також – концепція професійної мовної особистості (Г. Патнем, Ю. Караулов, Е. Голованова), теорія ізоморфізму мови і культури (Є. Бартмінський, М. Толстой), що витоками сягає ідей Тартусько-московської семіотичної школи (Ю. Лотман, В. Топоров, Б. Гаспаров та ін.), теорія стереотипа в розумінні Люблінської школи етнолінгвістики (Є. Бартмінський, Р. Токарський, Г. Кардела, Я. Анусєвіч, Я. Адамовський, С. Небжеговська-Бартмінська, А. Пайджінська та ін.), теорія дифузійності семантики і прагматики (А. Кіклевіч), концепція неоднакової арбітральності різноструктурних мовних знаків (Я. Анусєвіч), концепція міжрівневої деривації (О. Кубрякова), теорія номінативного аспекту комунікативної діяльності (О. Кубрякова) та комунікативного аспекту номінативної діяльності (Й. Стернін), а також – концепція відкритої семантичної структури мовного знака (Р. Токарський, Є. Бартмінський), і теорія внутрішньої мотивації семантичних ознак у семантичній структурі номена (Р. Токарський), концепція дискурсу як медіального епістемологічного простору (Т. ван Дейк).

Методи дослідження, які забезпечують функційний підхід до аналізу засобів вербалізації стереотипів у проаналізованих художніх текстах: **загальнонаукові методи** – індукція, дедукція, аналіз, синтез, класифікація; **власне лінгвістичні методи** – *структурний* (для вивчення засобів вербалізації стереотипів як цілісної системи, яка складається із більш чи менш мовно закріплених елементів і зв'язків між ними), зокрема *дистрибутивний аналіз* (для виокремлення цілісних контекстів текстових реалізацій засобів вербалізації родинних стереотипів; для визначення меж структурно складних

номінативних вербалізаторів стереотипів), *трансформаційний аналіз* (для визначення результатів міжрівневої деривації як основного механізму номінації стереотипів у художніх текстах), *компонентний аналіз* (для конструювання семантичних структур вербалізаторів стереотипів за наборами їх семантичних компонентів, актуалізованих у текстах); також для виявлення формально-структурних особливостей вербалізації родинних стереотипів у досліджуваних текстах застосовується, *морфемний, словотвірний, синтаксичний аналізи*, для експлікації семантики вербалізованих стереотипів застосовується *етимологічний аналіз, аналіз семантичного поля та дефініційний аналіз*, а саме: *методика відкритої когнітивної дефініції*; для здійснення функціональної диференціації засобів вербалізації виокремлених стереотипів застосовується *методика мовного моделювання*, яка включає *прийом семантичного промінювання*, що забезпечує встановлення семантичного диференціалу вербалізаторів стереотипів, також для виявлення прагматичних детермінант засобів вербалізації родинних стереотипів у проаналізованих художніх текстах вдаємося до аналізу категорій ТЗ, оцінки, прогнозованого перлокутивного ефекту; *дискурс-аналіз* (для виявлення колективно об'єктивованого досвіду мовної спільноти поряд із суб'єктивним досвідом письменника), зокрема для ідентифікації мовних знаків у художніх текстах, які здійснюють референцію до стереотипів, застосовується *аналіз суміжних пар* – типових вербальних послідовностей, що вказують на семантичну стереотипізацію вербалізованої інформації; *контент-аналіз* (для встановлення за частотними характеристиками індексу комунікативної релевантності стереотипів у кореляції до ступеня конвенційності, структурної складності й арбітральності форми та значення їх вербалізаторів); *інтен-аналіз* (для визначення меж компетенції лінгвістичного вивчення стереотипів на матеріалі художніх текстів: встановлення достовірного співвідношення отриманих знань про реальний світ, етнічну концептосферу, художню комунікацію порівнюваних лінгвокультур досліджуваної епохи).

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.
Проблематика дисертації відповідає науковій темі кафедри загального

мовознавства філологічного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка «Соціокомунікативні та когнітивні аспекти організації різномовних дискурсів» (номер державної реєстрації 0116U001697). Тему дисертації затверджено на засіданні Вченої ради філологічного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка (протокол № 63/3 від 6 березня 2019 року).

Наукова новизна роботи полягає в тому, що на матеріалі української, польської та британської реалістичної прози другої половини XIX століття

вперше:

- розкрито функційний аспект механізму стереотипізації у взаємозв'язку з процесами концептуалізації, категоризації та вербалізації колективного досвіду;

- встановлено семіотичні критерії виокремлення стереотипів у художніх текстах;

- здійснено функційну диференціацію номінативних засобів вербалізації стереотипа на матеріалі художніх текстів;

подальшого розвитку набули:

- *ідея ядро-периферійної моделі колективного досвіду з прототипом у центрі та стереотипами різної сили навколо;*

- *теорія ізоморфізму мови і культури через висвітлення кореляцій між когнітивною та комунікативною семіотичними системами, які детермінують форму і значення вербалізатора стереотипа, щоб знак міг транслювати актуальну культурно зумовлену інформацію;*

- *закон економії мовних зусиль через розрізнення функцій різноструктурних номінативних одиниць: чим важливіша для обміну інформація, тим коротша форма її номінативного вербалізатора;*

- *концепція арбітральності мовного знака через розвиток ідеї Я. Анусевича про параметр сили арбітральності мовного знака: встановлено, що зі збільшенням структурної складності форми мовного знака, слабшає його арбітральність, тобто слабшає зв'язок між його формою і значенням. На*

матеріалі проаналізованих текстів зафіксовано, що типовим є семіотичний процес *збільшення сили арбітральності* вербалізатора стереотипа, коли структурно складні одиниці втрачають комунікативну функцію, зменшуються у формі, набуваючи при цьому власне номінативної функції. Рідше проявляється зворотній процес, коли внаслідок десемантизації інформація, закріплена номінативною одиницею, втрачає свою комунікативну релевантність і конвенційність, тоді форма вербалізатора збільшується, починає реалізувати комунікативну функцію;

– теорія дифузійності семантики і прагматики через поглиблення знань про номінативний аспект комунікативної діяльності та комунікативний аспект номінативної діяльності;

удосконалено:

– методика відкритої когнітивної дефініції через:

1) врегулювання співвідношення номінативної та комунікативної функцій засобів вербалізації стереотипів (номінативні вербалізатори стереотипів, комунікативні вербалізатори стереотипів); 2) урахування особливостей вербалізаторів стереотипів різної структурної складності (непохідне слово, дериват, фразеологізм, семантино зв'язане словосполучення; паремія; семантично зв'язане речення);

Наукова новизна отриманих результатів представлена у таких **положеннях, що виносяться на захист:**

1. Стереотип – це специфічна форма конвенційного поняття, що утворюється синтагматично з існуючих понять у стабілізованих контекстах лінгвокогнітивної діяльності. Сформовані стереотипи закріплюються номінативними одиницями різної структурної складності.
1. Скалярна модель номінативних засобів вербалізації стереотипів дозволила описати семіотичні параметри різних номінативних форм стереотипів, що дало змогу здійснити їх функціональну диференціацію і за видом вербалізатора розрізняти сильніші та слабші стереотипи. Сила стереотипа визначається за такими параметрами його вербалізатора як: 1) структурна

- складність форми; 2) щільність семантики; 3) ширина області референції; 4) ступінь інтенціональності семантики.
2. Межа вербалізації колективного досвіду в реалістичній прозі – це найслабші стереотипи, що за змістом є комунікативними імплікатурами з одним варіантом інтерпретації, а за формою – семантично зв'язаними реченнями. Доповнено та конкретизовано класифікацію фаз вербалізації стереотипів Є. Бартмінського через додавання четвертої фази – консервації значення і форми, яка реалізується засобами лексичної номінації: непохідні слова закріплюють найсильніші стереотипи, і, функціонуючи в контекстах, породжують похідні стереотипи.
 3. Особливістю процесу вербалізації стереотипів є перехід комунікативних одиниць до розряду номінативних. Зміцнення стереотипа супроводжується спрощенням форми та ускладненням семантики його вербалізатора. Слабшання стереотипа тягне за собою ускладнення форми вербалізатора, але спрощення його семантичної структури.
 4. Компоненти поняттєвої та семантичної структури стереотипа також відрізняються за структурною складністю і ступенями абстрактності. До цього вважалося, що всі компоненти семантичної структури однорідні, їх не співвідносили з різними формами мислення. Проте, колективний досвід є більш абстрактним, ніж індивідуальний досвід окремої людини. Узагальнення досвіду в процесі пізнання поступове, що й відображають семантичні компоненти, які здійснюють референцію до різних за ступенями абстрактності ментальних форм: ознак, суджень, умовиводів. Найбільше узагальнення і висновок щодо результатів пізнання (бінарна оцінка) стереотипа пов'язана із такою формою мислення як умовивід, тож сила стереотипа зумовлена кількістю умовиводів, які стали реакцією на стимули об'єкта спостереження.
 5. Аргументовано доцільність залучення художніх текстів як матеріалу етнолінгвістичних досліджень. До критеріїв аналізу вербалізації колективного досвіду лінгвокультури на матеріалі оказіонального мовлення

авторів реалістичної прози належать: ступінь конвенційності комунікативних смислів актуалізованих знаків; експлікація категорії авторської та колективної ТЗ; стійка референція до практичного колективного досвіду; детермінанти стилю і жанру тексту.

Практичне значення дослідження. Отримані висновки та сформульовані у дисертації положення можна використати у курсах лекцій і практичних занять із загального мовознавства (для вивчення питань *зовнішньої лінгвістики* «комунікативна етнолінгвістика», «функційна семантика», «лінгвосеміотика художнього тексту»; *внутрішньої лінгвістики* «теорія номінації», «теорія дериватології»; *лінгвістичної компаративістики* «основи зіставного та порівняльного мовознавства», «методи компаративного дослідження лінгвокультур», *спецкурсах* із лінгвістичної прагматики, соціолінгвістики, лінгвістики тексту. Отримані результати дослідження можуть увійти до нових посібників, лексикографічних джерел різних типів (тлумачних, перекладних, частотних).

Особистий внесок здобувача. Усі результати та висновки дослідження дисертант одержала самостійно. Наукових праць, написаних у співавторстві, немає.

Апробація результатів дослідження. Сформульовані у дисертації положення та отримані висновки було обговорено на науково-методичних семінарах кафедри загального мовознавства, філологічного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка (2016–2018). Висновки дисертації апробовано на конференціях: Міжнародній науково-практичній конференції «Етнос, мова та культура: минуле, сьогодення, майбутнє» (Львів-Lublin, 2016), XXIV Міжнародному славістичному колоквиумі, присвяченому пам'яті слов'янських першопросвітників святих Кирила і Мефодія (Львів, 2016), XII Всеукраїнському соціолінгвістичному семінарі «Мова, політика, суспільна думка, пропаганда, ідентичність, національна безпека» (Львів, 15 грудня 2016), XI Міжнародній науково-практичній конференції «Мови і світ: дослідження та викладання»

(Кропивницький, 2017), XV Всеукраїнській науковій конференції молодих філологів «VIVAT ACADEMIA» (Львів, 2017), XXV Міжнародному славістичному колоквіумі (Львів, 2017), III Всеукраїнській науковій конференції студентів, аспірантів і молодих учених «Мовний простір слов'янського світу» (Київ, 2017), Всепольській науковій конференції «Стереотипи вчора та сьогодні» (Люблін, 2017).

Публікації. Теоретичні та практичні результати досліджуваної проблематики висвітлено у 7 публікаціях, з яких 5 статей вийшли у фахових виданнях України, 1 – в іноземному виданні, 1 додаткова публікація в поконференційній монографії.

Обсяг і структура роботи. Дисертація складається зі вступу, 3 розділів, висновків, списку використаних джерел (зокрема спеціальної літератури – 203 позиції, та джерельної бази 27 найменувань). У тексті дисертації є 9 рисунків і 12 таблиць. Повний обсяг роботи – 273 сторінки, із них 187 сторінок основного тексту.

РОЗДІЛ 1

РОЗВИТОК ПОГЛЯДІВ НА МЕТАМОВУ ДОСЛІДЖЕННЯ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ СТЕРЕОТИПІВ В ЕТНОЛІНГВІСТИЦІ

Тривалий час вважалося, що стереотипи – це найбільш стійка, майже незмінна ментальна структура. Однак, колективний досвід мовної спільноти динамічний. Семантика стереотипів повільно, але змінюється, у ній виникають нові, зникають неактуальні компоненти, і все це різними видами кодів (мовним, культурним, літературним) кодується письменником у художньому тексті. У креативних текстах функціонують мовленнєво виражені, але мовно не закріплені стереотипи. У свою чергу стійкі стереотипи зазнають різних модифікацій змісту і форм вербалізації. Як багато хто вже звертав увагу [90; 60; 1; 42; 85]: на сучасному етапі розвитку мовознавства не достатньо дати відповідь на питання «Що?», «Де?», «Коли?». Необхідно, і тепер можливо шукати відповіді на питання: «Як?» і «Чому?». Як функціонують стереотипи у художньому тексті? Як між собою корелюють різні за ступенями конвенційності та комунікативної релевантності стереотипи і відмінні форми їхньої вербалізації? Чому стереотипи по-різному піддаються змінам і як це відображається в художніх текстах? Чому в художньому дискурсі певної епохи висвітлено саме такі стереотипи, і їх представлено саме так? Щоб відповісти на ці й інші питання та здійснити функційну диференціацію засобів вербалізації стереотипів у художніх текстах, необхідно розглянути вихідну позицію (поняття стереотип) під новим кутом.

1.1. Еволюція поняття стереотип в етнолінгвістичній перспективі

Поняття *'стереотип'* на інтуїтивному рівні зрозуміле пересічному мовцю, адже воно регулярно відтворюється у повсякденній комунікації. Зокрема, у тлумачних словниках сучасної української, польської та англійської мов під стереотипом розуміють: *'те, що часто повторюється, стало звичайним, загальноприйнятим і чого дотримуються, що наслідують у своїй*

діяльності' [204, 9:689], 'спрощений, ціннісно забарвлений образ дійсності, що функціонує у суспільній свідомості' [230], та 'стійку сформовану ідею людей про те, яке щось є, особливо про те, що вважається неправильним' [221]. Уже в побутових визначеннях, що містять найбільш популярні словники порівнюваних мов, існують розбіжності. Ще складніше встановити дефініцію стереотипа в науковій термінології, зокрема у лінгвістичній.

Слово **стереотип** походить із грецької мови (στερεός – 'твердий' і τύπος – 'різкий рух, удар' [121, с. 1640, 1834]. Уперше термін стереотип використано в типографії, коли у **1796 році** Фірмен Дідо запропонував так називати металеві пластини з готовими вибитими текстами. У зв'язку з цим Олена Вілінбахова вважає, що етимон слова **стереотип** розвивався у такій послідовності: 'слід від удару, відбиток' → 'зображення, прообраз, характерний образ' → 'типографічна літера' [27, с. 6]. Із початку ХХ століття слово **стереотип** стало міждисциплінарним науковим терміном. Тож розглянемо його еволюцію та історію запозичення до терміносистеми мовознавства.

1.1.1. Динамічний стереотип у фізіологічних дослідженнях І. Павлова. У 10-х – 20-х роках ХХ століття вивченням феномену «динамічної стереотипізації» займалася фізіологічна школа нобелівського лауреата Івана Павлова [5]. В основу досліджень фізіолога вищої нервової діяльності лягла теорія, згідно з якою мозок здатний фіксувати однотипні зміни середовища і відповідно – реагувати на ці зміни. Відтак, стереотип розглядався лише в динаміці, як ланцюг нервових слідів від попередніх подразників, які спрацьовують, відмінно від умовних і безумовних рефлексів – без зовнішнього стимулу [99]. У зв'язку з цим до апарату досліджень з фізіології поняття 'стереотип' залучили внаслідок експериментів на вироблення умовних звукових і тактильних рефлексів. Учені чергували з однаковими паузами позитивні та негативні подразники, у результаті чого виявили ефект: після стабілізації такої діяльності рефлекси виробляються дуже швидко, при цьому зберігається ритм збудження і гальмування, який відповідає послідовності

застосування позитивних і негативних сигналів. Також І. Павлов звернув увагу на те, що у процесах **формування і руйнування стереотипів** беруть участь позитивні та негативні емоції. Таким чином у фізіології початку минулого століття термін стереотип позначав властивість мозку людини фіксувати повторювані патерни у середовищі спостереження, вираховувати алгоритм й адаптувати до нього реакцію організму. Чим більш знайомий алгоритм, тим швидша на нього реакція.

1.1.2. Стереотип у соціологічній концепції В. Ліппмана. До термінології гуманітарних наук поняття ‘стереотип’ увів американський соціолог і журналіст початку ХХ століття – Волтер Ліппман. У своїй книзі «Громадська думка» («Public opinion» 1921 р.) автор описує спостереження, що «людські вчинки базуються не на власному актуальному досвіді, а на картинках, які людина отримує від інших, тобто на доособистісному колективному досвіді: прочитавши в атласі, що земля пласка, людина оминатиме місця, подібні до краю землі» [67, с. 46]. Через це соціолог робить висновок, що реальність занадто складна і мінлива, а життя людини занадто коротке, щоб усі її вчинки базувалися на власному досвіді. Тому біля витоків формування суспільства в людей з'явилася спільна мета: спростити і впорядкувати знання про середовище існування. Це стало можливо лише через створення визначеності, диференціації досвіду та усунення існуючих суперечностей, тобто його спрощення та узагальнення. У зв'язку з цим, В. Ліппман розробив поняття ‘колективна думка’, що є «картинами в головах людей про образи їх самих, інших людей, спільних потреб, цілей і взаємозв'язків <...> колективна думка про складний світ повинна бути відображена в обмеженому лексиконі» [виділення наше, 67, с. 50]. У концепції В. Ліппмана вербальна комунікація є засобом формування колективної свідомості, адже «люди не можуть зрозуміти дії інших людей, доки не довідаються, що вони знають» [67, с. 100].

Дослідник сформулював ще одну проблему вербальної координації думок і дій між членами соціальної групи: «навіть свідки (очевидці – В.Б.) не здатні об'єктивно описати те, що бачили, кожен додає до опису щось від себе <...>, тому лише деякі факти цілком приходять у нашу свідомість ззовні. Більшість, хоч і частково – конструюються у свідомості» [67, с. 9–6]. Відтак, у межах певної лінгвокультури формується «псевдосередовище», де існують типові уявлення про пізнаний світ з конкретної колективної ТЗ. Базові елементи спрощеного світу, псевдосередовища, В. Ліппман називає **стереотипами**. Враховуючи сказане вище, **гносеологічна природа стереотипів** у тому, що своїми витокami вони сягають суб'єктивного пізнання світу, однак через потребу обмінюватися цією інформацією формується конвенція, у результаті якої накопичений досвід стає колективно об'єктивованим. Таким чином, «стереотипна картина світу може і не бути повною, адже це картина можливого світу, до якого ми пристосувалися. У цьому світі люди і предмети займають визначені для них місця і діють в очікуваний спосіб: гори та яри знаходяться там, де ми звикли їх бачити» [67, с. 108].

Окрім цього, соціолог звертає увагу на **стійкість стереотипів**, джерелом якої вважає закон економії зусиль: «стереотипи настільки послідовно і авторитетно передаються з покоління у покоління, <...> що ми паразитуємо над нашим соціальним спадком» [67, с. 107]. В. Ліппман також звертає увагу на те, що **стереотипи мають оцінку**, і зазначає: «система стереотипів не є нейтральною, вони наповнені почуттями» [67, с. 109]. Дослідник розглядає це питання не лише у гносеологічному, а й у *прагматичному аспекті*, вважає, що сприйняття і **стереотипізація фрагменту світу** відбувається лише тоді, коли треба вирішити якусь проблему: на те, де захід сонця, людина дивиться тоді, коли треба вдало розмістити будинок. Відтак, члени спільноти наповнюють стереотип почуттями, які стосуються пізнаного об'єкта чи явища у безпосередній взаємодії з ним. Тобто будь-яке знання вважається корисним, а позитивну чи негативну оцінку воно отримує лише в конкретній ситуації, з урахуванням прагматичного чинника (індивідуального чи суспільного).

Наприклад, я знаю, що цей гриб отруйний: 1) я ним не отруюся (позитивна оцінка індивідуальна та суспільна); 2) при бажанні я можу ним отруїти когось (позитивна індивідуальна оцінка, негативна – суспільна). Таким чином, **колективна оцінка** пізнаного об'єкта чи явища, якою наділений стереотип, детермінована суспільними нормами і конвенціями. Основний внесок дослідника в еволюцію терміна стереотип – думка про те, що стереотипи як інформація про набір пізнаних алгоритмів середовища існування людини передається з покоління у покоління. Ідеї В. Ліппмана розвинено у мовознавстві, зокрема в соціо- та етнолінгвістиці.

1.1.3. Стереотипи у теорії мовленнєвого впливу С. Гаякави.

Дослідження стереотипів у 40-х – 60-х роках минулого століття мали міждисциплінарний статус, адже об'єкт ще не був сформований, а проблематика стосувалася сфери антропології, соціології, політології, лінгвістики та інших гуманітарних дисциплін. Спостерігаємо тенденцію до того, що з кожним наступним етапом вивчення стереотипів у науках про людину більш очевидним ставав зв'язок цього феномену з мовою. Тож у 1950 році термін *стереотип* до **термінології мовознавства**, зокрема семантики, увів американський лінгвіст та політик, японець за походженням – Семюель Гаякава (Samuel Ichiye Hayakawa). У статті під назвою «Розпізнавання стереотипів як заміників думки» («Recognizing stereotypes as substitutes for thought») лінгвіст вважає **стереотипи** традиційними та знайомими символічними утвореннями, що виражають більш чи менш складну ідею у конвенційний спосіб [153]. Ще до публікації цієї статті дослідник розпрацьовував поняття 'стереотип' і його відношення до мови. Відтак, у 1939 році друком вийшла прогресивна як на свій час книжка із семантики «Мова в мисленні та дії» («Language in Thought and action») [152]. Вчений синтезував фізіологічний та соціологічний підхід до розуміння стереотипів. На думку С. Гаякави, **механізм стереотипізації** є частиною здатності до створення та

розпізнавання символів, притаманний лише людині: головню цим вона відрізняється від тварини.

Сигналами, зокрема звуковими, користуються й тварини, однак їхня реакція на сигнал завжди однакова, не залежить від ситуації. Символами оперує лише людина, бо вони *потребують інтерпретації*, через що реакція на символ здійснюється із затримкою і залежить від ситуації. С. Гаякава пов'язує стереотипи з мовою через те, що саме вона є ідеальною системою символів, «досконалим символізмом досвіду» [182, с. 82]. На думку лінгвіста, ідеальною її робить здатність описувати саму себе та об'єкти чи явища різних ступенів абстрактності, а також – відсутність обов'язкового зв'язку між формою і значенням мовних знаків. Завдяки мові «для отримання знань людині не потрібно покладатися виключно на власний досвід <...> вона може скористатися досвідом своїх сусідів, родичів, друзів» [152, с. 15]. Тому люди можуть накопичувати знання, адже «замість того, щоб дізнаватися про те, що вже було відомо іншим <...> і повторювати їхні помилки, можна продовжити з місця, на якому вони зупинилися» [152, с. 16]. Лінгвіст формулює важливу для розуміння природи стереотипів тезу: «завдяки мові обсяг зібраних знань більше не обмежений людською здатністю запам'ятовувати сказане», позаяк важливий колективний досвід архівується мовними знаками [152, с. 17]. Мовний колектив виступає у ролі колективного інтерпретатора, тож **стереотипи** – це конвенційна інтерпретація світу, закріплена в мовних символах.

С. Гаякава акцентує на тому, що з власного досвіду людина настільки мало знає про реальний (екстенціональний) світ, що насправді вона живе у вербальному, пізаному через мову світі. Зв'язок мови і дії вчений розглядав крізь метафору карти і території: людина орієнтується в реальному світі за координатами, які дає мова з її конвенційною інтерпретацією світу. Ця ідея перегукується з Ліппмановою теорією псевдосередовища, де зберігаються та функціонують стереотипи. Обидва дослідники наголошували на тому, що **стереотипи впливають на поведінку людей** у реальному світі, однак С. Гаякава перший наголосив визначальну роль у цьому мови. Лінгвіст

розробив теорію інформативної та афективної конотації значення слова, описав директивну функцію мови, яка часто застосовується у пропаганді.

Учений зауважив, що попри те, що мова має засоби для вираження ціннісної шкали: «погано» – «не дуже погано» – «задовільно» – «добре» та ін., **стереотипам притаманна дуальна оцінка**, бо «кожну деталь життя з якоїсь ТЗ можна зачислити до найбільш загальної категорії «добре» чи «погано»» [152, с. 223]. Дослідник вважає, що саме прагматична (спрямована на практичне застосування і користь) *колективна ТЗ формує позитивну чи негативну оцінку стереотипів*. Зокрема, визначальну роль в оцінюванні об'єкта чи явища відіграють конотації – не так інформативні, як афективні (емоційні). При цьому узагальнення досвіду настільки сильне й авторитетне, що реальні факти не враховуються, і вважається, що «винятки підтверджують правила». Директивна функція мови спрацьовує без урахування цього: людина закріплює у мові дуже узагальнені і не завжди правдиві уявлення про світ, діє в реальному світі, базуючись на цих уявленнях, навіть, якщо реалії відрізняються від того, що вона про них знає. Через це механізм стереотипізації, який покликаний допомагати людям, може їм зашкодити.

На прикладі слова *єврей*, яке обросло сильними негативними конотаціями: 'не християнин', 'дає гроші у борг', 'скупий', 'безпринципний', а потім було використано в нацистській пропаганді, що призвело до жахливих наслідків, мовознавець окреслює **перформативну природу стереотипів** [152, с. 19–03]. Розробляючи теорію мовленнєвого впливу, семантик надзвичайно близько підійшов до формулювання постулату лінгвістичного релятивізму, згідно з яким мова визначає спосіб мислення, а це впливає на спосіб дії. При цьому С. Гаякава обґрунтував свої погляди так, що вони не викликали бурхливої реакції лінгвістичної спільноти, але й не зазнали такої критики, як аргументація Сепіра-Ворфа [40, с. 25–62; 200, с. 135; див. огляд контраргументів 63].

Заклавши основи теорії конотації, вчений акцентував на визначальній ролі бінарної оцінки, яка й зумовлює операційність мови та перформативність

стереотипів. Як політика, С. Гаякаву цікавив прикладний аспект знань про стереотипи. Він вважав, що проблеми суспільства, які не можливо вирішити, походять із явища «інституційної інерції», коли люди, що живуть в одному соціальному просторі, цілеспрямовано організують свою діяльність, щоб мислити і діяти шаблоном. Утвердженню цих стандартів сприяє мова. Тож той, хто контролює засоби масової комунікації, може впливати на формування ціннісної системи мовного колективу.

Лінгвіст вважав, що функціонування стереотипів становить пріоритет дослідження усіх дотичних цієї проблематики наук. Адже те, як ми щось називаємо, визначає те, як ми це оцінюємо, і як ми щодо цього діємо. Вважати конкретне вбивство злочином, неминучістю, випадковістю чи героїзмом? Адже вбивць вішають, психопатів ізолюють, жертв обставин звільняють, а героїв нагороджують медаллю. Вчений так і не знайшов усіх відповідей на свої запитання, а лише дійшов до висновку, що більшість людей нездатні вчитися на власному досвіді, і продовжуватимуть голосувати за республіканців чи демократів, незалежно від того, що ті роблять. Основним внеском С. Гаякави у розвиток теорії стереотипів слід вважати ідею закріплення стереотипів мовними знаками та лінгвістичне обґрунтування перформативності цих знаків.

1.1.4. Стереотип у семантичних дослідженнях Г. Патнема.

Ще більше лінгвістичного характеру набули дослідження стереотипів у 60-х – 70-х роках ХХ століття. Зокрема, Гіларі Патнем, центральна постать аналітичної філософії, вивчав стереотипи в межах логічної семантики. Філософ розробив нову теорію референції, тим самим змістивши акцент досліджень стереотипів з відношення «мова – соціальна діяльність» на відношення «мова – реальний світ». Концепція Г. Патнема побудована на критиці класичної теорії референції, згідно з якою смисл мовного знака визначає його референцію, а значення є лише тоді, коли існує реальний референт [115; 181; 163].

Перший аргумент ученого стосується обмеженості логічних дескрипцій, адже лимон може бути зеленим, але від цього не перестає бути лимоном [176].

Для вирішення цієї проблеми філософ створює *теорію природних видів*, згідно з якою серед рослин, тварин, природних речовин та фізичних величин (напр. *лимон, тигр, вода, електрика*), існують аномальні види, окрім цього, під опис можуть підходити представники різних видів. Відтак, для встановлення референції необхідно враховувати те, що до інтенціоналу знака належать не лише обов'язкові та достатні ознаки об'єкта, а й типові характеристики (напр. *тригр* – ‘смугастий’, *вода* – ‘прозора’, та ін.).

Другий аргумент Г. Патнема спрямований на критику логічної теорії значення, яке з цієї ТЗ ототожнюється зі знаннями людей про реально існуючий об'єкт. У статті «Значення значення» («The Meaning of meaning», 1975), учений створює теоретичну модель під назвою «Двійник Землі» [177]. Філософ погоджується із розумінням значення слова як перебування у відповідному ментальному стані. Однак, Г. Патнем вважає, що саме значення знаходиться поза межами свідомості однієї людини – у мові, що існує у сфері, яку можна назвати колективною свідомістю. Вхідження у цей ментальний стан зумовлене асоціаціями, які сформувалися внаслідок колективної практики взаємодії із названим об'єктом чи явищем. Відтак, Г. Патнем пропонує *каузальну теорію референції*, згідно з якою мовний знак відсилає не до об'єкта чи явища реальності, а до колективного досвіду взаємодії з ним. У такому разі значення слова *вода*, яке на планеті Земля здійснює референцію до речовини H_2O , а на планеті-двійнику – до речовини XYZ, збігаються, за умови того, що люди не знають про різницю хімічного складу, але знають про типові ознаки води: ‘прозорість’, ‘втамовує спрагу’, ‘не має запаху’, ‘необхідна для життя’ та ін.

Цей теоретичний експеримент показав, що екстенціонал знака динамічний і залежить від ступеня пізнання людиною об'єкта чи явища. Тож у дослідника виникло ще два запитання: 1) що забезпечує здійснення референції між референтами знаків (об'єктами) та носіями мови (їх свідомістю); 2) наскільки повні знання про референт у різних членів мовного колективу. Відповіддю на перше питання стало застосування терміна **стереотип** на позначення поняття ‘усталеного, загальноприйнятого взірця певного виду,

сформованого за набором типових ознак, виокремлених у життєвій практиці взаємодії з конкретними представниками цього виду’.

Щоб відповісти на друге питання, дослідник розробив *теорію розподілення мовної праці*, згідно з якою значення локалізоване не в одного мовця у голові, а в сукупності голів членів мовної спільноти. Г. Патнем розрізняє *побутову* та *експертну референцію*, і лише останню він уважає справжньою, повноцінною. Це пов’язано з тим, що, на думку філософа, середній носій мови не здатний встановити екстенціоналу мовних знаків.

Таким чином, під *значенням* дослідник розуміє вживання знака у мовленні, яке гарантує взаєморозуміння учасників спілкування. Тому те, що повинен знати середньостатистичний носій мови, щоб його зрозуміли, він отримує внаслідок обміну інформацією з експертами у цій галузі або з людьми, які вже засвоїли значення, базоване на стереотипі. Розглядаючи , Г. Патнем зазначає, що у семантичній структурі слова категорійні семантичні маркери мають статус «високої центральності», не підлягають виняткам, їх можна назвати стійкими.

Для лінгвістичного опису значення мовного знака дослідник розробляє *векторну модель стереотипа* (виокремлення ознак об’єкта пізнання за статичними відношеннями до системи мови, мислення та зовнішнього світу):

- 1) синтаксичні маркери слова (напр. іменник);
- 2) семантичні маркери слова (напр. ‘тварина’, ‘хижак’, ‘подібний на великого kota’);
- 3) опис екстенціоналу.

Відтак, у семантичній концепції Г. Патнема стереотип розглядається як конвенційне, побутове поняття про об’єкт пізнання, що є основою значення мовного знака, тобто того, що люди розуміють і відчують, коли говорять про щось. Тож зіставлення об’єкта чи явища дійсності зі стереотипним взірцем – необхідна і достатня умова для здійснення референції та називання його певним словом у мовленні.

1.1.5. Стереотип у сучасній етнолінгвістиці.

З. Хлевінський та І. Курч вказують на те, що попри столітню історію вивчення стереотипів, у науках про людину «бракує цілісного погляду, який би інтегрував окремі аспекти дослідження» цього феномену [191]. Синтезований підхід до розуміння стереотипа знаходимо у теорії сучасного польського мовознавця Войцеха Хлебди. У статті «Стереотип як єдність мови, мислення і дії» [138] вчений аналізує записи Ллойда Стівенса (Lloyd Stephens), відкривача артефактів майя, про інциденти, що відбулися у цій подорожі «Incidents of Travel in Central America, Chiapas, and Yucatan» (1842). Описаний інцидент, який привернув увагу В. Хлебди, пов'язаний із тим, що один з останніх великих англійських художників, Фредерік Кузервуд (Frederick Catherwood), виявився неспроможним відобразити на папері те, що бачив. Світ форм і візерунків майя настільки відрізнявся від того, що митець знав, знаходився так далеко від усього європейського уявлення про художнє мистецтво, що Ф. Кузервуд «став безпомічним, не впізнавав пропорцій, не міг зрозуміти, що саме він бачить і як це намалювати» [138, с. 33]. Лише через деякий час художник зміг розпочати роботу з відображення кам'яної брили. Мовознавець пояснює цю ситуацію тим, що очі митця (перцептивний апарат), його мозок (осередок прийняття рішень), рука (виконавчий орган) піддалися блокаді, яка настала внаслідок фільтру оригінального досвіду, несумісного із усім його попереднім типовим досвідом. В. Хлебда вважає, що такий ефект викликав механізм стереотипізації, який перш за все спрямований на захист людини від нового, невідомого. Відтак, лінгвіст виокремлює три аспекти (оператори) стереотипа:

1) *перцептивний* (заламує зовнішні оригінальні стимули через вбудований внутрішній, зокрема європейський культурний фільтр);

2) *виконавчий* (справляється із м'язами руки для відображення різьб майя за образом європейських зразків);

3) *лінгво-ментальний* (виконує роль посередника між перцептивним і виконавчим операторами; під час перцепції породжує судження «те, що я бачу подібне до чоловіка»; зв'язок вербалізації зі свідомістю відбувається через

закладені асоціації, що відповідають європейським стандартам постаті чоловіка; в категоріях цього шаблону була активізована рука художника).

Тож виокремлені аспекти В. Хлебда розглядає як фрагменти стереотипа – пізнавального феномену, який «виконує роль посередника у двосторонньому контакті людини й оточення» [138, с. 35]. Відтак, **стереотипи** спрямовані на «освоєння дійсності, <...> створюють фон, необхідний для засвоєння нової інформації» [16, с. 30]. Оскільки стереотипи забезпечують стандартизацію та узагальнення досвіду, «вони є сполучною ланкою між мовою і мисленням» [91, с. 178].

Розвиваючи теорію стереотипів у лінгвістиці, В. Хлебда вивчав стабілізовані форми висловлювань, зокрема фразеологізми, і сформулював поняття **фізіологічної кінетичності** – «сукупності конвенційних рухів, реакцій, поведінки та інших практичних дій, спровокованих мовними знаками і закріпленими у них потенційними діяльними програмами» [138, с. 37]. Таким чином мовознавець зробив ще один важливий висновок: стереотипи пристосовані до кінетичних навиків артикуляційного апарату.

Артикуляційний апарат функціонує у тісній взаємодії з мисленням людини. Як вдалося з'ясувати у попередніх підрозділах (див. п. 1.1.1, п. 1.1.2., п. 1.1.3.) фізіологія мозку зумовлює існування стереотипів у їх біологічному і культурно-лінгвістичному виявах. З огляду на існування цієї закономірності, лінгвіст Т. Семашко описує явище **семантичної стереотипізації**, яке «допомагає зменшити кількість смислів вживання лексем і фраз, що значно полегшує комунікативний вибір мовних засобів для передачі потрібної інформації, а реципієнту – сприйняття цієї інформації» [91, с. 178].

У мові та мовленні ми спостерігаємо результати функціонування стереотипів. Однак, дослідження у галузі нейрофізіології можуть пролити світло на причини цих мовних процесів. Зокрема, сучасний американський нейрофізіолог, професор Стенфордського університету, Девід Іглмен (David Eagleman) у своїй книзі «Мозок: ваша особиста історія» («The Brain. The story of you») розглядає процеси змін мозку у зв'язку зі змінами в досвіді людини

[145]. Під досвідом вчений розуміє результат взаємодії людини із середовищем, який зберігається у пам'яті. Д. Іглмен обстоює теорію пластичності мозку, адже навіть у дорослому віці мозок продовжує змінюватися. У зв'язку з цим, коли людина навчається (пізнає щось нове), утворюються нові нейронні зв'язки. Нейронні зв'язки, які регулярно активізуються, стають міцнішими за інші. Якщо у практиці нейронний зв'язок не використовується, то він руйнується.

Дослідник аналізує результати експерименту, в якому велося спостереження за мізками чоловіків, що готувалися до здачі іспиту на ліцензію водія лондонського таксі. Екзамен настільки складний, що до нього готуються близько чотирьох років. Окрім розміщення всіх вулиць, водії напам'ять завчають тисячі вигаданих маршрутів. На початку навчання мізки піддослідних в загальному не відрізнялися від мізків інших людей. Після здачі екзамену зафіксовано зміну: гіпокамп, який відповідає за просторові уявлення, збільшився у розмірі. Д. Іглмен робить висновок, що мозок адаптується до потреб людини, запам'ятовує форму, надану йому досвідом.

Відтак, **механізм стереотипізації** розглядаємо як утворення і стабілізацію асоціацій. У межах лінгвістики вивчають лише асоціації, що формують вербалізовані поняття. Враховуючи сказане вище, за аналогією до явища фізіологічної кінетичності, яке описане В. Хлебдою, пропонуємо розрізнити також **асоціативну кінетичність** – 'пам'ять про часто відтворювані асоціативні зв'язки, що стала довготривалою і забезпечує вищу швидкість протікання типових у практиці асоціацій', результатом чого і є явище семантичної стереотипізації. Адже, на думку Д. Іглмена, чим більша частотність активації нейронного зв'язку (для створення асоціації), тим міцніший зв'язок і тим швидше протікає асоціація. Відповідно, найбільш міцні асоціації спрацьовують найшвидше, а зв'язки між ними настільки стабільні, що важко піддаються змінам. Це можна вважати однією з причин **стійкості стереотипів**. Лише внаслідок значних змін у лінгвоментальній практиці індивіда та мовної спільноти стійкі асоціативні зв'язки можуть слабшати і

руйнуватися, що вносить зміни до напрацьованої фізіологічної кінетичності і також відображається на формі вербалізації поняття.

Прикладом для ілюстрації цього явища може слугувати зміна вербалізації поняття 'захисник Вітчизни', яка відбулася внаслідок історичного розвитку збройних сил України, що знайшло відображення у народній пісні «Повіяв вітер степовий». Зокрема на початку ХХ століття у рядках «*Повіяв вітер степовий, Трава вся похилилась, В бою впав **молодий козак**, Дівчина зажурилась*» словосполучення **молодий козак** замінено на словосполучення **стрілець січовий** – тогочасну актуальну назву воїна [112]. Враховуючи сказане вище, припускаємо, що стереотипи адаптовані також до динаміки асоціативних механізмів мислення. Підтвердження дії явищ фізіологічної та асоціативної кінетичності знаходимо у ранніх дослідженнях з нейролінгвістики.

Типовою практикою з виявлення роботи систем, які важко піддаються спостереженню, вважається аналіз девіацій. Відтак, у 70-х роках минулого століття видатний російський нейропсихолог і нейролінгвіст Олександр Лурія опублікував серію своїх досліджень. Учений описав вплив різних пошкоджень мозку на організацію мотиваційної бази і програмування мовлення [72, с. 304–311]. Відтак, ураження лобових частин мозку спричинюють порушення організованої, цілеспрямованої діяльності, зокрема мовленнєвої. При такому збої роботи мозку людина здатна лише на повторювання найпростіших, одних і тих самих дій. Тож на питання: «Як ви себе почуваете?», – пацієнти відповідають, – «Як я себе відчуваю?» [72, с. 308]. З цього дослідник робить висновок, що більш складні форми мовленнєвої діяльності для хворих недоступні, тож у них «починають проявлятися мовленнєві стереотипи» [72, с. 308]. Припускаємо, що вербалізовані стереотипи є найпростішою мовленнєвою діяльністю людини через те, що вони не потребують творчих зусиль для породження мовлення, а їх інертність зумовлена фізіологічною й асоціативною кінетичністю. Таким чином, окрім функції захисту від нового, функції економії зусиль, **стереотипи** є також **когнітивно-комунікативним мінімумом**, який зберігається навіть при деяких ураженнях мозку.

У лінгвістиці 80-их – 90-их рр. ХХ ст. осередками досліджень стереотипів стали Польща та Росія. На цей час більш-менш чітко окреслилася проблематика дослідження, очевидна її складність і багатоаспектність, зокрема через те, що «дослідження стереотипів залежить від різних теоретико-методологічних підходів та відмінних емпіричних баз» [170, с. 99]. У зв'язку з цим стереотип донині трактують двояко: як продукт мови або продукт мислення.

Прихильники першої теорії ототожнювали стереотипи з **мовними кліше**: словами і фразами, що цілісно продукуються із пам'яті, та протиставляли їх висловлюванням, які синтезуються у мовленні [166, с. 22–23]. Відтак, активно розроблялися питання лексикології і фразеології [203; 173; 137; 136; 100; 77 та ін.].

Представники другого підходу (когнітивного) розійшлися у своїх поглядах. Причиною розбіжностей стала суперечка між прихильниками теорій пізнавального об'єктивізму і пізнавального суб'єктивізму в питанні **гносеологічного статусу стереотипа**, тобто того, наскільки стереотип залежить від свідомості членів мовної спільноти, а наскільки – від реального світу.

Дослідники психосоціологічної орієнтації В. Пісарек, К. Пісаркова, А. Сіцінський досліджували расові, національні, гендерні стереотипи, розглядаючи їх виключно як суб'єктивні, ментальні феномени, сформовані у психіці людей (соціальних істот). Натомість орієнтація етнокогнітивна, представлена дослідженнями Люблінської та Московської етнолінгвістичних шкіл, розглядає стереотип у ширшій перспективі, наголошує на його пізнавальній природі, пов'язує з мовною картиною світу [138, с. 32].

Компроміс між позиціями об'єктивістів та суб'єктивістів найкраще сформульовано в Адама Шаффа: «людське пізнання має об'єктивно-суб'єктивний характер, завжди є відображенням реальності (об'єктивної чи суб'єктивної – В. Б.), але з (більшим чи меншим – В. Б.) вкрапленням суб'єктивного чинника, який до пізнання вносить пізнавального суб'єкта, який формує інформацію у певний конструкт» [183, с. 7,]. Тобто в будь-якому випадку об'єкт пізнання існує, але спосіб пізнання повністю залежить від

суб'єкта, його здібностей і вад, інтенцій, фокусу уваги, кута зору, ТЗ й перспективи спостереження.

Через описані переконання, а також через те, що одиниці мовлення не вважалися засобами вербалізації стереотипів, вивчення цієї проблематики кінця минулого століття розділилося на три напрями: 1) мовний; 2) ментальний; 3) мовно-ментальний. Продуктивним до наших днів виявився останній напрям. У цьому керунку **стереотипи** досліджують як ментальні конструкції, закріплені у свідомості мовними знаками [138, с. 32]. Особливу увагу приділено питанню формування цього мовно-ментального феномену як соціального, адже ні в кого не виникало сумнівів, що процес пізнання – явище психо-фізіологічне, тож індивідуальне та суб'єктивне. Тому проблема розкриття природи стереотипа як форми колективного досвіду віддавна перебуває у центрі наукових дискусій. Ще С. Гаякаву цікавило: «Як ми знаємо, що знаємо?» [152, с. 165], а Г. Патнем сформулював питання чіткіше, приблизно так: «Як ми знаємо, що вони знають те саме?» [172]. Наблизитися до відповіді вдалося зовсім недавно, з розвитком нейрофізіології, психолінгвістики та інших когнітивних наук. Тож далі розглянемо поняття стереотип детальніше, як форму вербалізованого колективного досвіду.

1.2. Стереотип у процесі функціонування колективного досвіду.

Згідно з провідною у когнітивістиці *теорією втіленого пізнання* (embodied cognition), саме чуттєвий досвід є джерелом структур, що утворюють нашу концептуальну систему [65; 198; 113]. Відтак, пізнання, як необхідна передумова формування колективного досвіду, а отже й стереотипів, відбувається в контексті діяльності людини у фізичному та соціальному планах. З позиції нейро- та психолінгвістики існування колективного досвіду пояснюється через когнітивні механізми «**спільної уваги**» та «**розподіленого пізнання**», які є основою будь-якої соціальної взаємодії, зокрема мовної [113, с. 34]. Механізм спільної уваги активізує здатність людей поділяти єдині цілі і наміри, що дозволяє фокусувати увагу багатьох на одному об'єкті

спостереження. Попри те, що пізнання завжди суб'єктивне, пристосоване до потреб індивіда [113], соціальна природа людини полягає в тому, що цілий колектив з метою створення комунікативного коду (мови) може виступати у ролі **збірною суб'єкта пізнання**. Щоб запусився механізм розподіленого пізнання, і вербалізації, об'єкт чи явище має бути достатньо важливим (цікавим), аби привернути колективну увагу.

Функціональною одиницею колективного досвіду є **конвенційне поняття**. Терміни **стереотипізація** та **стереотип** в етнолінгвістиці співвідносяться як процес і результат. Із ТЗ нейрофізіології, а також – на думку очільника Люблінської школи етнолінгвістики Є. Бартмінського, усі вербалізовані поняття пройшли стереотипізацію, тож *конвенційне поняття є стереотипом уже від моменту створення* (виділення наше), адже, щоб воно сформувалося, був задіяний механізм стереотипізації: «**стереотипізація** невід'ємна частина природи мови, яка базується на суб'єктивній категоризації явищ, а також – на конвенції (договорі, традиції) і на повторюваності (без чого не було б взаєморозуміння), що і є стереотипом» [12, с. 160]. Визначень стереотипа в етнолінгвістиці багато, майже кожен дослідник цієї проблематики створює власне формулювання. Наведемо у хронологічній послідовності приклади тих дефініцій, які є найбільш прийнятними для наукового загалу і деколи зустрічаються у перехресних посиланнях:

1) *стереотип* – «уявлення про об'єкт, яке сформувалося в межах колективного досвіду і визначає те, що цей предмет собою становить, як він виглядає, як діє, як сприймається людиною та ін.; у цей же час це уявлення, яке втілене у мові, доступне через мову і належить до колективних знань про світ» [128, с. 9];

2) *стереотипи* – це «особливий підтип понять (побутових), які сильно забарвлені суб'єктивно, внутрішньо організовані і входять до мовно-культурного образу світу мовної спільноти» [138, с. 32];

3) *стереотип* – це «уявлення, що виникають із поведінки, дій, властивостей, які відображені в постійних мовних структурах» [193, с. 27];

4) *стереотип* – це «стійке, таке, що повторюється у межах конкретної соціальної групи, уявлення про предмети, дії, стани, властивості, події, процеси, а також про когнітивні і/або моторні процеси, викликані цими уявленнями» [54, с. 263];

5) *стереотип* – це «окрема, зафіксована у більш чи менш стійких формах ознака, яка типово відтворюється у дискурсі і маркована національно-культурною специфікою, <...> це не формально-облігаторні ознаки, а суб'єктивно, національно-культурно й ідеологічно зумовлені ознаки» [80, с. 7].

Більшість визначень кваліфікують стереотип як продукт мисленнєвої діяльності: уявлення, поняття або ознаки поняття, які повторюються у різних комунікативних контекстах. М. Алефіренко вважає, що поняття і уявлення є змістом елементів мовної картини світу. Зокрема, **поняття** дослідник співвідносить із логіко-предметним змістом мовних знаків, а **уявлення** – з експресивно-образним [2, с. 97]. Тож, акцентуючи на ролі суб'єктивного чинника у функціонуванні стереотипів, найчастіше їх описують як уявлення. Однак, Є. Бартмінський розуміє стереотип широко, тому називає його також поняттям, яке, окрім емоційно забарвлених ознак, включає емоційно нейтральні категорійні ознаки об'єкта пізнання.

У чотирьох перших визначеннях стереотип розглядають як абстрактний конструкт, результат мисленнєвої та мовленнєвої діяльності. В останньому, найбільш новому тлумаченні, обґрунтовано функційний підхід до розуміння цього лінгвокультурного феномену: стереотип розглянуто як процес регулярного відтворення суб'єктивно маркованих семантичних компонентів різних номінативних одиниць у дискурсі.

Враховуючи сказане вище, а також – погляди С. Гаякави, Г. Патнема, Є. Бартмінського, Р. Токарського, В. Хлебди та інших дослідників щодо комунікативної природи стереотипа, вважаємо, що механізм стереотипізації зумовлює протікання трьох взаємопов'язаних процесів:

1. **Створення стереотипа** – зіставлення та пошук співпадіння одиничних ознак об'єкта пізнання з наборами ознак відомих об'єктів і явищ;

ціннісне шкалування і структурування типових ознак пізнаного об'єкта чи явища (концептуалізація → стереотипізація → категоризація, див. п. 1.1.4. Г. Патнем, п. 1.2.2. Є. Бартмінський).

2. Функціонування стереотипа в комунікації – вибір типових асоціативних й артикуляційних послідовностей (див. п. 1.1.5. В. Хлебда, О. Лурія).

3. Оновлення стереотипа – переоцінка знань і цінностей через зіставлення нового досвіду зі старим, зміна структурних елементів та зв'язків між ними у ментальній складовій стереотипа, що супроводжується семіотичними процесами семантизації та десемантизації у його вербальній складовій (див. п. 2.4. Є. Бартмінський).

Взаємодія мови і культури відбувається у процесі семіозису. Першопричиною і джерелом цієї взаємодії є людське мислення, яке, задіюючи процес пізнання, продукує картину світу. Тому стереотип як ментальна конструкція формується у процесі концептуалізації. Відтак, існують підстави розглянути процеси концептуалізації та стереотипізації у взаємодії.

1.2.1. Стереотипізація і концептуалізація.

Концептуалізація у лінгвістиці – це «процес пізнавальної діяльності людини, орієнтований на осмислення інформації, що надходить до індивіда» [48, с. 165]. А. Бабушкін також конкретизує, що у процесі концептуалізації людина може пізнавати об'єкт і «рухатися від одиничних, конкретних до все більш абстрактних конструктів свідомості <...> для побудови картини бачення досліджуваного сегменту реальності» [8, с. 5–8]. На думку О. Воробйової, сформувався ціла лінгвістична традиція з опорою на праці Л. Вітгенштайна, Е. Сепіра, Б. Л. Ворфа, Ч. Філлмора, Ж. Піаже, В. Тернера та ін., що пов'язує концептуалізацію із тілесним та культурним досвідом людини [33, с. 58].

У такий спосіб людина аналізує об'єкт спостереження, шукаючи співпадіння з уже відомим, тим, що зберігається у пам'яті. Очевидно, що

цілковитого співпадіння бути не може, адже тоді б цей об'єкт не був новим. Тому індивід виокремлює одиничні ознаки об'єкта (концептуалізація), порівнює з тими, які вже колись зустрічав у інших об'єктів пізнання (стереотипізація). Наприклад, поняття 'кущ' сформувалося через вибірку і трансформацію ознак 'має стовбур', 'стовбурці подібні до стебел', 'стебло покрите корою' та ін., що вже існували на момент пізнання у структурах конвенційних понять 'дерево' і 'трава'.

Механізм **стереотипізації** спрямований на «відбір та впорядкування важливих фрагментів інформації» [91, с. 193], тож стереотипізація – це «встановлення ієрархії та вибору домінанти (серед часто повторюваних одиничних ознак об'єкта чи явища в різних ситуаціях пізнання – В. Б.) <...> стереотипізація охоплює все, що ми спостерігаємо і базується на схематичному і тенденційному узагальненні» [131, с. 1]. Тобто, уже в процесі формування конвенційного поняття 'кущ' було задіяно механізм стереотипізації, адже члени мовного колективу узгодили, що набір виокремлених внаслідок концептуалізації ознак повторюється у середовищі спостереження з допустимими межами відхилень: окрім референта, що став об'єктом пізнання, існують інші об'єкти, які можна зачислити до категорії 'кущ'.

Оскільки когнітивна база як тло, з яким відбувається зіставлення «нового», є культурно маркованою, то вибір повторюваних денотативних ознак об'єкта пізнання через це стає значною мірою суб'єктивним, *«навіть категорійні компоненти семантики слова є суб'єктивно зумовленими (виділення наше)»* [131, с. 163] (поняття 'дерево' і 'трава', якщо й існують в різних народів, то мають відмінне наповнення). У зв'язку з цим поняття 'кущ' у різних лінгвокультурах може бути співвідносним, але не тотожним. О. Голубовська зазначає, що мовні картини світу різняться не лише через культурні відмінності у пізнанні, а й через відмінності фрагментів реального чи соціального світу, де живе мовний колектив [35, с. 40]. Відтак, уже в процесі створення конвенційного поняття бере участь механізм стереотипізації. Існування конвенційного поняття як форми колективного досвіду зумовлене

цією здатністю людського мозку: здатністю проводити паралелі, утворювати стійкі асоціації. Таким чином, процеси стереотипізації сприяють створенню, функціонуванню і перетворенню оперативної, скоординованої з іншими членами мовної спільноти одиниці мислення (конвенційного поняття). Тож у процесі пізнання механізм стереотипізації супроводжує механізм концептуалізації.

Як концептуалізація так і стереотипізація відбуваються завдяки властивостям роботи людського мозку, тож ці процеси протікають індивідуально. Спочатку, на етапі взаємодії процесів концептуалізації та стереотипізації людина формує **індивідуальне невербалізоване поняття** про об'єкт спостереження, а вже потім – **конвенційне вербалізоване поняття**, адже виникає потреба:

- 1) перевірити достовірність знань, щоб не помилитися з висновками;
- 2) закріпити результат пізнання у пам'яті, щоб потім його відтворювати, а не породжувати знову;
- 3) мати змогу передати ці знання іншим людям у часі та просторі.

У процесі створення конвенційного вербалізованого поняття беруть участь три процеси: стереотипізація, категоризація та вербалізація.

1.2.2. Стереотипізація та категоризація.

Через те, що стереотипи «з одного боку здійснюють селекцію інформації, яка поступає до суб'єкта ззовні, а з іншого боку – структурують внутрішній досвід і готують подальше просування та обробку інформації на більш високі рівні свідомості з метою фіксації її у пам'яті» [91, с. 77], *процеси стереотипізації та категоризації слугують, а стереотипи часто співвідносять із прототипами (виділення наше)*. За допомогою стереотипів «накопичена інформація представлена не просто як сума корисних знань, а як досвід, організований конкретним способом, який завдяки своїй структурованості може (використовуватися у практиці – В. Б.) бути переданий наступним поколінням» [87, с. 19–94].

На думку З. Комарової, «розуміння концептуалізації як процесу оберненого до категоризації правильне тільки частково, коли йдеться про виокремлення мінімальних одиниць досвіду – це концептуалізація, а коли про об'єднання цих одиниць у більші рубрики – це категоризація» [55, с. 482]. Тож ми розрізняємо процеси стереотипізації, концептуалізації, категоризації, та вербалізації, однак розглядаємо їх у тісній взаємодії.

Стереотипізація на макрорівні категоризації. Кожне поняття займає визначене місце у вертикальній ієрархії категорій (категорії суперординатного, базового і субординатного рівнів за Е. Рош) [179]. Наприклад, ієрархія категорій: 'тварини' – 'птахи' – 'свійські птахи' – 'курка' – 'курка ломан-браун'). Також конвенційне поняття займає місце у горизонтальній площині, де в межах однієї категорії воно є більш чи менш взірцевим, наближеним до прототипа (тут прототип – центральний представник категорії). Наприклад, курка – найбільш поширена в Україні домашня птиця, порівняно з індиком і фазаном, є прототипом у категорії 'свійські птахи'.

У категорії 'птах' для більшості українців прототипом є представник підкатегорії 'хижі птахи' «орел 20,6%; голуб 15,1%; сокіл 6,5%» [74, с. 79]. Факт наявності різних прототипів на відмінних рівнях абстракції (напр., курка – серед свійських птахів; орел серед усіх птахів) пов'язаний із тим, що актуалізуються найбільш релевантні щодо контексту ознаки. Оскільки контекстно зумовлена вибірка повторюваних ознак із середовища спостереження – це процес стереотипізації, то цілком закономірне твердження Дж. Лакоффа про те, що *стереотипізація є джерелом утворення прототипових ефектів* (виділення наше) [65, с. 114].

Відтак, курка стала прототипом у категорії 'свійські птахи' через те, що у конвенційному понятті 'курка' міститься найбільше повторюваних (необхідних і достатніх) ознак, щоб ідентифікувати категорію 'свійські птахи', а також – це найпоширеніший вид свійських птахів, їх розводять найбільше (перцептивно найбільш частотний об'єкт сприйняття). У цьому випадку **стереотип** – 'свійський птах є твариною з пір'ям, крилами і дзьобом, несе яйця,

вирощується і утримується для одержання людьми м'яса, яєць, пір'я і пуху з метою споживання цих продуктів; свійські птахи рідко вміють літати; вони нерозумні (негативна оцінка), але становлять цінність як джерело їжі та інших матеріалів (позитивна оцінка)' призвів до того, що конвенційне поняття 'курка' стало **прототипом** у категорії 'свійські птахи'.

На більш абстрактному рівні категорії 'птах' прототипом став орел, адже необхідною ознакою для птаха є вміння літати. Згідно зі стереотипом, найкраще літають хижі птахи, бо їхній організм пристосований для полювання. Тож погоджуємося з твердженням Дж. Лакоффа, що стереотипи призводять до утворення прототипових ефектів, і додаємо від себе логічний висновок: після того як відбулася концептуалізація, процес стереотипізації задіює механізм категоризації. Через причино-наслідковий зв'язок цих процесів, зміна стереотипа веде до структурних змін у поняттєвій категорії. Саме стереотип в актуальному культурному контексті визначає, яке поняття на цей час є прототипом у категорії, а які поняття більше чи менше наближені до нього.

Стереотипізація на мікрорівні категоризації.

Проблема **розрізнення стереотипів і прототипів** пов'язана з тим, що обидва феномени представляють типовий, конвенційний, колективно об'єктивований і вербалізований досвід мовної спільноти. Типовість – одна з істотних ознак колективного досвіду. Тож для того, щоб охарактеризувати семіотичну природу стереотипів, необхідно зрозуміти різницю між «**типовістю стереотипною**» і «**типовістю прототиповою**» конвенційних понять, важливо визначити кореляцію таких ментальних одиниць, як **конвенційне поняття, стереотип і прототип**.

У межах кожного конвенційного поняття, що також є категорією для ознак, які у нього входять, спостерігаємо ізоморфізм структурування і функцій, притаманних вищим рівням категоризації. Наприклад, у межах категорії 'курка' або 'орел' будуть більш і менш стереотипно типові поняттєві ознаки, які також ієрархічно структуровані за показником ступеня репрезентативності. А це

призводить до появи прототипових ефектів у структурі поняття: найбільш частотні ознаки у центрі, найменш частотні – на периферії.

Погоджуємося зі словами Дж. Лакоффа про те, що в Г. Патнема, основоположника вивчення стереотипів у лінгвістиці, «опис стереотипів деколи дуже близько підходив до теорії прототипів, хоч термін «стереотип» не відповідає точно прототипу» [65, с. 226]. Теорія прототипів у лінгвістиці розвивалася окремою гілкою. Проблема розрізнення стереотипів і прототипів ускладнилася ще й внаслідок того, що дослідники стереотипів не вживали терміна **прототип**, хоч і вивчали це явище. А лінгвісти, які займалися прототипами, включили у свій дослідницький апарат термін **стереотип**, але розглядали його природу дуже вузько. Наприклад, Дж. Лакофф виокремлює лише соціальні стереотипи і вважає їх одним зі способів структурування когнітивної категорії [65, с. 114].

У науковій літературі поняття стереотипа і прототипа розглядають у відношенні:

- 1) **тотожності** [64, с. 111];
- 2) **розрізнення** [155, с. 27; 184, с. 28, див. огляд 27, с. 29];
- 3) **взаємодоповнення** [156, с. 42; 65, с. 114].

Підходи до розуміння відношення стереотипа і прототипа тут подано у хронологічній послідовності, яка відображає еволюцію лінгвістичних ідей щодо окресленої проблеми. До останнього погляду схиляємось і ми.

Хронологічно перший підхід реалізований у поглядах Дж. Лайонза, який не розрізняв стереотипів і прототипів, вважав, що при висловленні думок «мовці зазвичай оперують тим, що отримало назву прототипів (або стереотипів) <...> наприклад, прототип для слова *собака* може бути дуже подібним до тлумачення у словнику <...> як чотиринога м'ясоїдна тварина, зокрема одна з тих, які використовуються людьми у ролі друга або помічника для полювання» [64, с. 111]. Цей підхід був актуальним на початку формування теорії стереотипів і прототипів у 70-х роках ХХ століття, однак давно застарів.

Представники другого погляду на проблему стереотипів і прототипів розрізняють ці феномени за сферами функціонування: реальний світ чи свідомість. Дж. Гурфорд, Б. Геслі та Ч. Шварц вважають, що «прототип визначається як найкращий представник категорії – реальний об'єкт, а стереотип – як його ментальна репрезентація» [цит. за 27, с. 25]. Припускаємо, що цей підхід сформувався на базі досліджень прототипів Берліна-Кея [134] та першого етапу досліджень Е. Рош [65, с. 66–67], які були спрямовані на пошук фізіологічно підтверджених прототипів кольорів, а також – об'єктів реального світу, що помічаються людьми у першу чергу, найкраще запам'ятовуються, загалом – є прототипами. Однак, для теорії мовознавства такий підхід до розуміння прототипів не є релевантним, адже мовні знаки позначають не тільки об'єкти фізичного світу, а й вигадані явища, що існують лише у свідомості. Тому теорію прототипів як новий підхід у теорії референції адаптували для побудови семантичної теорії та дослідження абстрактних категорій, психічних і соціокультурних феноменів.

Як ми уже зазначали, Дж. Лакофф, один із представників третього підходу до вивчення стереотипів і прототипів, вважає, що стереотип – це «джерело прототипових ефектів» [65, с. 114]. У цій ролі дослідник розглядає лише соціальні стереотипи. Існування стереотипів лінгвіст пояснює явищем метонімії, коли підкатегорія представляє цілу категорію, зазвичай «для швидкого формулювання суджень про людей» [65, с. 114]. Тобто конвенційні поняття організовані у пам'яті за допомогою різних структур, зокрема прототипових. Подібну позицію зайняли також польські етнолінгвісти, зокрема Г. Карделла та Є. Бартмінський [156, с. 42]. Відштовхуючись у своїх роздумах від ідеї цих польських дослідників про те, що прототип – це ядро стереотипа, а стереотип «може наближатися або віддалятися від ядра» [156, с. 42], вважаємо, що модель колективного досвіду має ядерно-периферійну структуру з прототипом у центрі і стереотипами різних ступенів сформованості довкола.

У такий спосіб індивідуальне поняття, яке пройшло етап категоризації та вербалізації вважаємо конвенційним поняттям або сформованим стереотипом.

Реляцію «мова – мислення» вважають основною в лінгвосеміотиці [96, с. 297; 172, с. 48; 78, с. 63 та ін.] У зв'язку з цим підхід до тлумачення терміна 'конвенційне поняття', є визначальним фактором у розумінні природи мовного значення, а відтак – і для виявлення способів вербалізації стереотипів.

Конвенційні поняття можуть мати невербальний характер, адже існує багато видів мислення, які функціонують незалежно від мовленнєвої діяльності (образне, практичне, теоретичне та ін.) [73, с. 122; 26, с. 381]. Однак, у межах компетенції етнолінгвістики перебуває вивчення лише тих конвенційних понять, що формуються на базі словесно-поняттєвого типу мислення, який існує виключно завдяки цій здатності людини.

Таким чином в етнолінгвістиці термін *конвенційне поняття* позначає «основу одиницю пізнання, що відображає узагальнений клас об'єктів (предметів, подій, дій, відношень) подібних між собою з певної ТЗ» [139, с. 38]. Р. Токарський звертає увагу на те, що конвенційне поняття «становить організований, змінний у часі, залежний від групи носіїв погляд на світ або його фрагменти» [197, с. 50]. Як оперативну одиницю мислення конвенційне поняття можна розглядати щонайменше із двох кутів зору: у статиці та в динаміці.

З позиції відносної статики відкривається перспектива спостереження поняття та його стійких зв'язків з іншими поняттями у межах картини світу мовного колективу. Тобто поняття з цієї ТЗ виступає абстрактною мисленнєвою категорією, є результатом категоризації. Зокрема, поняття 'родина' – це одна з тих категорій, що мають прототипову структуру. Адже за вертикальним параметром категоризації в межах української, польської та британської лінгвокультур ми розрізняємо поняття 'рід', 'родина', 'родич'; а серед елементів вертикального поділу – 'близьких', 'дальніх' і 'далеких' родичів [див. більше 19]. У зв'язку з цим поняття, яке розглядаємо у стані відносної статики, співвідносимо із елементом прототипової структури когнітивної категорії, більш чи менш наближеним до *прототипа*.

З іншого боку, окреме конвенційне поняття також функціонує у мисленнєвій діяльності лінгвоспільноти. Таким чином щоразу утворюються нові зв'язки з іншими конвенційними поняттями у межах змінного культурного контексту, що породжує нову ментальну одиницю, а не суму попередніх [62, с. 54; 62, с. 26; 120]. У зв'язку з цим конвенційне поняття виступає актуалізованою мисленнєвою категорією, тож є результатом концептуалізації. Наприклад, у художніх текстах далекий родич може концептуалізуватися як близький, і – навпаки. Типовий досвід взаємодії з об'єктом зумовлює утворення стійких асоціативних зв'язків між поняттями, які часто реалізуються в одному й тому ж контексті.

Наприклад, поняття 'жінка старшого віку' у поєднанні з поняттям 'базар' в українській лінгвокультурі другої половини ХІХ століття вже мало стійкі зв'язки із поняттями 'крик' і 'сварки'. Похідне поняття 'базарна баба' остаточно сформувалося як стереотип після висвітлення його І. Н.-Левицьким у творах «Кайдашева сім'я», «Баба Параска і баба Палажка».

Тож, враховуючи сказане вище, вважаємо, що поняття 'родина', актуалізоване у багатьох типових контекстах, породжує різні родинні стереотипи. Отже, *поняття синтагматичної природи, яке утворилося від взаємодії кількох конвенційних понять в одному культурному контексті, співвідносимо зі стереотипом* (виділення наше). Унаслідок стабілізації контексту це похідне поняття (застиглий стереотип) закріплюється номінативною одиницею, яка за структурою форми і значення відповідає ступеням комунікативної релевантності, конвенційності та культурного відображального потенціалу вербалізованого у такий спосіб колективного досвіду.

Створена в щоденній практиці ментальна одиниця (стереотип), формування якої супроводжує мовленнєва діяльність лінгвоспільноти, закріплюється номінативною одиницею в мовній системі, встановлює парадигматичні відношення з іншими знаками, далі продовжує відтворюватися, а не породжуватися у комунікативних контекстах. У зв'язку з цим сформовані

стереотипи входять до ієрархічно структурованих парадигм колективного досвіду, а їх вербалізатори – до номінативних полів цих ментальних утворень.

Комунікативно релевантні ознаки стереотипа стають семантичними компонентами. Тому вихідною позицією для дослідження вербалізації стереотипів є семантична теорія, яка ґрунтується на конкретній теорії референції [23, с. 15]. Поділяємо ідеї Г. Патнема про каузальний характер референції мовних знаків, які перш за все відсилають до ментальної сфери, а не реального світу (див. п. 1.1.4.) і залучаємо як теоретичне підґрунтя концепції О. Кубрякової та Й. Стерніна, згідно з якими до колективного досвіду мовців апелюють не лише номінативні, а й комунікативні одиниці [59; 190]. Тож далі розглянемо особливості вербалізації стереотипів.

1.3. Вербалізація стереотипа: мовне значення і комунікативний смисл.

Вище ми з'ясували, що виокремлені у процесі концептуалізації одиничні ознаки об'єкта чи явища зазнають стереотипізації, ціннісного шкалування з колективної ТЗ, після чого утворюється конвенційне поняття з ієрархічно організованою структурою. Сформоване конвенційне поняття закріплюється номінативною одиницею. На думку О. Кубрякової, номінація «є механізмом закріплення мовною одиницею лише тої ментальної структури, яка вже упорядкована в людській свідомості (етносвідомості – В. Б.) та є її оперативною одиницею, підведеною під певну рубрику досвіду» [60, с. 253]. Також дослідниця зазначає, що значення розглядається як когнітивний феномен, його утворення зумовлене процесами концептуалізації та категоризації, тож семантична теорія тісно пов'язана зі способом профілювання конвенційного поняття [62, с. 10; 62, с. 482; 55].

Зокрема, у межах **структуралістської парадигми** мовознавства найбільшого поширення набула **теорія відбиття**, згідно з якою «поняття про фрагменти реального світу, що відображені у мові, пов'язані між собою у такий самий спосіб, як у реальності» [119, с. 13]. На думку Й. Штепана, теорія

відбиття бере за вихідну позицію твердження, що «мисленнєвий складник мови є формою екзистенції матерії, а сам процес відбиття складається із чотирьох фаз: 1) сприйняття позамовної реальності; 2) раціональне пізнання реальності і збереження результатів у суспільній пам'яті; 3) усвідомлення реальності крізь призму етнічного світогляду; 4) вираження за допомогою мови» [197, с. 53].

Унаслідок такого трактування терміна **конвенційне поняття** термін **мовне значення** розуміють вузько, як «стабілізоване, конвенційне вираження набору необхідних і достатніх семантичних компонентів» [197, с. 48]. Відповідно, всі семантичні компоненти є мовно релевантними. З такої ТЗ конвенційне поняття може містити велику кількість складових, але тільки найважливіші з них входять до семантичної структури номена, інші – функціонують у сфері мовлення, реалізуються як комунікативні смисли.

Р. Токарський зазначає, що «вузьке розуміння мовного значення є методологічно більш точне, дозволяє відрізнити те, що без сумніву стосується мови, і те, що до неї, можливо, й не належить. Однак, таке трактування має також очевидну вадку: стає безпомічним при інтерпретації креативних текстів, відкритих до актуалізації другорядних семантичних компонентів, до цілковитих семантичних трансформацій, до виявлення одних смислів й упушення інших» [197, с. 48].

Лінгвіст, який оперує вузьким розумінням терміна **мовне значення**, чітко розмежовує три семіотичні системи: мислення, мову і мовлення. При цьому **лексичне значення** розглядається виключно як елемент мовної системи. Під впливом постулату структуралізму: «вивчати мову «в собі» (en elle meme)» [96, с. 29] значення номінативної одиниці досліджували як абстрактний конструкт, відірвано від його зв'язків із **комунікативним смислом**. Ігнорування цих зв'язків призвело до того, що інтерпретація семантичних процесів здійснювалася через відношення «знак – знак» у межах мовної системи. Однак, першопричиною змін у мовній системі є динаміка когнітивної та комунікативної систем, тобто зміни у відношеннях «знак – поняття», «знак – комунікативний смисл».

Ф. де Соссюр стверджував, що «треба від початку стати на ґрунт мови і вважати її за підставу (*norme*) для всіх інших проявів мовної діяльності (сучасний термін – мовленнєвої діяльності – В. Б.)» [96, с. 20], слід досліджувати мову відірвано від мовлення, адже «одночасно іти обома шляхами неможливо» [96, с. 33]. Однак, далі вчений акцентує на нерозривному зв'язку цих двох модусів мовленнєвої діяльності, вказує на те, що «мова необхідна аби мовлення було зрозумілим; проте мовлення необхідне, аби сформувалася мова; в історичному плані факт мовлення завжди передує мові <...> саме завдяки мовленню мова зазнає розвитку, наші мовні навички змінюються під впливом слухання (або читання – В. Б.) інших <...> мова – це водночас і знаряддя і продукт мовлення (виділення наше)» [96, с. 32].

Відтак, дослідник не вважає мовлення основним аспектом мовленнєвої діяльності порівняно з мовою і розглядає його як: 1) індивідуальні комбінації мовних знаків, залежні від волі мовців; акти фонації для здійснення цих комбінацій; 2) суму того, що люди говорять [96, с. 33]. Слід уточнити, що у концепції структураліста, мова як колективне явище виступає знаряддям індивідуального мовлення, коли під останнім Ф. де Соссюр розуміє саме «індивідуальні комбінації мовних знаків, залежні від волі мовців; акти фонації для здійснення цих комбінацій» [96, с. 33]. І навпаки – мова є продуктом колективного мовлення як «суми того, що люди говорять» [96, с. 33]. Таким чином, учений формулює ідею, що комунікативні смисли утворюють значення номінативної одиниці (у цьому контексті – лексичне значення). Інакше кажучи, значення номінативної одиниці складається з комунікативних смислів різних ступенів конвенційності та комунікативної релевантності.

Ця теза суперечить аксіомам Структуралізму, згідно з якими лексичне значення (або значення номінативної одиниці) має закриту структуру, а семантичні компоненти обов'язково мовно закріплені, тож смисли, які проявляються у мовленні до мовного значення не належать. Відповідно, з такої ТЗ семантичні компоненти однорідні, рівноправні та не пов'язані між собою.

Існує також інша крайність – позиція, сформульована Д. Шумською – «твердження, що значення номінативної одиниці не має меж» [192, с. 42]. Сумніви щодо обох поглядів ґрунтовно висловлює А. Вежбицька, адже за таких умов була б неможлива інтерпретація висловлювань [202].

В етнолінгвістичному дослідженні, що базується на аналізі художніх текстів, ми схильні дотримуватися поміркованої позиції щодо співвідношення термінів **стереотип** та **мовне значення**. Адже мовлення письменників з одного боку апелює до відомих усім, конвенційних комунікативних смислів, які вже встигли закріпитися у мовній системі, стати компонентами мовного значення у його традиційному розумінні. Однак, з іншого боку – в текстах реалістичної прози закладено безліч нових, часто оказіональних смислів, які читач здатний інтерпретувати, хоч їх зміст ще не став конвенційним.

Теорія мовного значення – надзвичайно дискусійне питання у лінгвістиці. Відштовхуємося від тлумачення Ф. Бацевича, згідно з яким **мовне значення** ‘пов’язане із певною мовною одиницею у свідомості носіїв конкретної ідіоетнічної мови, узагальнений образ певного об’єкта або ситуації, факту, події, тощо. Властивість мовного знака репрезентувати об’єкти і явища дійсності та внутрішнього світу людини у мовленні, комунікації’ [14, с. 61]. Це визначення терміна **мовне значення** функціонально зорієнтоване, за семіотичною природою об’єднує те, що так довго штучно розділялося і протиставлялося: значення номінативної одиниці у межах мовної системи і комунікативний смисл у межах мовленнєвої діяльності. Шлях розробки теорії цілісного мовного значення в етнолінгвістиці був тривалим. Далі розглянемо етапи цього процесу та його результати.

Орієнтуючись на розв’язання потреб лексикографії, Є. Бартмінський пов’язує **конвенційне поняття** або **стереотип** з **номінативною одиницею** – словом. Услід за Ч. Філлмором лінгвіст розуміє поняття як «інтерпретаційну рамку номена» [126, с. 89]. Ч. Філлмор вважає, що «елементи мовного значення існують тільки завдяки зв’язку з поняттями, закріпленими у людському досвіді <...> це єдина причина, чому люди справді можуть стверджувати, що

розуміють висловлювання» [197, с. 210]. Дж. Лакофф також наголошував на тому, що «вивчаючи семантику природної мови, ми за необхідністю вивчаємо структуру мислення» [66, с. 10].

Кожна номінативна одиниця відображає узагальнені уявлення про клас об'єктів (денотат), розуміємо, що такий типовий досвід мовної спільноти максимально абстрактний, адже є результатом категоризації. Наприклад, у категорії «Материнство» первинним об'єктом пізнання, а також – найсильнішим стереотипом є *рідна матір*. Інші поняття цієї категорії – це похідні, дещо слабші стереотипи, наприклад, *мачуха*, *свекруха*. Похідні стереотипи *мачуха*, *свекруха* утворилися на межі категорій «Материнство» і «Шлюб». У випадку з мачухою об'єктом пізнання і стереотипізації є жінка, яка виконує роль матері, якщо після смерті рідної матері батько одружився вдруге, а у випадку зі свекрухою – після того, як дівчина вийшла заміж. Сформовані похідні стереотипи фіксуються номінативними одиницями, які мають похідну семантику або форму. Нестабілізовані фрагменти колективного досвіду вербалізуються у мовленні **комунікативними смислами**, які можуть виражатися експліцитно та імпліцитно. У зв'язку з цим процес формування стереотипів супроводжується вербалізацією у мовленнєвій діяльності через комунікативні одиниці.

У процесі створення конвенційного поняття мовознавців цікавить питання співвідношення поняттєвих ознак об'єкта пізнання і семантичних компонентів у семантичній структурі номена. Проблемною ділянкою етнолінгвістики у цьому питанні є вплив культурного чинника на формування мовного значення, а також – культурно-відображальний потенціал номена як результат різних семіотичних процесів.

Природу значення мовного знака розглядаємо крізь призму концепції синергетизму, яка постулює принцип взаємодії різних аспектів функціонування мовної системи. Запропонована модель враховує раніше виокремлені аспекти мовного знака: 1) форму; 2) сигніфікативне значення; 3) референтне значення; 4) структуру; а також залучити ще один аспект функціонування знака у мовній

системі – 5) контекст, і розглядати їх цілісно. [158, с. 125]. Услід за Р. Токарським, Є. Бартмінським, Дж. Л. Остіном, Дж. Лакоффом досліджуємо значення слова як відкрити прототипову категорію [132; 195; 65, с. 35].

Перечислені ідеї не нові у лінгвістиці. Зокрема, Дж. Л. Остін ще на початку 40-х років минулого століття звернув увагу на те, що значення слів (парадигматичні відношення між ними) є результатом категоризації, а значення слова – це теж категорія. Застосувавши принципи категоризації в семантиці, В. Порціг, Г. Іпсен та Й. Трір розробили метод лексико-семантичного поля, який дозволив **лінгвістам** глибше пізнати роль семантики в організації системно-структурних зв'язків між одиницями лексико-семантичного рівня мови. Польські лінгвісти Р. Токарський і Є. Бартмінський застосували теорію прототипових ефектів до семантики слова з метою встановлення внутрішньої структури значення номінативної одиниці (див. п. 1.2.2.).

Г. Патнем звернув увагу на те, що семантичні компоненти, сформовані на базі стереотипних (типових) поняттєвих ознак, мають «статус різної центральності», а от категорійні ознаки сталі, стосуються цілого класу предметів без винятків, вважаються найбільш стійкими [див. п. 1.1.4. цієї праці]. Тож через неоднорідність семантичних компонентів у межах номена конвенційного поняття необхідно встановити **гносеологічний статус стереотипа**. Це дозволить визначити, які семантичні компоненти здійснюють референцію до стереотипів, і яка природа цього семіотичного процесу.

Ми вже згадували про суперечку між об'єктивістами та суб'єктивістами щодо гносеологічного статусу конвенційного поняття. Зокрема, у своїх поглядах ми дотримуємося компромісної позиції, яку сформулював А. Шафф. Згідно з цим підходом на формування конвенційного поняття впливають як об'єктивні, так і суб'єктивні чинники [див. п. 1.1.5. цієї праці]. Тож, услід за А. Кіклевічем, вважаємо, що в процесі набування конвенційності, поняття з одного боку піддається акомодатії (впливу зовнішнього середовища), тому воно детерміноване об'єктивними чинниками, а з іншого – асиміляції (впливу психіки, яка цілеспрямовано діє на середовище), отже конвенційне поняття

також зумовлене суб'єктивними чинниками [54, с. 236]. Подібної думки дотримується Є. Бартмінський, який вважає, що у семантичних структурах номенів конвенційних понять є «як описові (нейтральні – В. Б.) так і ціннісні ознаки об'єкта» [129, с. 64].

Розвиваючи концепцію конотації у 90-х рр. минулого століття, Р. Токарський та Є. Бартмінський припустили, що «семантична структура номінативної одиниці не є випадковою конструкцією, у якій на засадах кон'юнкції сполучені семантичні компоненти, і до якої без шкоди для моделі значення можна додавати наступні семантичні компоненти» [195, с. 154; 132]. У результаті чого лінгвісти сформулювали **теорію внутрішньої мотивації семантичних компонентів**, згідно з якою «усі можливі конотації є трансформаціями семантичного ядра» [195, с. 154].

У російському мовознавстві ідею похідності семантичних компонентів (інший термін – сем) розробляв М. Алефіренко [3, с. 109]. Учений розрізняє первинні і вторинні денотативні семантичні компоненти, а конотативні – поділяє на три групи за ступенем віддаленості від денотативних. Таким чином польські етнолінгвісти та російський лінгвокультуролог дійшли до створення **відкритої ядерно-периферійної моделі значення номінативної одиниці**.

Найбільш конвенційні, колективно об'єктивовані, незамінні для розуміння змісту висловлювання комунікативні смисли стали семантичними компонентами, містяться у центрі семантичної структури мовного знака. Натомість менш типові і нетипові комунікативні смисли, зумовлені сильнішим впливом суб'єктивного чинника, мовно слабо закріплені або не закріплені взагалі, перебувають у навколоядерній зоні моделі та на її периферії. Й. Подгородецька вважає, що найважливіше у такій моделі те, що вона відкрита, динамічна, тож адаптована до функціонування значення номінативної одиниці у змінних контекстах [175, с. 96].

Згідно з Р. Токарським, семантичним ядром номена конвенційного поняття є **десигнація** (інший термін **денотація**). У науковій літературі під десигнацією (денотацією) розуміють компоненти семантичної структури

номена, сформовані у межах наукової картині світу. Тож такі семантичні компоненти часто є категорійними, виокремлені максимально об'єктивно, майже не піддаються змінам. Амальгаматова теорія значення, сформульована Г. Карделою, обстоює думку, що поділ на «наукову» та «побутову» мову є штучним. Подібну ідею висловлював ще Г. Патнем (див. п. 1.1.4.). З того часу чимало вчених доклали зусиль, щоб обґрунтувати цілісність мовного значення, у якому поняття «ближнього» і «дальнього» значення; інтенціоналу та екстенціоналу; денотації та конотації не протиставляються, а взаємно доповнюють одне одного.

У зв'язку з цим Р. Токарський формує польову модель семантичної структури номінативної одиниці, де виокремлює навколоядерну зону – **системні конотації**, та периферію – **текстові конотації** [197, с. 233, див. Рис. 1.1].

Рис. 1.1. «Ядерно-периферійна модель значення номінативної одиниці»
(за Р. Токарським)

Ядерні (денотативні) семантичні компоненти найбільш конвенційні й обов'язкові у значенні номена. **Системні конотації** – факультативні, відображають культурні уявлення, пов'язані з цим знаком. **Текстові конотації** є відкритою системою комунікативних смислів, що «не піддаються верифікації через формальні процедури, розроблені для системних, мовно істотних компонентів, бо вони залежні від ТЗ (автора – В. Б.) конкретного тексту» [197, с. 233]. Відтак, типовість семантичних компонентів зменшується від

центру до периферії, як і ступінь їх об'єктивності та частотність функціонування у контекстах.

На початку формування теорії конотації вважалося, що лише мовно закріплені оцінні компоненти входять до семантичної структури номена, тож «усі стереотипи рівнозначні семантичній (системній – В. Б.) конотації» [174, с. 6]. Через це до стереотипів зараховували тільки мовно виражені фрагменти конвенційного поняття [130].

Із такої ТЗ стереотипи не мають відношення до ядерних та периферійних семантичних компонентів у значеннєвій структурі номена. Наприклад, стереотип *матері* не включав би категорійних ознак ('людина', 'жінка'), бо їх приписували прототипові [151, с. 117], а також – потенційних семантичних компонентів ('не виховує дітей', 'вбиває дітей'), бо їх не вважали дискретними, мовно релевантними, тож не включали у значення [201, с. 33; 130, с. 56]. Звідси й хибна думка про те, що, якщо стереотип існує, то він як конвенційне поняття обов'язково виражений лише у мові, та зворотно: якщо немає мовного вираження, то й стереотипа не існує.

Цілісний підхід до розуміння терміна **мовне значення** зумовив потребу переглянути поняття «засоби вербалізації стереотипів». Відтак, Р. Токарський пропонує перш за все розрізняти **конотаційний абстракт** – 'набір усіх можливих семантичних компонентів у семантичній структурі номена' і **конотаційні стежки** – 'актуалізація вибіркового семантичного компонента при вживанні номінативної одиниці у мовленні' [195, с. 156].

У першому випадку семантику стереотипа як форми конвенційного поняття розглядають у стані відносної статичності: вона має прототипову структуру, тож семантика стереотипа і прототипа співпадають. Відтак, вербалізація стереотипів здійснюється номінативними засобами мови, через що опис **конотаційного абстракту**, на думку вченого, передбачає **культурне профілювання** поняття, коли аналізу піддається «конвенційний, повторюваний у культурі та суспільному досвіді образ предмета чи явища» [195, с. 157].

У другому випадку стереотипи як форми конвенційних понять, що утворюються в контекстах функціонування, вербалізуються у мовленні, тому опис **конотаційних стежок** можна здійснити лише через контекстуальне, зокрема **текстове профілювання**. Адже у комунікативних контекстах завжди актуалізується лише частина семантичних компонентів із конотаційного абстракту, при чому часто акцентується на периферійних компонентах [196, с. 31; 195, с. 158].

Відтак, враховуючи теорії когнітивної конотації, внутрішньої мотивації семантичних компонентів та відкритого динамічного значення номінативної одиниці, розглядаємо сформований стереотип (конвенційне поняття) як ціле – конотаційний абстракт. Вербалізатором стереотипів у статиці, коли вони виступають як конотаційні абстракти, є номени різної структурної складності. Номінативні засоби вербалізації стереотипів утворюють мовну картину світу (напр. мовний образ *дому* [126]), яка у свою чергу актуалізується в мовленні. Тому вербалізаторами стереотипів у динаміці, коли вони реалізуються як конотаційні стежки, є комунікативні одиниці різної структурної складності, які створюють відмінні за обсягом контексти. У такий спосіб фрагменти мовної картини світу втілюються у текстових картинах світу (напр. текстовий образ домашньої атмосфери: 1) «тепло, затишно, спокійно, вільно, безпечно...» [126, с. 172]; 2) «тісно, незатишно, брудно, лячно, самотньо» [86; 46].

1.3.1. Ментальні компоненти стереотипа vs їхні семантичні відповідники у мові.

Логіко-філософський термін **поняття** зазнав певних деформацій, функціонуючи у межах лінгвістичної термінології. Зокрема, втратилися відношення із взаємопов'язаними термінами (напр. **ознака, судження, умовивід**), які сформувалися у наукових традиціях логіки та філософії. Відтак, лінгвістика оперує лише частиною накопичених в цих науках знань, закріплених терміном *поняття*.

Термін **ознака** активно функціонує в мовознавстві як складова поняття. Однак, терміни судження й умовивід, які також вважаються компонентами складного поняття, не запозичені. У зв'язку з цим сформувалася традиція виокремлювати у семантичній структурі номена лише семантичні компоненти, які здійснюють референцію до комунікативно релевантних елементів поняття. Проте, більш складні компоненти семантичної структури мовного знака, що відсилають до більш складних форм мислення, залишаються без диференціації.

Зокрема термін **судження** позначає «форму мислення, в якій стверджується або заперечується що-небудь стосовно предметів і явищ, їхніх зв'язків і відношень. <...> Мовним еквівалентом судження є розповідне речення. Судження може бути ствердним або заперечним. Складовими частинами судження виступають суб'єкт, предикат і зв'язка» [118, с. 615]. З гносеологічної ТЗ компонентами судження є ознаки об'єкта чи явища, виокремлені суб'єктом у процесі пізнання. Тож у межах семантичної структури слова деякі семантичні компоненти можуть реферувати до суджень. Єдиний випадок вживання терміна судження у семантичних дослідженнях знаходимо в О. Кубрякової (див. більше у п. 2.3.) [62].

Термін **умовивід** у традиційній логіці позначає «різновид міркування, коли здійснюється перехід, згідно з логічними правилами, від одного або кількох висловлювань-засновків до нового висловлювання-засновку. Із семантичної ТЗ (тобто з ТЗ обґрутування використаних синтаксичних засобів) умовивід є доведенням» [118, с. 655]. У цьому контексті умовивід співвідносний із висновком, який утворюється шляхом узагальнення кількох суджень. Враховуючи сказане вище, виокремлюємо у семантичній структурі слова ще один семантичний компонент, який здійснює референцію до умовиводу та має найвищий ступінь абстракції і складається із семантичних компонентів, еквівалентних судженням, що у свою чергу утворюються з кількох семантичних компонентів, які відповідають ознакам поняття.

Розглянемо ці теоретичні положення на прикладі аналізу конвенційного поняття, закріпленого словом *matka* (*mamip*), здійсненого Є. Бартмінським

[126, с. 16–66]. Дослідник виокремлює в понятті лише такі елементи, як ознаки. Тож учений розрізняє у семантичній структурі слова *мати́р* тільки семантичні компоненти, які здійснюють референцію до ознак поняття (*cechy semantyczne*), не враховуючи того, що виокремлені ним семантичні компоненти не є однорідними. Лінгвіст подає перелік семантичних ознак слова *мати́р* у списку, деколи вказує на залежність типу ‘ніжна’, ‘сердечна’ → ‘емоційна’, без пояснення причини таких об’єднань.

Враховуючи комплексність структури конвенційного поняття, семантичні компоненти слова *мати́р*, які вдалося описати Є. Бартмінському, мають різну структурну складність і відмінні ступені абстрактності. Тож далі подаємо деякі з них у порядку зростання вказаних характеристик (див. Таблиця 1.1):

Таблиця 1.1.

**Семантична структура стереотипа «Матір»
(за профілюванням Є. Бартмінського)**

Семантичний компонент, який здійснює референцію до:	1	2	3	4	5	6	7
Ознаки	‘особа’	‘жіноча статя’	‘народити дитину’	‘годувати дитину’	‘захистити дитину’	‘хвилюватися за дитину’	‘бити дитину’
Судження	‘особа жіночої статі стає матір’ю після народження дитини’			‘жінка піклується про свою дитину’ ‘жінка любить свою дитину’			
Умовиводу	‘мати́р народила дитину, значить вона їй рідна ’			‘мати́р піклується про дитину, любить її, значить вона добра ’ ‘мати́р дала дитині життя, забезпечує його, мати́р потрібно слухатися, значить вона важлива ’			

Таким чином, у межах семантичної структури номінативного засобу вербалізації стереотипа розрізняємо семантичні компоненти за **ФУНКЦІЯМИ**:

1) *диференціація досвіду за ступенем «конкретності – абстрактності»:*

семантичні компоненти, що здійснюють референцію до **ознак, суджень, умовиводів**;

2) диференціація досвіду за ступенем «суб'єктивності – об'єктивності»:

семантичні компоненти, що належать до сфери **текстових конотацій**, **системних конотацій**, **десигнації** (див. Таблиця 1.2).

Таблиця 1.2.

**Функціональна диференціація компонентів
значення номінативного вербалізатора стереотипа**

	Семантичні компоненти		
	Наближеність семантичного компонента до семантичного ядра		
Мисленнєві референти семантичних компонентів	<i>Десигнація</i>	<i>Системні конотації</i>	<i>Текстові конотації</i>
Ознака	Найменші за обсягом, найбільш конкретні семантичні компоненти, що виокремлено максимально об'єктивно.	Найменші за обсягом, найбільш конкретні семантичні компоненти, що виокремлено частково об'єктивно, частково суб'єктивно.	Найменші за обсягом, найбільш конкретні семантичні компоненти, що виокремлено максимально суб'єктивно.
Судження	Семантичні компоненти більшого обсягу та абстрактності, що виокремлені максимально об'єктивно	Семантичні компоненти більшого обсягу та абстрактності, що виокремлені частково об'єктивно, частково суб'єктивно.	Семантичні компоненти більшого обсягу та абстрактності, що виокремлені максимально суб'єктивно.
Умовивід	Семантичні компоненти найбільшого обсягу та абстрактності, що виокремлені максимально об'єктивно.	Семантичні компоненти найбільшого обсягу та абстрактності, що виокремлені частково об'єктивно, частково суб'єктивно.	Семантичні компоненти найбільшого обсягу та абстрактності, що виокремлені максимально суб'єктивно.

Попри те, що когнітивна та комунікативна системи мовного колективу перебувають у постійній динаміці, на конкретному синхронному зрізі ми спростерігаємо вербалізацію поняття у відносній статиці. Однак, здійснення функціональної диференціації семантичних компонентів у межах номінативних засобів вербалізації стереотипів було б неможливим без синхронно-діахронного аналізу фактів мовленнєвої діяльності етноспільноти.

Таким чином конвенційне поняття і семантична структура його номена – ізоморфні. Поняття та значення мають окреслені межі, хоч їм притаманна

неоднорідна структура [202, с. 274]. Також ці межі лабільні, що дозволяє деяким дослідникам говорити про їх відсутність (див. далі у п. 1.2.3. концепція відкритого лексичного значення). Наявність різних типів компонентів у структурах поняття і значення зумовлює тенденція до узагальнення колективного досвіду у процесі його створення, структурування та вербалізації. Паралельно з узагальненням відбувається й об'єктивізація та абстрагування індивідуального суб'єктивного досвіду до рівня колективного досвіду. Відтак, компоненти поняття і значення відрізняються між собою також за ступенем об'єктивності знань про об'єкт пізнання.

Питання об'єктивності людських знань цікавить філософів, антропологів і лінгвістів вже дуже довгий час. Правилком встановлення об'єктивності знання вважається можливість його верифікації. Оскільки людські знання про світ не обмежуються набором законів (напр. фізичних, хімічних, біологічних та ін.), виникла потреба розмежування типів знань, і відповідно – ступенів їх об'єктивності. Ще С. Гаякава звернув увагу на те, що, чим більш абстрактне поняття, тим важче його окреслити і зачислити до якоїсь категорії, щоб дати ім'я [див. п. 1.1.3. цієї праці]. Мова ж складається зі знаків, які позначають об'єкти і явища пізнання різних ступенів абстрактності. Окрім того, що загалом різні знаки здійснюють референцію до понять, які відображають знання відмінних ступенів об'єктивності, така диференціація також стосується і семантичних компонентів у межах значеннєвої структури номена. Роль «людського фактору», а отже й ступінь суб'єктивності при формуванні семантичного компонента збільшується пропорційно до задіявання людиною мисленнєвих зусиль.

Відтак, процес виокремлення семантичних компонентів, що відповідають поняттєвим ознакам найменше залежить від людини, бо значною мірою вони детерміновані характеристиками самого об'єкта спостереження. Формування семантичних компонентів, що відповідають судженням, піддаються значно більшому впливу «людського фактора», тоді як семантичні еквіваленти

умовиводів значно більше зумовлені суб'єктивними чинниками, ніж об'єктивними.

Умовивід як форма мислення спрямований на остаточне узагальнення й утворення висновку щодо закріплених поняттям знань. Будучи також найбільш суб'єктивним компонентом поняття, умовивід корелює з прагматичною категорією оцінки. Висновок про користь певного знання формується в найзагальніших категоріях «добре» і «погано». Саме з дуальною оцінкою тривалий час пов'язували феномен стереотипа. Відповідно Н. Арутюнова вказує на те, що існує важливий взаємозв'язок між сформованими стереотипами і такою формою мислення, як умовиводи: «Я вважаю, що те, що *X розумний* – це добре, і відповідно – навпаки, якщо *X дурний* – це погано» [7, с. 53]. Тож далі розглянемо роль оцінки у формуванні та функціонуванні стереотипів.

1.3.2. Оцінка стереотипа vs конотативний компонент значення його вербалізатора.

Процес оцінювання під час формування поняття про об'єкт чи явище пізнання розглядають як невід'ємну частину концептуалізації [165], а **вартість** – як вид поняттєвої модальності [175, с. 97; 32, с. 11]. Н. Арутюнова наголошує на тому, що в аксіологічних концепціях поняття 'обов'язку' походить від поняття 'цінність', тож оцінка (позитивна чи негативна) задає нормативні орієнтири у картині світу (див. також **перформативність стереотипів** у С. Гаякави, п. 1.1.3.) [7, с. 9]. На думку Р. Токарського, мовні знаки мають можливість виражати і називати цінності лише через своє значення [197, с. 155]. Тож серед засобів вербалізації конвенційних понять розрізняють мовні знаки, що є:

- **носіями цінностей** / антицінностей (напр. *родина*);
- **назвами цінностей** / антицінностей (напр. *злий*).

Дослідник підкреслює, що цінності доступні для лінгвістичного вивчення у вигляді *конотативних семантичних компонентів* у семантичних структурах

мовних знаків. Конотативні семантичні компоненти, про які пише Р. Токарський, відповідають умовиводам – структурно складною складовою поняття про об'єкт пізнання найвищого ступеня абстрактності (див. п. 1.2.2.).

Тривалий час **категорію оцінки**, а відтак і **конотацію** розглядали як екстралінгвістичні явища, «елементи прагматики, а не семантики мовних знаків» [127, с. 60]. На думку Є. Бартмінського, після того як Дж. Лакофф та М. Джонсон [65] обґрунтували наявність тісного зв'язку між дескриптивними та емотивними семантичними компонентами, стартувало активне вивчення зв'язків мови та цінностей [127, с. 61]. Відтак, значення мовного знака почали розглядати як концептуалізацію реальності [164, с. 18]. У зв'язку з цим категорія оцінки і конотація «стали невід'ємною складовою опису значення» [165, с. 18].

Є. Бартмінський вважає, що «найбільш істотним елементом теорії конотації є твердження, що аксіологічний параметр, чи оцінювання за шкалою «добре» – «погано», має вищу позицію, вбудований у допоняттєві схеми уявлень. Ці схеми базуються на опозиційних орієнтаціях «верх» – «низ», «перед» – «зад», «права сторона» – «ліва сторона», а також – на незначній кількості базових опозицій «частина» – «ціле», «центр» – «периферія» та ін. Така модель не є новою, вона становила ядро структуралістичного бінаризму Р. Якобсона, методу екстраполяції К. Леві-Строса, <...> розвинута у працях В. Топорова, Т. Цив'ян, М. Толстого» [127, с. 61].

Сферу **цінностей** Т. Кшешовський аналізує у двох площинах: *горизонтальній* (шкала позитивних і негативних цінностей) та *вертикальній* (рівні ієрархії цінностей). В. Телия зазначає, що цінність також шкалується в діапазоні «байдуже» (нульова / нейтральна оцінка), «добре» або «погано» (у тій чи іншій мірі); «більше норми / менше норми». Перше – *якісна оцінка*, друге – *кількісна*» [100, с. 109].

Збірний ціннісний образ слова у горизонтальній площині Є. Бартмінський називає **семантичним візерунком** і наводить приклади із типово негативним семантичним візерунком – *мачуха*, *свекруха* і типово позитивним – *матір*

[131]. Таким чином конкативний компонент слів *матір*, *мачуха*, *свекруха* увійшов до семантичного ядра їх значеннєвої структури, є сталим і тривалий час незмінним. Проте оцінка номена залежить від контексту її вживання, і прагматичний аспект використання слова може змінюватися. Адже різні контексти відображають відмінну практику взаємодії з об'єктом спостереження. Стабілізація прагматичного контексту сприяє закріпленню часто відтворюваної оцінки, яка може перейти зі сфери текстових до сфери семантичних конотацій (закріпитися системно).

Л. Гонтарук ще на початку 2000-них обґрунтувала тезу про те, що оцінний компонент у семантичній структурі слова впливає на валентність знака [36, с. 160]. Згодом Р. Токарський ілюструє це явище на прикладі слова *працьовитість*, що абстраговано від контексту має виключно позитивний семантичний візерунок. Однак, у синтагмі *працьовитість вола* актуалізується семантичний компонент 'покірність', що у вказаному контексті має негативну оцінку і додає негативної аксіології поняттю, закріпленому цією синтагмою. У словосполученні *працьовитість бджоли* семантичний візерунок слова *працьовитість* доповнюється компонентом 'безкорисливість', що зумовлює формування умовиводу 'безкорислива праця на користь інших – це добре' [197, с. 156]. Таким чином, спосіб профілювання та оцінний компонент семантичної структури номена залежать не лише від мікроконтексту його функціонування (синтагматика I рівня – вживання номена у межах висловлення), а й від макро- та мегаконтексту (синтагматики II і III рівнів – вживання номена у межах тексту та дискурсу).

Т. Кшешовський вважає, що у вертикальній площині «ієрархія цінностей ізоморфічна з Великим ланцюгом буття» [165, с. 34, цит. за 127, с. 61]. Такої ж думки Р. Токарський. Згадана концепція сформована на базі когнітивного мовознавства, однак витокami сягає філософії Сократа, Платона, *scala naturae* Арістотеля, філософів Нового часу, знаходить підтвердження у християнській традиції та побутовому розумінні світу людьми [197, с. 145]. Фундаментальною

тезою теорії Великого ланцюга буття є те, що «оцінювання підпорядковане людям, відповідає їх досвіду та потребам» [197, с. 145].

Типово цінність об'єктів чи явищ пізнання кожного наступного рівня менша, ніж попереднього. Однак, власне культурним феноменом є те, що для різних лінгвокультур ця ієрархія змінна. Вченим давно стало зрозуміло, що стереотипи як колективний досвід етнокультури тісно пов'язані з динамічною системою цінностей мовного колективу. Однак, особливості цієї взаємодії досі залишаються предметом лінгвістичних дискусій.

Феномен родини у порівнюваних лінгвокультурах становить високу цінність. Проаналізовані тексти відображають реалії другої половини ХІХ століття, коли надзвичайно важливо було те, з якої родини походить людина; хто не мав родини, намагався всіма можливими способами поріднитися з кимось. Я. Пузиніна зазначає: «родина має високу позитивну цінність через потребу людей близькості, безпеки, реалізації материнсько-батьківського інстинкту (як наслідок цінності емоційної)» [цит. за 197, с. 177].

Коли ми розглядаємо родину у системі цінностей за вертикальним параметром, то спостерігаємо результати категоризації. Якщо ж звернемо увагу на горизонтальний параметр, то виявимо, що кровні родичі у порівнюваних лінгвокультурах становлять більшу цінність, ніж свояки (родичі у шлюбі); близькі родичі типово мають більшу цінність, ніж дальні, а останні – більш важливі, ніж далекі. Таким чином, формування цінностей і антицінностей (бінарна оцінка стереотипів) виникає лише внаслідок протиставлення понять у процесі концептуалізації. Цінність поняття 'родина' та інших понять у цій категорії, їх комунікативна релевантність задані координатами перетину вертикального та горизонтально параметрів (див. Рис. 1.2).

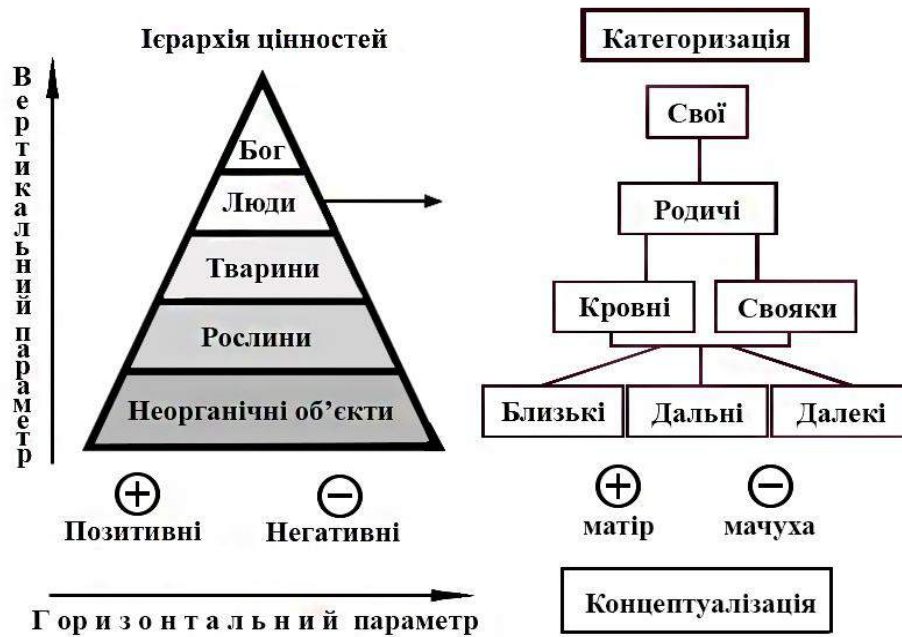

Рис. 1.2. Співвідношення цінності поняття та культурно відображального потенціалу конотативного компонента значення номінативної одиниці

Джерело: розроблено автором

Одним із практичних застосувань теорії цінностей і теорії конотації при вивченні стереотипів у мовознавстві стало дослідження тавтологічних конструкцій. Зокрема, американські вчені Р. Гіббс і Н. Маккарелл відкрили важливу закономірність: формулювання типу «хлопці є хлоці», «діти – такі діти» інтерпретуються краще, ніж, наприклад, висловлювання «морква – це морква» [146, с. 128]. Лінгвісти наголосили на визначальній ролі стереотипів у процесі інтерпретації тавтологічних імплікатур і зробили висновок, що деякі стереотипи сильніші (міцніше закріплені у пам'яті і легше інтерпретуються) за інші.

Зокрема, найбільш сильними стереотипами Р. Гіббс і Н. Маккарелл вважають стереотипи людей (расові, національні, гендерні, статусні та ін.). До дещо слабших стереотипів вони відносять уявлення про абстрактні явища (війна, розлучення, бізнес). Найслабші стереотипи стосуються неживих предметів (чашка, морква, смарагд). Ще одним важливим спостереженням дослідників є те, що чим більш сформований стереотип, тим більше у ньому

описових і оцінних компонентів, тобто таке конвенційне поняття більш детальне і більш емоційно забарвлене.

Деталізація поняття з різною кількістю умовиводів закінчується на тому етапі узагальнення досвіду, який відповідає когнітивно-комунікативній релевантності конкретного знання. Тому, наприклад, стереотип *морква* зводиться до незначної кількості умовиводів, які в семантичній структурі номена виражені компонентами ‘їстівна’, ‘корисна для зору’. Такі висновки належать до максимально конкретного та об’єктивного досвіду (сфера десигнації). Тож подібні стереотипи слабкі, у тому значенні, що мають низький культурно відображальний потенціал. Натомість стереотип *діти* порівняно сильний, адже об’єднує велику кількість позитивно та негативно оцінених умовиводів (сфери десигнації, системних і текстових конотацій).

Різну силу або різний культурно відображальний потенціал можуть мати стереотипи об’єктів чи явищ, які належать до одного рівня ієрархії цінностей. Наприклад, серед людей, зокрема родичів, можна виокремити тих, хто типово більш важливі (близькі родичі) і тих, хто другорядні (далекі родичі), причому цей розподіл буде різним у межах відмінних лінгвокультур [див. більше 19].

Ідея розрізнення конотаційного абстракту і конотаційних стежок (див. п. 1.2.1.) зумовила потребу переглянути відношення стереотипа до конвенційного поняття, з яким його довгий час ототожнювали. Стала очевидною роль концептуалізації та категоризації у становленні та функціонуванні конвенційного поняття. Відтак, існує потреба встановити кореляцію понять *стереотип* і *прототип* у перспективі етнолінгвістичного дослідження. Тож далі розглянемо особливості функціонування стереотипів і прототипів як операторів конвенційного поняття у процесі створення, структурування і закріплення колективного досвіду.

Висновки до розділу 1

1. Феномен стереотипа і стереотипізації глибоко вкорінений у властивість людського мозку фіксувати повторювані стимули, які надходять із

середовища, вираховувати їх алгоритм й адаптувати до нього реакцію організму. При цьому рефлекс виробляється швидше для реакції на негативні сигнали, а загальна швидкість реакції корелює зі ступенем звичності (типовості) алгоритму.

2. Колективна природа стереотипа, його кумулятивні властивості забезпечують реалізацію функції економії ментальних зусиль.

3. Функціонування стереотипів зумовлене здатністю людини оперувати семіотичними системами, особливо мовною. Типові емпіричні алгоритми пов'язані із бінарною оцінкою «погано / добре», тому мають перформативний характер, тож їх часто використовують у пропаганді. Через це стереотип уже не допомагає, а шкодить людині, адже реакція на подразник не є адекватною.

4. Значення мовного знака здійснює референцію до колективного досвіду, де референтом є стереотип. Для обміну інформацією у вербальній комунікації більш важливі типові, а не категорійні ознаки об'єкта, і вони у поняттєвій структурі стереотипа мають статус різної центральності. Існування стереотипів – це необхідна і достатня умова порозуміння між мовцями.

5. Інтегральний підхід до вивчення стереотипів етнолінгвістами дозволив виокремити захисну функцію стереотипа у процесі пізнання нового, коли лінгво-ментальний аспект стереотипа головний, представляє відоме (мовну та когнітивну картини світу) і виконує роль посередника між тим, як людина сприймає нове, і як вона на це фізично чи психічно реагує. Встановлено, що ізоморфізм мисленнєвих і семантичних процесів зумовлює існування явища семантичної стереотипізації – вибору клішованих комбінацій мовних засобів для уникнення комунікативних девіацій. Функціонування стереотипів адаптоване до динаміки когнітивної й артикуляційної систем, що зумовлено явищами асоціативної та фізіологічної кінетичності. У зв'язку з цим, вербалізовані стереотипи також виконують функцію когнітивно-комунікативного мінімуму, який зберігається навіть при деяких ураженнях мозку.

6. Стереотипізація, як фізіо-ментальний механізм, супроводжує процес концептуалізації таким чином, що здійснюється розпізнавання найбільш типових ознак об'єкта, виокремлених у процесі пізнання. Як наслідок, результати стереотипізації призводять до категоризації: встановлення ієрархії типових ознак (ціннісне шкалування).

7. Як форма колективного досвіду стереотип утворюється в процесі пізнання внаслідок комбінації відомого та нового. Відтак, стереотип є конвенційним поняттям, яке утворюється синтагматично у повторюваних контекстах. Тому становлення стереотипа (зміцнення асоціативних зв'язків між типовими ознаками об'єкта спостереження із певної ТЗ у конкретній ситуації) супроводжується вербалізацією його змісту в мовленні через комунікативні смисли. Якщо контекст стабілізується (стійкі асоціативні зв'язки між типовими ознаками об'єкта спостереження із певної ТЗ у конкретній ситуації), то стереотип завершує своє формування, відбувається акт категоризації та номінації. У лексичному значенні непохідного (твірного) слова відбувається процес системного закріплення текстових конотацій.

8. Сформований стереотип закріплюється номінативною одиницею, яка за семіотичними критеріями відповідає ступеням конвенційності та комунікативної релевантності цього фрагменту колективного досвіду. Після чого лінгво-ментальна одиниця стає оперативною категорією мислення і мови, має значення абстраговано від контексту. Таке поняття розглядаємо із позиції відносної статичності та співвідносимо із елементом прототипової структури когнітивної категорії, більш чи менш наближеним до прототипу. Відтак, формування стереотипа призводить до утворення прототипових ефектів, а стабілізація комунікативних смислів – до утворення семантичних компонентів, що в комплексі забезпечує синергетизм та ізоморфізм систем концептуальної та мовної картин світу. У зв'язку з цим вважаємо одиниці непрямой номінації (деривати, фразеологізми, семантично зв'язані словосполучення, паремії та семантично зв'язані речення) застиглими формами вербалізації стереотипів синтагматичної природи.

9. Дослідження засобів вербалізації стереотипів у статиці (конотаційний абстракт) передбачає культурне профілювання, а в динаміці (конотаційні стежки) – текстове. Поняттєва структура сформованого стереотипа містить елементи різної складності й абстрактності (ознаки, судження, умовиводи). Сила стереотипа задається координатами перетину вертикального (Великий ланцюг буття) та горизонтального (цінності й антицінності) параметрів у системі цінностей мовного колективу. Бінарна оцінка стереотипа пов'язана із такою формою мислення як умовивід, тож культурно відображальний потенціал стереотипа залежить від кількості умовиводів, які стали реакцією на стимули об'єкта спостереження. Комунікативні смисли, які здійснюють референцію до умовиводів, можуть належати до трьох сфер: 1) десигнації; 2) системних конотацій; 3) текстових конотацій. Існує похідність умовиводів у вказаній послідовності, текстові конотації можуть закріплюватися системно, а системні – ставати факультативними. Тож вербалізація стереотипів у художніх текстах сприяє їх зміцненню або руйнуванню.

РОЗДІЛ 2

ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ СТЕРЕОТИПІВ У ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ

2.1. Індивідуальний та колективний досвід у художньому тексті: проблема ідентифікації стереотипів

2.1.1. Художній дискурс у колі проблематики етнолінгвістики. Одним із найважливіших засобів вираження своєрідності лінгвокультури є її комунікативна практика. Адже це організована соціокультурна діяльність, яка породжує явище колективної ТЗ, що «базується на досвіді і проєкціях (мовної – В. Б.) спільноти до її колективної пам'яті» [140, с. 86]. Способом організації цієї лінгвоментальної активності є дискурс, зокрема художній.

З огляду на поліфонічність, поняття дискурсу окреслене багатьма дефініціями у лінгвістиці, філософії та соціології [39]. Через це необхідно пристосувати робоче визначення терміну *дискурс* до конкретних цілей дослідження. Тож, услід за Т. ван Дейком розуміємо дискурс, як медіальний епістемологічний простір, який функціонує у ролі семіотичного посередника між культурою і мовленнєвою діяльністю етносу [143, с. 104].

Зокрема *художній дискурс* «виражає те, що є типовим для певної культурної спільноти і представляє колективно узгоджену, специфічну для конкретного суспільства інтерпретацію реальності» [140, с. 86]. На думку Д. Дейчеса, Реалізм як напрям проявив себе у літературі там, де митець «мав справу з людьми, що жили у соціальному світі, відомому самому письменникові» [цит. за 68, с. 48] Окрім цього, український, польський і британський художній дискурс другої половини ХІХ століття має не лише дескриптивний характер, а також відзначається повчально-моралізаторським тоном. Тому спостерігаємо актуалізацію нараторських моделей, які не лише відтворюють існуючі стереотипи, а й транслюють настанови, бажані моделі поведінки у художній формі.

Зараховуючи українську, польську та британську літературу досліджуваного періоду до європейського художнього дискурсу епохи Реалізму, простежуємо закономірності функціонування родинних стереотипів у цьому мегаконтексті. Зокрема, привертає увагу той факт, що у всіх трьох дискурсах повторюються центральні сюжетні лінії, засновані на таких родинних стереотипах:

1. **Укладання шлюбу з розрахунку:** батьки насильно віддають дочку заміж; сирота/вдова намагається стати частиною багатой та впливової родини, [214; 209; 227; 226; 228; 231];

2. **Кровний обов'язок:** брат бере під опіку самотню сестру або дітей покійного брата чи сестри; батько бере під опіку овдовілу дочку; діти доглядають старих батьків [211; 226; 219; 223 та ін.];

3. **Конфлікт поколінь:** дорослий син конкурує з батьком за владу в сім'ї; доросла дочка конкурує з матір'ю за владу в сім'ї [214; 227; 228];

4. **Вдовине життя:** матір-вдова не справляється з вихованням сина [211; 226; 231];

5. **Емансипація жінки у сім'ї:** жінка активна, намагається взяти на себе обов'язки чоловіка, але їй це не вдається зробити так, щоб суспільство схвалило [217; 227; 231].

Мовленнєве вираження, як і мовне конструювання динамічної світоглядної системи здійснює її профілювання і стабілізацію. У зв'язку з цим за аналогією до поняття *мовний образ світу* в науковий обіг введено поняття *дискурсивний образ світу* [168; 22]. Як доречно підкреслили польські мовознавці Р. Токарський та П. Новак, дискурсивний образ світу кумулює в собі різноманітні перспективи пізнання і виступає в конкретних текстових реалізаціях (*текстових образах світу*) [169]. У науковій літературі *тексти* називають «статичними витворами мовлення» (Михайлов), «застиглим дискурсом» (Бацевич «Словник термінів міжкультурної комунікації»), поки що єдиним матеріалом дослідження, на якому можна вивчати явища як мовлення, так і мовної системи.

Художнє мовлення прийнято протиставляти природному за критерієм «цільово» творчого використання мови. Однак, розглядаючи цю опозицію детальніше, Дж. Серль звернув увагу на те, що художнє значення мовних знаків не відрізняється від їх нехудожнього значення, адже для розуміння художнього мовлення доводилося б щоразу вчити нову мову. На думку вченого, єдиною відмінністю між цими типами мовлення є те, що письменник «робить вигляд, наче здійснює серію іллокутивних актів» [186]. Через це створення художнього тексту можливе лише завдяки тому, що існують конвенції, які призупиняють нормальну дію правил, що пов'язують іллокутивні акти і («реальний» – В. Б.) світ.

Наприклад, висловлювання з роману «Ярмарок марнославства» В. Текерея здійснює референцію до міста Лондон, що реально існує і до соціального статусу персонажа, який не існує, а вигаданий: «*He did not live with his family while in London, but had lodgings of his own, like a gay young bachelor*» [231, с. 43]. Отже, художній текст специфічний своєю референцією, яку протиставляють міметичній референції і називають імітованою, підвішеною [144] або псевдореференцією [88]. Розглянемо це питання детальніше.

2.1.2. Художній текст: проблема референції

Художній текст, як особливий знак, має низку характерних ознак, адже він: «(а) передує позначуваному ним, (б) є інтенціональним і (в) у сприйнятті адресата (читача, слухача) постає тотально перформативним» [15, с. 38]. Тож вважається, що у цьому випадку референція є підставою текстотворення, адже, на думку Дж. Остіна, відбувається не позначення того, що вже існує (в реальному світі – В. Б.), а – створення нового (художнього світу – В. Б.) через креативне вживання мовних знаків [46, с. 192, цит. за 15, с. 38].

У зв'язку з цим референтом художнього тексту називають *фікційний світ* [186, 130, 116], *можливий світ* [126] чи *вторинну реальність* [16; 75]. Наприклад, село Ліпці з усіма його мешканцями і побутом, описане В. Реймонтом у романі-епопеї «Селяни», ніколи не існувало, але у цей же час,

за словами літературних критиків, нагадує тисячі польських сіл зламу ХІХ і ХХ століть [205, с. 28–89]. Художній світ створюється засобами мови. Тому, на думку Л. Вітгенштайна, як би вигаданий світ не відрізнявся від реального, у них має бути щось спільне [30, с. 33]. Власне цією сполучною матерією є семантика мови, яка цементує художній текст. Адже межі семантики – це межі креативного використання мови.

Відтак, з когнітивної ТЗ існує ієрархія можливих світів за ступенем віддаленості від уявлень про реальний світ. Відповідно, референція, яку здійснює художній текст, корелює зі ступенем його ірреальності. Вперше проблему референції художнього тексту в кореляції зі ступенем його ірреальності сформулювали у межах модальної логіки, пов'язавши її з істинністю висловлювання [163; 116].

У природному мовленні істинність висловлювання підлягає верифікації через екстенціональну семантику актуалізованих знаків, яка здійснює референцію до явищ, існуючих у реальному світі. Перевірити істинність художнього мовлення неможливо, адже, як слушно підкреслив Ю. Степанов,: «можливий світ будується за законами логіки, він внутрішньо цілісний і логічний, але його інтенціонали не завершені екстенціоналами, для них не знаходиться речей, які існують в реальному світі» [97, с. 303]. Однак, читач може зрозуміти художнє мовлення за його інтенціональною семантикою, прийнявши правила мовної гри в літературу [186], які враховують модальність художнього вимислу. Згідно з цими правилами письменник не зобов'язаний бути правдивим, він може порушити максими кооперації П. Грайса [146], уникнувши при цьому комунікативних девіацій. Верифікація вербалізованої в художньому тексті інформації здійснюється на підставі референції до спільних фонових знань автора і читачів.

У зв'язку з цим доцільно говорити про *когнітивну референцію* художнього тексту як про «відношення сказаного до уже відомого» [18, с. 21]. Термін *когнітивна референція* впровадила в науковий обіг Е. Рош, маючи на увазі процес відсилання мовних знаків до взірцевих референтів (прототипів),

які є «ідеальними ментальними утвореннями, що відображають суттєві ознаки об'єкта пізнання в когнітивних категоріях та системах класифікації людини» [179, с. 532]. У цьому контексті термін прототип тотожний терміну Г. Патнема стереотип. Адже саме до стереотипів відсилають типові компоненти поняття в межах каузальної теорії референції Г. Патнема (див. п. 1.1.4.). Ми ж обґрунтували динамічну, комунікативну природу стереотипів і вважаємо, що усі мовленнєві акти письменника, оформлені в текст, здійснюють референцію до стереотипів різних ступенів сформованості, а інтерпретація прочитаного відбувається через зіставлення його з абстрактною, структурованою когнітивною базою мовця [див. п. 1.2.4. та 114].

У процесі інтерпретації *референційно непрозорого* [115] художнього тексту читач ідентифікує зміст висловлень у тому числі розпізнає стереотипи, зіставляючи комунікативні смисли з ядерною семантикою актуалізованих знаків. Ця інтеракція можлива лише через зв'язок, який існує між конвенційною семантикою номінативних одиниць та їхніми когнітивними референтами – прототипами. Ступінь конвенційності смислів корелює зі ступенем узуальності знань про об'єкт референції. Тобто, чим більш відоме явище, тим більш узуальне поняття, і тим більш конвенційна семантика знака, що його позначає.

На думку Є. Поліванова, «семантична структура слова (та інших номінативних одиниць – В. Б.) зберігає пам'ять про контексти, в яких його використовували <...> контексти додають значень (смислів – В. Б.), які не реєструють словники, тож для їх розуміння потрібен читач, який знає в чому справа» [83, с. 269].

Прикладом вербалізації таких текстових конотацій є імплікатури. Наприклад, в уривку з роману «Над Німаном» Е. Ожешкової: «–*No... on i panna Justyna... – Romans? – dorzucił pan. – I jaki! – wybuchnął Kirło. – Już z żonatym? – Ale gdzie tam! Od dzieciństwa prawie... jak zwykle pomiędzy kuzynami... – Dlaczego nie pobrali się? – Ależ i mowy o tym być nie mogło... Familia... i on sam*» [226, с. 22] імпліковано відразу пучок умовиводів, що належать до сфери

семантичних конотацій, що є загальновідомими для носія тогочасної польської культури стереотипами: ніхто, навіть родич, не хоче взяти за дружину сироту; шлюб типово укладається з розрахунку, а не через почуття любові; роман між кузинами – звичний досвід. Це вказує на те, що для реалізації комунікативної релевантності тексту письменник створює мовний код, який забезпечує успіх прогнозованої інтерпретації, у чому стереотипи мають ключову роль.

Орієнтуючись на *ідеального читача* [45], автор задіює емпатичну здібність, щоб визначити ширину області прагматичної референції [18, с. 25], а саме: яка інформація відома читачам, скільки і які мовні знаки слід актуалізувати, щоб його повідомлення було відчитаним. Необхідною умовою сприйняття і розуміння читачем текстової інформації є наявність маркерів модальності, які сигналізують про епістемологічний статус тексту, ступінь його ірреальності. Тому А. Греймас та Ж. Курте звертають увагу на існування наративної компетенції читача, яка «містить семіотико-наративні структури», що дозволяють розпізнати ці маркери й обрати прогнозований автором варіант інтерпретації [38]. Це можливо лише через те, що читач оперує стереотипними структурами, які сформувалися на базі досвіду пізнання реального світу. Комунікативно релевантні результати пізнання об'єктивовані колективною ТЗ і закріплені ядерною семантикою номінативних одиниць. Тож, чим більш конвенційні значення актуалізованих знаків у художньому тексті, тим менше у ньому фікції, і тим більш міметичною є його референція.

Маркерами модальності в проаналізованих текстах є мовні знаки, які створюють висловлення, сказані наратором буквально і всерйоз. Наприклад, як це відображено в уривку із роману «Люборацькі» А. Свидницького: «– *Бідні діти, – думає вона, – не дарма мої татуньо покійні кажуть було, що будуть не ученики, а мученики; не учителі, а мучителі...*» [214, с. 18]. Відтак, художній текст реалістичного стилю максимально відтворює реальний світ через те, що за термінологією В. Девіса його референтом є найближчий можливий світ [142, с. 164]. Далі з'ясуємо особливості референції реалістичної прози.

2.1.3. Особливості референції реалістичної прози. Як ми з'ясували вище, художній текст здійснює референцію до реального світу опосередковано: через мовний та літературний код. У зв'язку з цим, Ю. Лотман вважає, що мова – це первинна семіотична система, література – вторинна, а художній текст є третинною семіотичною системою [70]. Відповідно, художній текст здійснює подвійну референцію [75, с. 56]:

- 1) до реального світу;
- 2) до фікційного світу, як його креативного переосмислення.

У зв'язку з цим на референцію такого особливого знака як художній текст впливають структурно-семантичні детермінанти мовної та літературної традиції.

2.1.3.1. Референція і стиль. Оскільки референція художнього тексту здійснюється до модального простору мовця, то її найважливішою детермінантою виступає категорія стилю. Термін *стиль* не є виключно лінгвістичним, його застосовують у різних гуманітарних дисциплінах, зокрема в літературі. Поняття *літературний стиль епохи* та *художній стиль літературної мови* надзвичайно взаємопов'язані. Стилiстичні конвенції у літературній традиції певної епохи визначають модальність художнього тексту [187]. Зокрема, як критерій художності *реалістичний стиль* утверджує принцип вірності реальній дійсності; визначальним є прагнення письменників об'єктивно і безпосередньо достовірно відобразити життя і викрити актуальні соціальні проблеми [69, с. 57–75].

Стиль літературної мови в етнолінгвістиці трактується як «система відбору мовних засобів у процесі деривації тексту <...> своєрідне сито, яке регулює відбір лексики, граматичних форм і конструкцій» [12, с. 321]. Є. Бартмінський вважає, що розмовний стиль, який відповідає побутовій раціональності носія мови, є базовим, центральним серед інших стилів літературної мови. Відтак, художній стиль виникає внаслідок креативного використання розмовного стилю. У зв'язку зі скалярним характером

смысловних одиниць у художньому тексті, креативна функція реалізується градуально. Це означає, що зі збільшенням міметичності семантики тексту зменшується його креативність. Відтак, художній стиль літературної мови у реалістичному тексті передбачає актуалізацію мовних знаків у максимально конвенційних смислах. Тож реалістичний текст здійснює референцію більше до колективного досвіду мовної спільноти, ніж до індивідуального досвіду автора. У реалістичному стилі межею креативності є відображення оказіональних, однак потенційно можливих явищ та ситуацій [20, с. 96]. Тож у міметичній фікції конвенційність понять і значень мовних знаків забезпечує те, що інтенціонал референції максимально співпадає з екстенціоналом, отже така референція є стійкою [18, с. 27].

2.1.3.2. Референція і жанр. Не менш важливою детермінантою референції художнього тексту реалістичного стилю є *літературний жанр*. Структурно-семантичний спосіб формування художньої правди у реалістичному тексті зумовлює превалювання у ньому прозових жанрів: романів, повістей, оповідань [69, с. 575]. Лінійність мовлення призводить до того, що база знань письменника про реальний світ проходить процес текстуалізації (перебудовується до втілення його художнього задуму у мовному та літературному коді).

Літературний жанр передбачає існування прогнозованого контексту, адже зображення дійсності у різних за обсягом прозових текстах відбувається з відмінною художньою деталізацією. На думку М. Михайлова, письменник розгортає контекст, а читач його звужує [75, с. 100]. Контекст, як «задній план» інтерпретації, обмежується референтами реалістичної прози через референційні відсилання до мовної та культурної компетенції читача. Відтак, ширина референції, як об'єм екстенціонального простору для здійснення інтерпретації, визначається обсягом закладеного горизонтального і вертикального контексту.

Горизонтальний контекст як те, що вербалізовано експліцитно, є областю семантичної референції у межах мовної системи. *Вертикальний*

контекст, будучи інформацією, що відчитується за допомогою фонових знань, є областю прагматичної референції у межах комунікативної ситуації (конкретного прочитання тексту). Темо-рематична структура тексту відображає синтагматичний образ світу [158, с. 337]. Тож кожен з перелічених видів референції у реалістичній прозі втілюється у процесі предикації (добавляння нового до відомого).

Вибір автором того чи іншого прозового жанру не випадковий: жанр тексту відповідає прогнозованому обсягу субстанційних явищ (персонажів та об'єктів) і акціональних явищ (дій і подій), до яких автор планує здійснити референцію (класифікація компонентів нарації за Хатмен) [цит. за 157, с. 19]. Наприклад, у романах («Люборацькі», «Селяни», «Великі сподівання») здійснюється референція до об'ємного просторового та часового екстенсіоналу: описується велика кількість персонажів та проміжок часу у декілька поколінь. Повісті (як «Кайдашева сім'я») охоплюють референційними відсиланнями меншу область, а оповідання (наприклад, «Сестра» Марко Вовчок) обмежується декількома персонажами і фрагментом із їхнього життя.

Таким чином, важливими детермінантами референції художнього тексту є його стиль і жанр. Референцію художнього тексту реалістичного стилю прозового жанру закладає автор. Читачі здійснюють інтерпретацію прочитаного на базі своєї мовної, культурної та наративної компетенції. Тому на рівні тексту описаного гатунку реалізується як семантична, так і прагматична референція. Тож, окресливши проблематику референції в прозовому тексті реалістичного стилю, зробимо певні узагальнення щодо того, як ці синтезовані теоретичні положення можна використати в цілях етнолінгвістичного дослідження.

Отже, художній текст становить об'єкт зацікавлень етнолінгвістики з кількох причин:

1) *художній текст* створює мовна особистість, що є компетентним носієм культури;

2) *художній текст* адресований широкому колу читачів, які можуть дешифрувати повідомлення через те, що мають з автором частково спільну когнітивну базу (фонові знання);

3) *художній текст*, ставши надбанням публічності, формує суспільну свідомість, виступає джерелом апріорних знань (тих, що передують індивідуальному досвіду).

У текстах реалістичного стилю відображено максимально стереотипний образ світу. Тому на цьому матеріалі можна здійснювати реконструкцію мовної та концептуальної картини світу етнокультури певної епохи. Безперечно – це буде частково абстрактна модель. Однак, як і всі колективні явища, мова та колективний досвід є узагальненнями від багатьох конкретних реалізацій мовлення і мислення окремих членів мовної спільноти.

Відтак, аналіз ступеня конвенційності актуалізованих у тексті мовних знаків дозволить побудувати шкалу їх референції: від найбільш стійкої до найбільш розмитої. У такий спосіб кількісний аналіз конвенційної семантики актуалізованих знаків у прозі реалістичного стилю дозволить встановити, які явища були більш чи менш типовими для конкретної лінгвокультури другої половини XIX століття. Окрім критерію типовості, частотний показник вказує також на статус явища у системі культурних цінностей суспільства.

Ідентифікувавши найбільш креативне вживання мови, можна здійснити аналіз комунікативних стратегій і тактик донесення власної ТЗ письменником й оцінки ним різних типових для культури явищ. Описуючи okazіональні явища, письменники здійснюють модифікації існуючих стереотипів, зазвичай з метою змінити застарілий стереотип, який негативно впливає на життя людей.

Прикладом цього може бути стереотип укладання шлюбу з розрахунку, актуальний в українській, польській та британській культурах другої половини XIX століття. У художніх текстах перелічених лінгвокультур цієї епохи створено негативний образ нещасливого шлюбу з розрахунку, який через систему авторських оцінок протиставляється щасливому полюбовному шлюбу. Повторюються сюжети, у яких аристократ всупереч суспільним нормам через

почуття кохання одружується з простою жінкою, сиротою або вдовою (найменш захищені члени суспільства).

Напруженість сюжету роману-епопеї «Селяни» створює те, що молода дівчина з розрахунку своєї матері виходить заміж за старого вдівця і стає мачухою для свого справжнього коханого, бо хлопець ще не успадкував батькового майна, щоб стати достойним женихом. Тож критики авторів зазнала тогочасна традиція, за якою батьки ініціюють шлюб з розрахунку, а діти (здебільшого дочка) змушені покоритися їхній волі.

Соціологічні дослідження інституту сім'ї [154] засвідчують перехід від патріархальної до емоціональної сім'ї, що відбувся внаслідок укладання шлюбу не лише через економічний чи династичний чинник, а частіше – з почуття любові між партнерами і передачі любові дітям. Таким чином, через створення можливих світів і застосування різних тактик мовленнєвого впливу реалізується утилітарна функція літератури і втілюється одна з комунікативних цілей автора. Тому в межах етнолінгвістичного дослідження доцільно здійснювати аналіз вербалізації як конвенційних, так і okazіональних смислів.

2.2. Стереотип як конвенційний референт у художньому тексті

Проблема виокремлення мовних знаків, що здійснюють референцію до стереотипів у художньому тексті, пов'язана із постулатом оригінальності літературного мистецтва, а відтак – і з креативністю художнього мовлення автора. Художній текст, створений мовною особистістю, яка є компетентним носієм культури й адресований головно іншим членам цього мовного колективу. Письменник креативно використовує свої знання про реальний світ і творчо вживає мовні знаки, щоб реалізувати власні інтенції.

Є. Бартмінський зазначає, що «одним зі способів використання стереотипів у художніх текстах є «гра» з ними, спроби їх ламати, осміювати, щоб зацікавити читача», однак «література може стабілізувати, зберігати стереотипи і продовжувати їх функціонування» [131, с. 8]. На думку Ю. Лотмана,

інтерпретація художнього тексту – це результат боротьби між читачем і автором, який намагається нав'язати першому свої погляди [70, с. 348].

Вся інформація, яку транслює художній текст, пройшла крізь фільтр індивідуальної ТЗ автора. Креативне відображення реальності пов'язане із суб'єктивним досвідом письменника і переосмисленням колективного досвіду етноспільноти. Відтак, щоб розробити механізм ідентифікації стереотипів у художньому тексті, необхідно встановити критерії розрізнення засобів вербалізації індивідуального (суб'єктивного) досвіду автора та колективного (об'єктивованого) досвіду мовної спільноти.

Досвід автора – це фрагмент колективного досвіду народу, тому вони не протиставляються, а перебувають у відношенні «частина-ціле». Через це одним із критеріїв виявлення засобів вербалізації індивідуального і колективного досвіду в художньому тексті є категорія ТЗ. Суб'єктивний досвід письменника в художньому тексті проявляється через опозицію його власної ТЗ до усталеної колективної ТЗ на ті чи інші явища дійсності. Таким чином, сформулювавши критерії розрізнення власне авторської і суспільної ТЗ, можна окреслити межі вербалізації стереотипів у художньому тексті. При цьому стереотипи співвідносимо із колективною ТЗ, яка базується на типовому, об'єктивованому досвіді мовного колективу.

Умови та правила художньої комунікації знімають з письменника зобов'язання бути правдивим [185, с. 78]. Відтак, індивідуальна ТЗ письменника не обов'язково підкріплена його суб'єктивним досвідом, який відрізняється від колективно об'єктивованого досвіду мовної спільноти. Також слід урахувати те, що представлений у художньому тексті колективний досвід – це перш за все абстрактне узагальнення, здійснене письменником. Попри це, «художній текст саме тому прагне наблизитися до дійсності, що він нею не є. Таким чином, спочатку задається певна міра умовності, певна первинна неподібність, а потім починається боротьба з нею – підкреслення подібності» [70, с. 124].

Категорія ТЗ «спирається на набутий раніше перцептивний і когнітивний досвід» [13, с. 157]. Отже, на базі об'єктивованого досвіду формується колективна ТЗ, а на базі суб'єктивного – індивідуальна (див. Рис. 2.1).

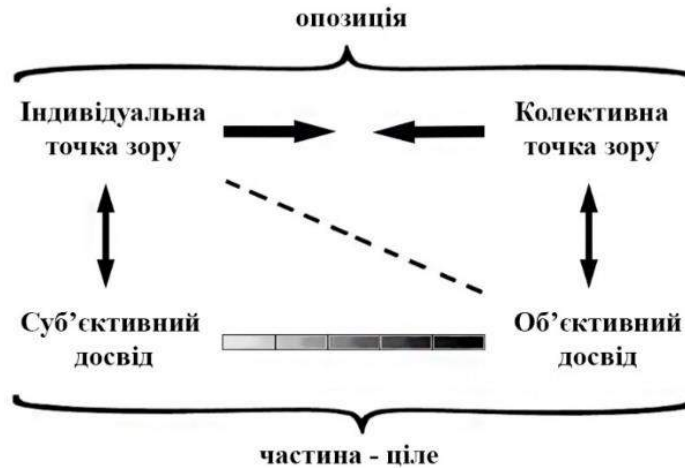

Рис. 2.1. Індивідуальний та колективний досвід крізь призму категорії ТЗ

Джерело: розроблено автором

Важливо врахувати той факт, що ТЗ на будь-що може існувати лише тоді, коли йдеться про сформований фрагмент досвіду (суб'єктивного чи об'єктивного). Відтак, через дослідження категорії ТЗ в художньому тексті можна виявити лише найбільш закріплені стереотипи. Це пов'язано з тим, що суб'єктивний та колективно об'єктивований досвід перебувають у комплементарному співвідношенні (взаємодоповнення), тож, чим більше вони збігаються, тим менше індивідуальна ТЗ автора протиставляється до колективної ТЗ етноспільноти [135, с. 1392].

Категорія ТЗ тісно пов'язана з категорією оцінки: «так повинно бути» (позитивна оцінка), «так не повинно бути» (негативна оцінка). Тому, основною умовою того, що індивідуальна та колективна ТЗ щодо стереотипа зйдуться є однакова оцінка конкретного фрагменту досвіду письменником і мовним колективом.

Услід за В. Хлебдою, ми схильні вважати, що стереотип – це фізіологічний адаптаційний механізм, який сформувався у процесі еволюції людини з метою захисту її від нестабільності середовища існування, який

допомагає освоїти та систематизувати перцептивний і когнітивний досвід й оперувати ним за допомогою знакової, зокрема мовної, системи [138, с. 3–1]. Тому стереотипи, щодо яких існує чітка колективна ТЗ, яка збігається чи переобуває в опозиції до індивідуальної ТЗ автора, вважаємо стійким сформованим досвідом.

Якщо ТЗ автора та етноспільноти однакові щодо стереотипа, то він зображений у художньому тексті без змін, має позитивну чи негативну оцінку. Припускаємо, що відображення у тексті стереотипа з позитивною оцінкою зумовлене тим, що такий досвід допомагає людям орієнтуватися у світі, спрощує і покращує життя. Письменник створює контексти, які відсилають до позитивно оціненого стереотипа, щоб досягнути перлокутивного ефекту: зміцнити цей колективний досвід і нав'язати читачам таку модель поведінки.

Прикладом цього може бути створений в українській, польській та британській реалістичній прозі образ типової матері – ‘жінки, яка народила дитину, любить її, не зважаючи ні на що, і дбає про неї можливими засобами впродовж усього життя’. Актуалізовані мовні знаки транслують прагматичний смисл: такі дії дуже часто (завжди) мають позитивні наслідки для індивіда та суспільства, тож варто чинити саме так.

Введення негативно оціненого стереотипа здійснюється лише з метою аргументації пропагованої моделі поведінки, яка має позитивну оцінку. Наприклад, у романі Е. Ожешко «Над Німаном» створено контекст із нетиповою поведінкою матері: жінка народила, любить дітей, але жодну дитину сама не виростила, бо у її пріоритеті чоловіки, яких вона щоразу змінює після овдовіння: «– *A koniec taki, że pani Starzyńska masz dwoje dzieci i żadnego sama nie wychodowałaś... W mgnieniu oka spracowana i sucha ręka Starzyńskiej oparła się na jej kłębie. Cieńszym trochę niż wpródy głosem odchrząknęła: – Nie wychodowałam, a najśliczniejsze ze wszystkich mam... Owszem! I zaniósła się od śmiechu. – Jak ku-kaw-ka! – z ironią zaśpiewała znowu Fabianowa*» [226, с. 11–21]; «*Jana matka znów Siemaszczanka z Siemaszek, tak jej zaś wypadło, że aż w czterech okolicach życie swoje pędziła: najpierw w ojczystej, czyli w Siemaszkach, potem w*

Bohatyrowiczach, gdy za Jerzego wyszła, potem za drugim mężem w Jaśmontach, a na ostatku, za trzecim, w Starzynach. – Nie wiadomo, czy to już ostatni mąż i ostatnie jej osiedlenie – żartobliwie znowu zauważył. – Bo mnie się zdaje, że gdyby dziś owdowiała, to by za rok poniosła się jeszcze za czwartego!» [226, с. 154]. Такі дії матері негативно оцінюються авторкою та наратором, який висловлює суспільну позицію, адже їхні наслідки можуть мати згубний вплив на дітей, а згодом – на інших людей.

У концепції В. Ліппмана не мислити стереотипно, дивитися на світ нетипово і через це створювати нові або змінювати старі стереотипи можуть лише лідери [67]. До таких непересічних особистостей, окрім політичних лідерів, також належать культурні діячі, зокрема письменники. Описуючи оказіональні явища, письменники втілюють модифікації існуючих стереотипів.

В українському, польському та британському реалістичному дискурсі другої половини XIX століття на рівні семантичної макроструктури текстів створено негативний образ нещасливого шлюбу з розрахунку, який через систему авторських оцінок протиставляється щасливому кохувальному шлюбу. Зокрема у польській та британській реалістичній прозі повторюються сюжети, в яких через почуття кохання укладаються нерівні шлюби (Б. Прус «Лялька», Е. Ожешко «Над Німаном»; Ш. Бронте «Джейн Ейр»; В. Теккерей «Ярмарок марнославства»). Українська культурна норма цієї епохи зараховує такий учинок до нереальних, через що українські письменники моделюють ситуацію нерівного шлюбу лише як світлу перспективу, можливий і бажаний розвиток подій (П. Мирний «Хіба ревуть воли, як ясла повні?», О. Кобилянська «Земля»).

Створення нових, нетипових контекстів супроводжується оказіональним уживанням мовних знаків. Відтак, критерієм виявлення стереотипів, які автор вважає шкідливими, є наявність текстових конотацій у семантичних структурах актуалізованих номінативних одиниць. Згідно з теорією внутрішньої мотивації семантичних ознак і теорією семантичної іррадіації, семантичний простір колективного досвіду в художньому тексті має ядро-периферійну модель. У зв'язку з цим ступінь оказіональності художнього мовлення визначаємо,

застосовуючи методику семантичного промінювання, яка дозволяє встановити ближчі і далші текстові конотації актуалізованих знаків [188, с. 16].

Таким чином, моделюючи можливий світ і застосовуючи різні тактики мовленнєвого впливу, письменник реалізує утилітарну функцію літератури та втілює свої комунікативні інтенції, зокрема – змінює стереотипи? позаяк уся інформація, закодована у художньому тексті, більшою чи меншою мірою стереотипна. Ступінь стереотипності вербалізованої в художньому тексті інформації прямо пропорційний до ступеня конвенційності колективного досвіду мовної спільноти і корелює зі ступенем конвенційності семантики актуалізованих засобів вербалізації.

Стійкі стереотипи, щодо яких ТЗ автора і мовного колективу розходяться, можна виявити за оказіональною семантикою актуалізованих мовних одиниць у нетипових контекстах. Таким чином, за допомогою прагматичного аналізу категорій ТЗ й оцінки різних фрагментів колективного досвіду мовної спільноти можливо ідентифікувати сформовані стійкі стереотипи, закріплені номінативними одиницями. Експлікувати слабше закріплений колективний досвід про родину можна через контекстуальний аналіз, актуалізованих номенів стабілізованих конвенційних понять.

2.3. Методологія етнолінгвістичного дослідження стереотипів у художньому тексті.

Під впливом аксіоматики Структуралізму, стереотипи тривалий час розглядали як сформовані поняттєві категорії (стійкі уявлення про світ) із чіткими межами. Відтак, вважалося, що вербалізовані стереотипи закріплені мовно, тож їх вивчали на матеріалі словників, анкет і фольклорних текстів [126, с. 15–62]. Основною особливістю фольклорних текстів є колективність творення. Тож семантика актуалізованих у цих текстах знаків максимально узуальна та конвенційна. Саме через це у фольклорних (традиційних) текстах «стереотипізацію можна розпізнати через аналіз повторюваності ознаки об'єкта в різних висловлюваннях (статистичний аналіз), через фіксацію цієї ознаки в

мові (аналіз похідних слів, метафор, фразеології, приказок), та через аналіз правил конструювання семантично зв'язного тексту [133, с. 366].

Отже, методом виокремлення стереотипів із клішованих [термін Р. Токарського, 197] фольклорних текстів є аналіз семантики номена конвенційного поняття у різних за обсягом **мовних контекстах**:

- внутрішня форма;
- переносне значення;
- деривати;
- фразеологізми;
- приказки;
- семантична структура складних речень: заперечних і причино-наслідкових. [12, с. 170].

На думку Л. Крисіна, стереотипи функціонують у будь-яких усних чи писемних текстах, тобто виражені у мовленні, а згодом можуть закріпитися у мовній системі. Дослідник розширює список вербалізаторів стереотипів, додаючи:

- порівняльні звороти;
- генетивні та атрибутивні сполучення;
- висловлення із кванторними словами типу *всі, завжди, кожен, будь-який* та ін.;
- висловлення із модальними прислівниками типу *просто, прямо, навіть* та ін.;
- висловлення із оцінними прикметниками типу *справжній, істинний, правдивий* та ін.;
- імплікатури [58, с. 45–54].

Враховуючи обидва описаних підходи (аналіз значення мовних одиниць і аналіз смислів комунікативних одиниць) до виокремлення вербалізаторів стереотипів, вважаємо, що вербалізація колективного досвіду відбувається двома каналами: комунікативним (синтагматичним) – введення знань у модель

світу адресата; мовним (парадигматичним) – фіксація знань у структурі мови [43, с. 29].

Як ми з'ясували у попередніх підрозділах, стереотипи утворюються у процесі концептуалізації, їх експліковано у текстах через інтенціональну семантику актуалізованих номінативних одиниць. Тому перш за все співвідносимо стереотипи із синтагматичним образом світу [термін А. Кіклевіча, 158, с. 337]. Однак, слід зазначити, що синтагматичні ланцюжки, які часто відтворюються у мовленні, з часом закріплюються системно, тож входять до парадигми номінацій конвенційних понять. У такий спосіб стереотипи стають джерелом розбудови прототипів як абстрактних конструкцій інформативної бази лінгвоспільноти.

У свою чергу, прототипи є результатом категоризації, вони представлені у мові екстенціональною семантикою номінативних одиниць – *«застиглими стереотипами»*, тому співвідносимо їх із мовним, парадигматичним образом світу. При вживанні номена конвенційного поняття у мовленні здійснюється актуалізація конкретних семантичних компонентів. Типові комбінації семантичних компонентів, які часто актуалізуються у мовленні (конотаційні стежки у термінології Р. Токарського) і є стійкими, але ще не *«застиглими»* стереотипами. Чим менша частотність функціонування синтагматичного ланцюжка в контекстах, тим нижчий ступінь конвенційності та комунікативної релевантності стереотипа, тим цей стереотип слабший, тим менший його культурно відображальний потенціал.

Суспільна фіксація конкретного фрагменту досвіду ще не означає його мовної фіксації, однак існує обернена закономірність: те, що зафіксовано мовою – фіксовано й суспільно [133, с. 373]. Базуючись на концепції М. Толстого про ізоморфізм мови та культури, вважаємо, що вербалізація стереотипа на різних етапах його існування відбувається через дію семіотичних механізмів стабілізації та дестабілізації мовного значення і форми.

На думку Є. Бартмінського, процес вербалізації стереотипів складається із декількох фаз. Під дією процесу семантизації на кожному етапі становлення

стереотип отримує комунікативно релевантне значення і форму вираження, адже «значення знака нерозривне з формою і її конкретним станом, в якому воно виражено <...> у цьому випадку йдеться не лише про глибоку амбівалентність, а й про взаємну мотивацію» [171, с. 45]. Стабілізація семантики і форми вербалізаторів стереотипа відбувається закономірно зі стабілізацією колективного досвіду.

Є. Бартмінський виокремлює три фази вербалізації стереотипів згідно з етапами стабілізації колективного досвіду етноспільноти [125, с. 1–2]:

1. *Фаза відсилання до стереотипа без стабілізації значення і форми* (висловлювання, яке для інтерпретації потребує залучення екстралінгвістичних знань);

2. *Фаза стабілізації значення без ознак формально-мовної фіксації* (висловлювання, яке можна інтерпретувати через мовний код);

3. *Фаза стабілізації значення і форми* (сталі словесні формули).

Інших фаз етнолінгвіст не виокремлює, однак найбільш цінний колективний досвід важливо зберегти і мати можливість передавати його без докладання зайвих зусиль. Відтак, консервація (процес збереження) лінгвокультурного змісту супроводжується закріпленням стійкої одиниці досвіду мовним знаком – словом. У зв'язку з цим вважаємо за доцільне виокремити четверту фазу вербалізації стереотипа:

4. *Фаза консервації значення і форми*, яка реалізується засобами лексичної номінації.

Основну роль у способі мовного закріплення фрагменту колективного досвіду відіграє його цінність у вербальній комунікації. Враховуючи те, що система цінностей динамічна, і певний фрагмент колективного досвіду може набути більшої актуальності або втратити її, то ці зміни відображаються також у мовленні та мові. Без динамічних семіотичних механізмів номінації мова не була б здатною ефективно виконувати комунікативну функцію. Тому розглядаємо систему номінації стабілізованого колективного досвіду в динаміці.

Видатний американський мовознавець В. Чейф наголошував на тому, що різні за структурою форми сигналізують про різні значення [цит. за 156, с. 62]. Цей процес детально розглядає О. Кубрякова в межах *концепції міжрівневої деривації* [60]. У дусі генеративної граматики дослідниця аналізує «зумовленість одного мовного знака іншим», коли «комбінація смислів дає не їх суму, а новий смисл» [60, с. 54, 168; 117]. О. Кубрякова на матеріалі англійської мови ілюструє створення нових номінацій шляхом імпліцитної предикації: через перетворення речення у словосполучення, а словосполучення – в дериват. На думку С. Кацнельсона, «ціль таких механізмів – зберегти досвід і його зв'язки з новим (досвідом – В. Б.), донести у стисненому, компресованому вигляді, але разом із тим і в достатньо прозорій (зрозумілій мовцям – В. Б.) формі, необхідну інформацію» [50, с. 141].

На думку О. Кубрякової, «відображення однієї ситуації різними одиницями номінації зумовлено тим, що відбувається її опис із різною конкретизацією» [60, с. 78]. Чим довша конструкція номінативної одиниці, тим конкретніше вона передає зміст, і навпаки – чим коротша номінативна конструкція, тим більше вона містить «прихованих семантичних компонентів» [60, с. 69]. Відповідно, сформований колективний досвід з невисоким ступенем комунікативної релевантності потребує синтагматично складного номена, а зі зростанням його цінності в обміні інформацією – синтагматично простішого вербалізатора. Також враховуючи те, що межею вербалізації стереотипів у художньому тексті є комунікативні імплікатури, які можуть мати один або декілька варіантів інтерпретації доповнюємо класифікацію Є. Бартмінського етапами становлення стереотипа з огляду на формально-семантичні особливості вербалізаторів, розрізняємо два етапи першої фази:

- 1. Фаза відсилання до стереотипа без стабілізації значення і форми.**
 - 1.1. Імплікатури з кількома варіантами інтерпретації.
 - 1.2. Імплікатури з одним варіантом інтерпретації.
- 2. Фаза стабілізації значення без ознак формально-мовної фіксації.**

У межах другої фази розрізняємо два типи висловлювань із стабілізованим змістом, тому теж виокремлюємо два етапи:

2.1. Семантично зв'язані речення.

2.2. Паремії.

3. Фаза стабілізації значення і форми.

З аналогічних міркувань (два типи словесних формул) розділяємо третю фазу на два етапи.

3.1. Семантично зв'язані словосполучення.

3.2. Фразеологізми.

4. Фаза консервації значення і форми.

Також слова бувають структурно прості та складні, тому в межах четвертої фази виокремлюємо два етапи.

4.1. Консервація значення і форми у дериваті.

4.2. Консервація значення і форми за допомогою максимально арбітрального мовного знака – непохідного слова.

На думку Й. Стерніна, одиниця мови має двоаспектний характер: стосовно предмету номінації виступає як номінативна одиниця, а в мовленнєвому акті – як комунікативна [95, с. 6]. Залежно від функції (номінативної чи комунікативної), яку виконують різноструктурні мовні знаки у художніх текстах, їх прийнято розглядати в одному випадку, як номінативні одиниці, а в іншому – як комунікативні. Однак, деяким мовним знакам притаманна реалізація відразу двох функцій, а також – лише номінативної чи комунікативної функції.

На кожному другому етапі з чотирьох фаз вербалізації стереотипа колективний досвід вже пройшов процес стабілізації, тож типовою функцією цих вербалізаторів (імплікатур з одним варіантом інтерпретації, паремій, фразеологізмів, простих слів) стала номінативна функція. У випадку всіх перших етапів кожної з чотирьох виокремлених фаз колективний досвід ще не стабілізувався. Тому його вербалізація здійснюється через знаки, які щоразу заново породжуються у мовленні (імплікатури з кількома варіантами

інтерпретації, семантично зв'язані речення, семантично зв'язані словосполучення, деривати).

Щодо типово комунікативної функції надфразових єдностей і речень сумнівів не виникає. Слід конкретизувати, що ми маємо на увазі, коли говоримо про одночасну реалізацію комунікативної та номінативної функцій у семантично зв'язаних словосполученнях і дериватах. Наприклад, фрагмент колективного досвіду – поняття ‘матір, що виховує дітей без батька’ у проаналізованих художніх текстах вербалізовано словосполученням зі змінними компонентами: *мати вдова, одинока мати, самотня мати* (немає стабілізованої форми, доступні синонімічні номени). Також існують паралельні назви родича, утворені від однієї твірної основи, але за допомогою синонімічних словотворчих формантів, наприклад, номінація *сестрична/-іниця/-івниця/-інка* [230, 4 : 117]; *siostrzenica / siostrzanka* – ‘племінниця, дочка сестри’ [218]. У цьому випадку культурно зумовлений комунікативний смисл утворюється в синтагматичному ланцюгу морфем. Адже в іншій формації та ж морфема може виражати відмінний культурно детермінований комунікативний смисл при такому ж словотвірному значенні. [22, с. 88; 120, с. 19]. Однак, у пізніших словниках зафіксовано лише продуктивний (стабілізований) варіант деривата, який слід вважати типово номінативною одиницею [201, 9 : 151; 232].

Таким чином, номінативні одиниці вербалізують стабілізований колективний досвід: стійкі стереотипи, які належать до поняттєвого ядра категорії, тож збігаються із прототипом – набором центральних семантичних компонентів конвенційної категорії. Поряд із цим, комунікативні одиниці вербалізують стереотипи у процесі становлення. Форма і значення вербалізатора стереотипу стабілізується на тій фазі, яка відповідає ступеню комунікативної релевантності цього фрагменту колективного досвіду. Тому на вищому рівні абстракції, серед відмінних номінативних одиниць, що належать до одного семантичного поля, також спостерігаємо прототипову структуру. За своїми формально-семантичними показниками, що відображають ступені комунікативної релевантності номінованих понять, номени матимуть статус

різної центральності. Від центру до периферії розмістяться номени за показником зростання структурної складності форми вербалізатора. Розглянемо це явище більш детально.

Польський лінгвіст, Я. Анусевич, порівнюючи семантику вільного, зв'язаного і фразеологізованого словосполучень (напр. *біла стіна*, *біле вино*, *білий спорт = теніс*), прийшов до висновку, що за ступенем арбітральності ці мовні знаки не тотожні, а зв'язок їх форми і значення зміцнюється у вказаній послідовності [121]. Якщо порівняти відношення інтенціоналу до екстенціоналу в перелічених словосполученнях, то виявимо закономірність: зі збільшенням арбітральності знаків зменшується їх інтенціональність (див. Таблиця 2.1).

Таблиця 2.1

**Кореляція арбітральності мовного знака
зі ступенем його інтенціональності**

Тип словосполучення	Словосполучення	Відношення інтенціоналу до екстенціоналу	Реалізація функції
Вільне	<i>біла стіна</i>	$I > E$	комунікативна
Зв'язане	<i>біле вино</i>	$I \approx E$	комунікативно-номінативна
Фразеологізоване	<i>білий спорт</i>	$I < E$	номінативна

Таким чином, припускаємо, що у напрямку від першої до четвертої фази вербалізації стереотипа (див. поч. п. 2.4.) відбувається зміцнення арбітральності та зменшення інтенціональності семантики вербалізатора. У такий спосіб комунікативні засоби вербалізації стереотипів стають номінативними. Спостерігаємо тенденцію до ущільнення семантики вербалізатора стереотипа разом зі зростанням конвенційності та комунікативної релевантності цього фрагменту колективного досвіду мовної спільноти. Ущільнення семантики вербалізатора стереотипа супроводжується ускладненням його семантичної структури, у якій збільшується кількість імплікованих компонентів (див. Таблиця 2.2.) [192, с. 38; 6].

Таблиця 2.2.

**Ступені щільності та структурної складності
поняттєвої структури стереотипа**

Вербалізатор	Форма колективного досвіду	Семантичні компоненти	Спосіб вираження	Ступінь щільності семантики
<i>біла стіна</i>	ознака 1	‘колір’	експліцитний	<u>НИЗЬКИЙ</u> (2 компоненти мінімальної та середньої структурної складності)
	судження 1	‘вертикальна частина будови’	експліцитний	
<i>білий спорт</i>	судження 1	‘колір тренувального одягу’	експліцитний	<u>ВИСОКИЙ</u> (4 компоненти середньої та максимальної структурної складності)
	умовивід 1	‘колір аристократії’	імпліцитний	
	судження 2	‘цілеспрямована фізична діяльність’	імпліцитний	
	умовивід 2	‘спортивна гра багатих людей’	імпліцитний	

Подальше ускладнення семантичної структури номінативної одиниці призводить до спрощення форми вербалізатора. Адже, згідно з принципом оптимальності функціонування мовного знака, достатньо меншої кількості знаків у номінації для успішної інтерпретації її значення. Це пов’язано з тим, що підвищення ступеня конвенційності вербалізатора стереотипа є наслідком зростання частотності його відтворення в комунікації, отже більш оптимальною стає коротша форма вербалізатора стереотипа.

Наприклад, у польських текстах другої половини XIX століття відображено скорочення номінативної форми поняття ‘син дядька або тітки, двоюрідний брат’ *brat stryjeczny* → *stryjeczny*; та поняття ‘дочка дядька або

тітки, двоюрідна сестра' *siostra stryjeczna* → *stryjeczna* [230, т. 1., с. 36; 230, т. 3, с. 66; 228, с. 221; 229, т. 2, с. 57 та ін., див. також *міжривнева деривація* 60, с. 14–57]. Усього фіксуємо 7 контекстів вербалізації зазначених понять. Очевидно, що вже навіть така частотність функціонування стереотипа (обсяг вибірки становить 773 290 слів) вказує на високий ступінь комунікативної релевантності цього конвенційного поняття. Далі в круглих дужках подаємо частотність номінативних одиниць, де зазначено кількість разів вживання.

Також у польських текстах відображено процес скорочення номінативної форми стереотипа 'законна дружина, через укладення шлюбу і вінчання'. Зокрема, внаслідок міжривневої деривації номен у формі зв'язаного словосполучення *żona ślubna* (1) спрощується до форми субстантивованого прикметника *ślubna* (2), який має порівняно вищу комунікативну релевантність і культурно відображальний потенціал.

Унаслідок безперервного процесу ціннісного шкалування інформаційної бази мовного колективу відбувається і зворотній процес – дестабілізація семантики номінативного вербалізатора стереотипа. Відтак, спостерігаємо зміщення стереотипа в напрямку периферії семантичного поля, що супроводжується зменшенням щільності і спрощенням семантичної структури його вербалізатора, а як наслідок – збільшенням форми номена. Стабілізація дестабілізованої семантики номена здійснюється шляхом експлікації складних для інтерпретації семантичних компонентів у новій оптимальній формі вербалізації. У зв'язку з цим кількість знаків у номені збільшується рівно настільки, щоб забезпечувати успішність інтерпретації вербалізованої інформації.

У межах однієї мовної системи простежити зміни в засобах номінації конкретного конвенційного поняття та проаналізувати їх можливо лише в діяхронії. Наприклад, поняття 'дівчина, якій дозволено виходити заміж, і їй бажано це зробити у нормативно виділений проміжок часу' в українській реалістичній прозі другої половини XIX століття номіноване лексемою *відданиця* [214, с. 98; 210, с. 15, 58]. Однак, в українських художніх текстах

середини і кінця ХХ століття на позначення цього поняття вживається номінація у формі словосполучення – *дівчина на виданні* [207]. Попри це, компаративне дослідження засобів вербалізації одного поняття у кількох мовних системах дозволяє зробити висновки про ступінь комунікативної релевантності фрагмента колективного досвіду в межах однієї лінгвокультури на конкретному синхронному зрізі, адже згідно з еволюційною концепцією, мови проходять подібні етапи розвитку, однак у різний історичний час.

Наприклад, у польській реалістичній прозі другої половини ХІХ століття поняття ‘дівчина, якій дозволено виходити заміж, і їй бажано це зробити у нормативно виділений проміжок часу’ вербалізоване у формі семантично зв’язаного словосполучення: «*panna / dziewczyna / córka na wydaniu*», [208, с. 10, 35, 51; 204, с. 5], а в британських текстах цього часу – у формі семантично зв’язаного речення «...*a young lady who is of age*...» [233, с. 298].

Відтак, у кожній з порівнюваних лінгвокультур окреслено фрагмент колективного досвіду: існує віковий ценз, коли дівчина має право виходити заміж і мала б це зробити. Однак, форма вербалізаторів зазначеного стереотипа в порівнюваних мовах вказує на те, що станом на другу половину ХІХ століття для українців – це культурно та комунікативно більш важливий досвід, ніж для поляків, і значно більш важливий, ніж для британців. Тож функціональна диференціація мовних та мовленнєвих засобів вербалізації стереотипів базується на градуванні ступенів сформованості стереотипів та ціннісному шкалуванні вербалізованої інформації.

Зафіксувати різноструктурні номени одного і того ж поняття у межах однієї мовної системи можна й на синхронному зрізі, визначивши тенденцію змін за частоним аналізом функціонування паралельних номінацій конвенційного поняття. Наприклад, у польській реалістичній прозі другої половини ХІХ століття на позначення поняття ‘син живого рідного брата; син мертвого рідного брата, який перебуває під опікою матері вдови’ лише один раз вживається застаріла номінація *bratanek*: «*Prawny i przyrodzony opiekun małoletniego bratanka*, *Benedykt Korczyński, często podówczas bywał w*

Oslowcacach» [228, с. 174] і чотири рази – синтаксична номінація ***rodzonego mego brata syn***: «*Jeszcze i teraz rodzonego mego brata syn, Józef Giecold, dzierzawę trzyma... może pani słyszała?*» [228, с. 199]. Відтак, простежується тенденція до зниження комунікативної релевантності зазначеного поняття у польському художньому дискурсі другої половини XIX століття. Натомість суміжне поняття ‘син мертвого брата, який перейшов під повну опіку живого брата і став його спадкоємцем’ не втрачає високої комунікативної релевантності та продовжує активно функціонувати в 24 контекстах, виражене структурно простою номінацією ***synowiec***, наприклад: «*Zapewne tym dusznym lekarstwem była wielka chęć pomożenia synowcowi w dźwignięciu się z ruiny i biedy, a także pociecha, którą mu sprawiał widok dorastającego sieroty po bracie*» [228, с. 158].

Проаналізовані нами етимологічні словники не подають історії походження номінацій ***synowiec***, однак вони фіксують жіночий відповідник – ***synowica*** [220, 215]. Припускаємо, що активне функціонування лексеми ***synowiec*** у текстах другої пол. XIX ст. мотивоване важливим соціальним статусом сина брата після смерті його батька і переходу під опіку дядька. Виникає тоді питання, чому для усиновлених дядьком дітей сестри ніяких додаткових номінацій не існує. У своїй праці «Історія термінів родинної спорідненості» О. Трубачов пише про агнатичний характер індоєвропейської сім’ї [107, с. 88]. Згідно з римським правом, агнатична спорідненість (право спадку) визначається по чоловічій лінії. Родичі по батькові називалися агнатами, а сестри і дочки, видані заміж, переставали бути агнатками свого батька чи брата, і більше не претендували на спадок. Відтак, вважаємо, що причиною того, що у проаналізованих джерелах залишилася лише номінація ***synowiec***, а лексеми ***bratanek*** і ***synowica*** припинили функціонування, є комунікативна потреба відрізнити опосередковано споріднених родичів, які мають право на спадок, і тих, які такого права не мають [див. також 22]. На те, що мова не терпить абсолютних синонімів вказують культурні відмінності, пов’язані із кутом зору на об’єкт номінації. Відтак, застарівання синоніма

лексеми *synowiec* (деривата *bratanek*), які номінують особу чоловічої статі, пов'язане із тим, що стереотип 'особа, що після осиротіння має право на спадок батькового брата, однак не претендує на нього' – втратив цінність в обміні інформацією.

Таким чином, ступінь арбітральності та структурна складність форми і значення вербалізаторів стереотипів є основними критеріями їх функціональної диференціації. Стереотипи різних ступенів конвенційності та комунікативної релевантності експліковано в художніх текстах за допомогою структурно різних номінативних та комунікативних одиниць. Окрім перелічених детермінант скалярності моделі вербалізації стереотипів, важливу роль відіграє семіотичний критерій ширини області референції, яку здійснюють ці знаки у художніх текстах реалістичного стилю. Ці та інші аспекти етнолінгвістичного вивчення стереотипів на матеріалі креативних текстів розглянемо в наступному розділі.

Висновки до розділу 2

1. Художній дискурс відіграє важливу роль у формуванні, поширенні та збереженні колективного досвіду. Вперше нами аргументовано доцільність залучення художніх текстів як матеріалу етнолінгвістичних досліджень, адже сформувалася традиція вивчення стереотипів на матеріалі клішованих фольклорних текстів, які є носіями власне етнічного світогляду.

2. Відсутність єдиної методології для вивчення вербалізації форм колективного досвіду крізь прояви оказіонального мовлення зумовила потребу її створення. До проблем ідентифікації стереотипів у художньому тексті з огляду на креативність художнього мовлення належить: семіотичний статус художнього тексту; особливість референції художнього тексту з детермінантами стилю та жанрів; критерії розмежування індивідуального та колективного досвіду; прагматичні трансформації стереотипів для реалізації авторської комунікативної мети.

3. Художній текст – це особливий знак, що мовними засобами позначає фікційний світ. Референтом реалістичної прози є найближчий світ із усіх можливих ствітів, тож семантика актуалізованих у ній знаків максимально конвенційна. Стереотипи виконують функцію вузлових точок інтерпретації художнього тексту, тож постають у ролі когнітивних референтів. Успішність інтерпретації тексту забезпечується тим, що автор задіює емпатичну здатність і, будучи сучасником прогнозованих читачів, профілює колективний досвід так, щоб актуалізувати не менше мовних знаків, ніж необхідно, щоб вибрати конвенційні форми вербалізації своїх ідей. Вербалізуючи досвід, який, на думку письменника, ще не став стереотипним, автор вдається до метамовного тлумачення у позасюжетних елементах.

4. Важливим критерієм дослідження вербалізації стереотипів у художніх текстах є категорія ТЗ. Розрізняємо індивідуальну (авторську) та колективну (етнічну) ТЗ, які існують лише стосовно сформованих стереотипів. Відображення автором стереотипа без змін свідчить про те, що його і колективна ТЗ щодо цього фрагменту колективного досвіду співпадають. Авторські трансформації стереотипів здійснюються з метою змінити застарілий колективний досвід і реакції на нього, які, з ТЗ автора, згубно впливають на життя етноспільноти.

5. У художньому тексті реалістичної прози референцію до стереотипів здійснюють номінативні одиниці, актуалізовані у комунікативних контекстах. Тож вербалізатори стереотипів розрізняємо за функціями, які вони виконують: номінативні одиниці та комунікативні одиниці. У процесі стереотипізації, фрагмент колективного досвіду проходить фази становлення, а його вербалізатор – семантизується, внаслідок чого форма знака стає структурно простішою, а зміст – складнішим і містить більше імплікованих компонентів. Форма і значення вербалізатора стереотипу стабілізується на тій фазі, яка відповідає ступеню комунікативної релевантності цього фрагменту колективного досвіду. Утворення щоразу відповідної номінативної одиниці відбувається шляхом міжрівневої деривації, при цьому зберігається тенденція до переходу комунікативних одиниць у номінативні (застигання форми і змісту).

6. Відмінні номінативні форми вербалізації родинних стереотипів сигналізують про різний культурно відображальний потенціал закріпленого колективного досвіду. Ця диференціація простежується також між одиницями подібної семіотичної природи, наприклад фразеологізовані словосполучення та семантично зв'язані словосполучення експлікують стереотипи різної сили.

7. Художні тексти, як застиглий дискурс, відображають динаміку номінативних засобів вербалізації стереотипів. Виокремити та здійснити функціональну диференціацію номенів застиглих стереотипів у межах однієї мовної системи можливо лише в діахронії. Однак, порівняльний аналіз номінативних засобів вербалізації родинних стереотипів у кількох лінгвокультурах дозволяє виконати градування стереотипів за ступенем культурно-відображального потенціалу.

РОЗДІЛ 3

ФУНКЦІОНАЛЬНА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ НОМІНАТИВНИХ ЗАСОБІВ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ СТЕРЕОТИПІВ У РЕАЛІСТИЧНІЙ ПРОЗІ

3.1. Лінгвосеміотичні критерії розрізнення номінативних засобів вербалізації стереотипів у реалістичній прозі

Дослідник художньої комунікації постає у ролі компетентного читача. Тож у першу чергу він є інтерпретатором закодованої в текстах інформації. У площині фікційного світу художнього тексту стереотипи виконують роль вузлових точок інтерпретації вербалізованої інформації. Розуміння стереотипів відбувається на тлі співвіднесення їх із когнітивною базою мовної спільноти. Наприклад, стереотип, вербалізований лексемою *housewife* – ‘домогосподарка’: «*Mrs. O'Dowd, the good housewife, arrayed in curl papers and a camisole, felt that her duty was to act, and not to sleep, at this juncture.*» [233, с. 575], відчитується читачами через зіставлення зі знаннями про реальний світ (той у якому жив письменник і той, який він відобразив у реалістичній прозі). З досвіду читач знає, що жінка у ХІХ ст. після одруження зазвичай знаходилася вдома, робила роботу по господарству і доглядала дітей, була домогосподаркою, а фінансово сім'ю забезпечував чоловік. З одного боку господиню шанували, бо її праця, хоч непомітна, але необхідна для життя. Однак також такий суспільний уклад мав негативні наслідки – залежність жінки від чоловіка. Таким чином, текстова картина світу декодується через мовну та когнітивну картини світу.

Як ми вже з'ясували у п. 1.2.1., п. 1.2.4., п. 2.3., стереотипи в художніх текстах експліковано мовними знаками, які виконують головно дві функції: номінативну та комунікативну. Також простежено закономірність, що у процесі стереотипізації комунікативні одиниці мають здатність стабілізуватися і ставати номінативними. Як це сталося при скороченні форми вербалізатора стереотипа ‘законна жінка, з якою чоловік брав вінчання у цекрві’ внаслідок переходу семантично зв'язаного словосполучення *żona ślubna* у лексему *ślubna*. Відтак, номінативними засобами вербалізації стереотипів вважаємо

номени, які закріплюють «застиглі стереотипи», «застиглі конотаційні стежки» (у термінології Р. Токарського), тобто – комунікативні одиниці, які почали виконувати номінативну функцію. Створені у такий спосіб номінативні одиниці виражають стереотипи різних ступенів комунікативної релевантності та культурно-відображального потенціалу. У цьому підрозділі розглянемо особливості семантики різноструктурних номінативних вербалізаторів стереотипів; 2) присвоїмо кожному типу номінативної одиниці індекс, який вказує на ступінь культурно-відображального потенціалу сформованого і закріпленого номеном стереотипа.

Стереотипи як особливі форми колективного досвіду забезпечують відображення історичної правди в художньому тексті. Адже власний досвід однієї людини, зокрема письменника – індивідуальний, суб'єктивний, оказіональний і конкретний, бо він формується в умовах безпосередньої взаємодії індивіда зі світом (див. Рис. 3.1). Наприклад, у романі «Селяни» В. Реймонта відображено потенційно можливий, але суб'єктивний досвід про те, що молода дівчина з розрахунку вийшла заміж за батька свого коханого, і тому відображено сцену, коли мачуха кохається з пасинком, бо вони однолітки.

Рис. 3.1. Модель індивідуального життєвого досвіду письменника / читача

Джерело: розроблено автором

У свою чергу спільний досвід етнолінгвокультури – колективний, об'єктивований, конвенційний, а також абстрактний, адже є узагальненням від конкретного досвіду членів цього колективу (див. Рис. 3.2). Наприклад, звичний спільний досвід про мачуху в трьох порівнюваних лінгвокультурах – негативний. Існує типове абстрактне уявлення про те, що мачуха зайняла місце матері, але є злою, не любить пасинка і пасербиці, намагається позбавити їх спадку.

Рис. 3.2. Модель колективного життєвого досвіду мовної спільноти

Джерело: розроблено автором

У п. 1.2. розглянуто послідовність формування і вербалізації колективного досвіду в процесі пізнання: від конкретного до абстрактного, від індивідуального до колективного, від okazіонального до конвенційного. Також розкрито проблему комплементарного співвідношення індивідуального та колективного досвіду, яким оперує мовна особистість. Таким чином, оперативна модель стереотипної інформації різних ступенів стабілізації, до якої має доступ письменник і читач, складається зі скалярних опозицій власного досвіду індивіда та спільного досвіду мовного колективу (див. Рис. 3.3). Тобто читач може зрозуміти і правильно інтерпретувати різний за ступенем стереотипності досвід про мачуху або про інші явища родинної спорідненості, вербалізовані у реалістичній прозі.

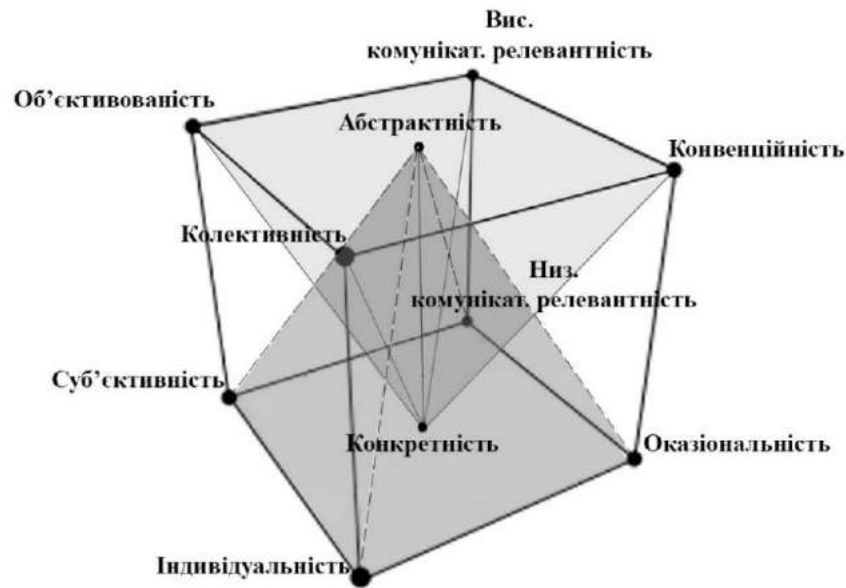

Рис. 3.3 Співвідношення індивідуального і колективного досвіду
в когнітивній базі мовця

Джерело: розроблено автором

Чим більше сформований колективний досвід, тим структурно простіша форма його номена, а арбітральність мовного знака – максимально сильна. Відтак, скалярність закованої у проаналізованих текстах стереотипної інформації корелює зі скалярністю форми і значення її вербалізаторів. Найбільш абстрактний, конвенційний, колективно-об'єктивований досвід, який має високу комунікативну релевантність, вербалізований структурно найбільш простими, максимально арбітральними одиницями мови – простими словами (*dimu, dzieci, children; весілля, wesele, wedding* та ін.). Найбільш конкретний, індивідуальний, okazіональний, суб'єктивний досвід з низькою комунікативною релевантністю закріплено структурно найбільш складними номенами – семантично зв'язаними реченнями (*dziecię dnia burzliwego i ciemnej nocy; marrying for interest and connections*).

Формуємо шкалу вербалізаторів стереотипної інформації та зіставляємо її зі шкалою описаних вище екстралінгвістичних детермінант (див. Рис. 3.4).

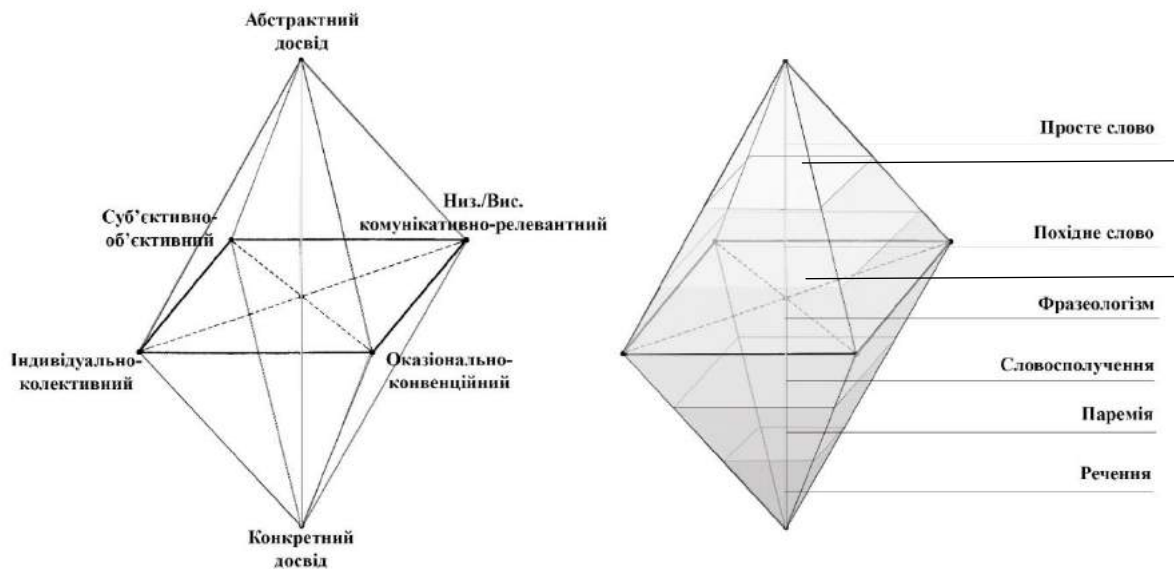

Рис. 3.4 Скалярна модель номінативних засобів
вербалізації стереотипів різної сили

Джерело: розроблено автором

Подані на рис. 3.4 форми вербалізації стереотипів розглядаємо з функціональної ТЗ, як: 1) номінативні одиниці; 2) комунікативні одиниці (див. п. 2.4.). Із семіотичної ТЗ критеріями диференціації різноструктурних вербалізаторів є структурна складність форми, ширина області їх референції, ступінь інтенціональності та щільності семантики.

А. Кіклевіч звернув увагу на те, що в комунікативній ситуації відношення між аспектами знака конфігуруються таким чином, щоб взаємодія мови і зовнішнього світу була оптимальною [51, с. 124]. Відтак, зі збільшенням форми мовної одиниці ступінь її іконічності, композиційності, а значить і роль структурного фактору зростає. При цьому зростає і роль середовища, як фактору змістового наповнення мовних знаків. Зі зростанням масштабу мовного знака збільшується роль людського фактору, який частково проявляється у свободі вибору такої конфігурації структурних елементів знака, яка найбільше відповідає екстралінгвістичним (психічним, соціальним, фізіологічним та ін.) умовам мовленнєвої діяльності [51, с. 125].

У художніх текстах до стереотипів відсилають актуалізовані номінативні одиниці певної сфери колективного досвіду. Унікальність стереотипізації соціальних статусів і відносин в тому, що людина завжди залишається суб'єктом, а не об'єктом пізнання. Це зумовлює специфіку номінації, оскільки людину слід розглядати як *динамічний денотат* [21, с. 7–5]. Осмислення денотата у кожній ситуації супроводжується формуванням нового поняття, яке закріплюється мовним знаком. Номінація здійснюється за найбільш прикметною для мовців функціональною ознакою об'єкта у конкретній ситуації. [227, с. 36]. Попри всі відмінності між людьми, їм властиво потрапляти в ряд ситуацій, які, часто повторюються і стають звичними схемами поведінки у межах етноспільноти. Однією із таких схем є процес функціонування родинних стосунків. Номінативні одиниці різної структурної складності вербалізують сформовані, «застиглі» стереотипи різної сили, адже вони мають відмінний культурно відображальний потенціал. Тож першим критерієм виокремлення стереотипів у художніх текстах є структурування номінативних одиниць за їх формально-семантичними характеристиками.

3.2. Номінативні засоби вербалізації родинних стереотипів в українській, польській і британській реалістичній прозі другої половини XIX століття

На матеріалі української, польської та британської реалістичної прози другої пол. XIX ст. виокремлено 494 номінативні одиниці (картотека ілюстративного матеріалу становить 337 519 слововживань, з них 55 628 українською, 172 479 – польською та 159 472 слововживань – англійською мовами; загальний обсяг джерел 2 252 172 слововживань), що здійснюють референцію до родинних стереотипів. До номінативних засобів вербалізації родинних стереотипів наляжать непохідні слова, деривати та синтаксичні конструкції. Однокомпонентні номени завжди функціонують у контекстах як самостійні одиниці, часто входять до складу більш складних номінативних сполук (напр. *батько, батьківщина; syn, syn gospodarski; cousin, cousinship* та ін.).

Частотний аналіз вживання номінативних одиниць у контекстах дозволив диференціювати вербалізовані поняття за ступенями комунікативної релевантності (див. Додаток А). До вербалізаторів одного конвенційного поняття зараховуємо демінутиви, синоніми та похідні номені різної структурної складності. Під похідними номенами розуміємо стабілізовані форми вербалізації, які містять у своїй структурі компоненти форми чи значення іншої номінативної одиниці з цього ж номінативного поля або цілком включають її у свій склад. Далі розглянемо формально-структурні особливості номенів одиниць поняттєвого поля «Родина» у напрямку до зменшення ступеня їх комунікативної релевантності (див. Рис. 3.5).

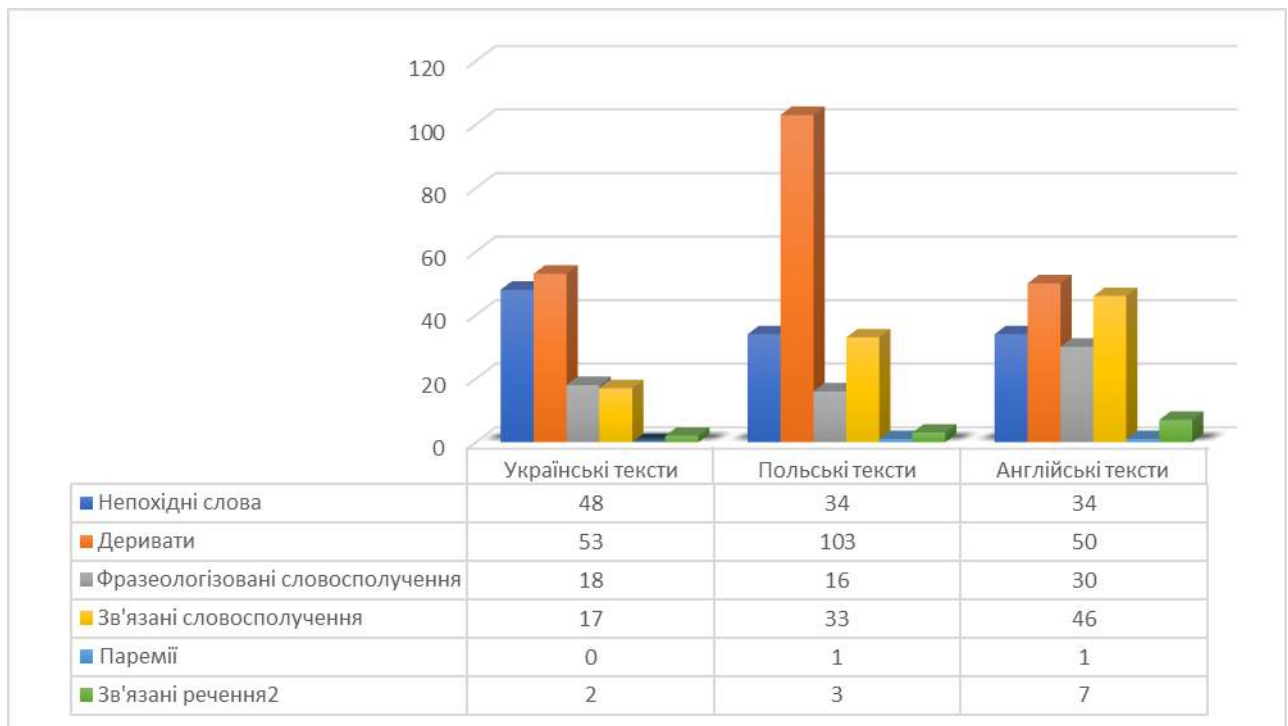

Рис. 3.5. Співвідношення форм номінативних засобів вербалізації родинних стереотипів

Функціональна диференціація передбачає розгляд мовного явища в динаміці, тому деколи вдаємося до синхронно-діахроного аналізу матеріалу. Релятивізм статички мовно закріплених вербалізаторів родинних стереотипів зумовлений динамікою процесів категоризації, які у першу чергу пов'язані з

мінливістю системи цінностей мовної спільноти. У зв'язку з цим зафіксовані мовні факти неможливо інтерпретувати без урахування їх динаміки. Адже комунікативна релевантність конвенційних понять реагує на зміни у потребах мовців обмінюватися інформацією. У зв'язку з цим ми фіксуємо стан порівнюваних номінативних полів на досліджуваному синхронному зрізі, однак пояснити, який колективний досвід, і чому саме так виражено, можемо лише вдаючись до діячності [див. динаміка номінативної системи стереотипів у п. 2.3.].

У традиційному розумінні діячній аспект дослідження передбачає аналіз мовних фактів попередніх епох щодо часу створення джерел основного матеріалу дослідження. Однак, здійснюючи інтерпретацію мовного матеріалу крізь призму власної когнітивної та мовної компетенції, стикаємося з випадками, коли процес формування стереотипа, зафіксований у тексті другої пол. XIX століття, можливо ідентифікувати через зіставлення його із результатом цього процесу на початку XXI століття. Інколи, щоб пояснити відсутність або надлишок номінативних засобів вербалізації певного фрагменту колективного досвіду, слід вдатися до етимологічного аналізу. Тому для експлікації семантики, що здійснює референцію до стереотипів у проаналізованих художніх текстах, також залуцаємо історичні та сучасні тлумачні словники, художні тексти ранішої епохи (поч. XIX ст.) і пізнішої епохи (поч. XXI ст.). Залучення цих додаткових матеріалів вважаємо доцільним з огляду на уможливлення досягнення поставленої мети і завдань, зокрема – цілі здійснити функціональну диференціацію номінативних засобів вербалізації родинних стереотипів на матеріалі української, польської та британської реалістичної прози другої половини XIX століття.

Н. Дворницька звертає увагу на те, що «запропонована свого часу І. О. Бодуеном де Куртене ідея динамічного підходу до системного вивчення мови до недавнього часу нерідко піддавалася критиці. Науковий авторитет Ф. де Соссюра не дозволяв ставити під сумнів висунуту ним тезу про те, що мовні зміни в діячності мають одиничний та випадковий характер і, відповідно, мова як система може досліджуватися лише у сфері синхронії. Суперечливість

цього твердження найбільше проявляється у дериватології, оскільки утворення нових слів (та ін. номінативних одиниць – В. Б.) за своєю природою – явище історичне, яке імплікує уявлення про процес» [39, с. 61; 215, с. 17].

Формально-семантичні особливості номінативних засобів вербалізації родинних стереотипів передбачають вивчення номінативних процесів з урахуванням механізму міжрівневої деривації (напр., ‘наречений долею чоловік’ → *наречений*; *stryjeczny brat* → *stryjeczny*; *orphan child* → *orphan*). З’ясування закономірностей утворення похідних номенів стереотипів у межах конкретного семантичного поля дозволить здійснити інтерпретацію сформованих уявлень про типові родинні стосунки українців, поляків і англійців другої половини ХІХ століття. Також аналіз морфемних і синтаксичних структур номінативних вербалізаторів стереотипів дозволить встановити мотиваційні зв’язки між компонентами номінативного поля досліджуваного фрагменту колективного досвіду.

З метою функціональної диференціації різноструктурних номінативних одиниць встановлюємо відношення показників структурної складності форми вербалізатора, щільності його семантики та показника ширини області референції. Подаємо номени у послідовності спадання ступенів конвенційності та комунікативної релевантності вербалізованої інформації, згідно з цими показниками присвоюємо кожному номену індексальний номер, який визначає силу стереотипа і ступінь його сформованості. Сила стереотипа – величина, яка вимірюється співвідношенням комунікативної релевантності та культурно відображального потенціалу вербалізованого колективного досвіду. Під ступенем сформованості стереотипа розуміємо етап, на якому конвенційне поняття застабілізувалося під впливом процесу стереотипізації. У результаті доопрацювання класифікації фаз стабілізації мовно закріплених стереотипів Є. Бартмінського (див. п. 2.3) виокремлено 6 номінативних форм, які вербалізують стереотипи різної сили та відмінних ступенів сформованості (див. Таблиця 3.1).

Таблиця 3.1.

**Семіотичні показники номінативних вербалізаторів стереотипів
різної сили та відмінних ступенів сформованості**

Індекс. номер	Структурна складність форми	Щільність семантики	Ширина області референції	Ступінь інтенціональності
1	<i>непохідне слово</i>	дуже висока	дуже мала	дуже низький
2	<i>похідне слово</i>	висока	мала	низький
3	<i>фразеологізоване словосполучення</i>	вища середньої	нижча середньої	нижчий середнього
4	<i>зв'язане словосполучення</i>	нижча середньої	вища середньої	вищий середнього
5	<i>паремія</i>	низька	велика	високий
6	<i>зв'язане речення</i>	дуже низька	дуже велика	дуже високий

Таким чином, ієрархічну структуру номінативного поля родинних стереотипів у межах однієї мовної системи будемо з урахуванням фактора ширини обсягу референції та інших семіотичних детермінант, таких як: частотність вживання, ступінь інтенціональності семантики, структурна складність форми та змісту номена. Перелічені семіотичні характеристики номінативних засобів вербалізації стереотипів різних ступенів конвенційності та комунікативної релевантності зумовлені особливостями різних типів мовних знаків. Для унаочнення системи індексації номінативних вербалізаторів стереотипів різної сили та відмінних ступенів сформованості зображаємо це на схемі різноструктурних номенів, де під номером 1 – максимально сильний і сформований стереотип із найвищими показниками комунікативної релевантності та культурно відображального потенціалу, а під номером 6 – найслабший і найменш сформований стереотип. (див. Рис. 3.6).

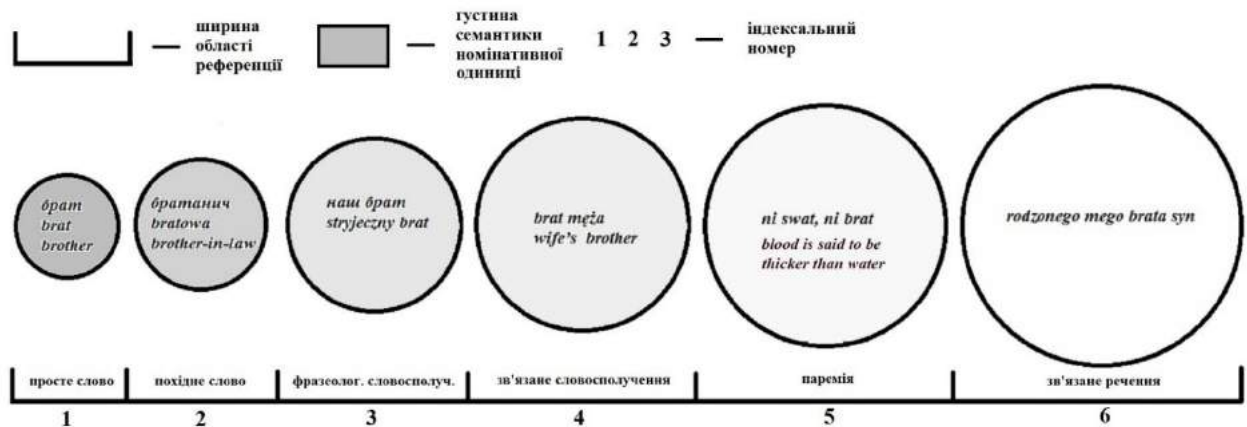

Рис. 3.6. Індекс ступеня сформованості та сили стереотипа за формально-семантичними показниками його номінативного вербалізатора

Джерело: розроблено автором

Далі розглянемо формально-семантичні особливості різноструктурних номінативних одиниць стереотипів, зазначаючи їх семіотичні функції.

3.2.1. Стереотипи, закріплені лексемами. С. Гаякава вважав, що стереотипи з їх дуальною оцінкою допомагають людям здійснити категоризацію соціальних феноменів. Адже, чим абстрактніше явище, тим важче його зачислити до якоїсь категорії, а отже – й назвати (див. п. 1.1.3.). Непохідні слова створені для реалізації номінативної функції, тож їх семантика виконує пряме призначення, а ширина області референції – мінімальна. Лексичні номени, що експлікують поняттєве поле «Родинна спорідненість», є носіями позитивних цінностей. Згідно з ієрархією цінностей за Т. Кжешовським (див. п. 1.2.3.), терміни родинної спорідненості називають поняття, що належать до категорії «Люди», яка займає друге місце у Великому ланцюгу буття та знаходиться на щабель нижче від сакральних цінностей у категорії «Бог». Таким чином, досліджуваний нами соціальний феномен активно піддається процесам стереотипізації.

Враховуючи фази мовного закріплення стереотипа (див. п. 2.3.), прості слова виражають сформований фрагмент колективного досвіду з максимальним показником комунікативної релевантності. Значення слова (порівняно зі значенням структурно складних номенів), окрім стабільних парадигматичних відношень, утворює найбільшу кількість стійких синтагматичних зв'язків з іншими знаками у мовній системі. Тож, виконуючи номінативну функцію, лексема вербалізує поняття, яке є максимально важливим для обміну інформацією. Однак, високий культурно відображальний потенціал вербалізаторів родинних стереотипів заданий саме місцем цих понять у системі цінностей українців, поляків і британців.

Конотаційний абстракт лексеми *родина* у досліджуваних лінгвокультурах має позитивний семантичний візерунок. Це зумовлено тим, що на рівні мегаконтексту української, польської та британської етнокультур поняття 'родина' є найкращим представником (прототипом) категорії «Свій». Аргументом на користь центральності категорії «Родина» у структурі категорії «Свій» вважаємо те, що чимало термінів родинної спорідненості у слов'янських мовах походять від інд.-євр. кореня **sue* – 'свій', наприклад: 1) українські номени *своjak, своячка, сват, сваха, свекр, свекруха, свість*; 2) польські номени *swak, świekr, świekra, swat, swojat, swój* [215, с. 14–43; 220, с. 53–37; 223, с. 475]. В етимологічно-семантичному словнику української мови І. Огієнко зазначає, що в українських говорах слово *своя* виступає синонімом до номена *рідня* [205, т. 4, с. 229].

У проаналізованих текстах польської реалістичної прози номен *swoi* вживається у значенні 'люди пов'язані родинним зв'язком' і виступає синонімом до слів *rodzoni, bliski*. В англійських текстах фіксуємо семантичну похідність – словосполучення *your people* 'ваші люди' як синонім до номена *relations – relatives* 'родичі'. У всіх досліджуваних текстах присвійні займенники регулярно супроводжують назви родичів (*мій син, jej ocies, our parents*). Окрім цього, у польських текстах вживається субстантивованій присвійний займенник *mój*, що вербалізує поняття 'одружений чоловік

стосовно до своєї жінки' та виступає синонімом до слова *mąż*. Таким чином, присвійні займенники у цих контекстах виконують дейктичну функцію: вказують на приналежність поняття 'родичі' до категорії «Свій», де воно має центральний статус.

Те, що родинна спорідненість виступає у ролі прототипу (на цьому рівні абстракції – найкращим представником категорії) для усіх інших видів спорідненості, свідчать наслідки деривації базових термінів родинної спорідненості у різних соціальних сферах, що засвідчують словники [204; 201; 174; 225; 139]. Зокрема, у релігійній сфері слово *отець / ojciec / father* в українській, польській і англійській мовах вживається як синонім до слів *Бог / Bóg / God*, і номенів *nana / papież / papa; священник / ksiądz / priest*. Слово *mamір / matka / mother* утворює синтаксичну номінацію *Mamір Божя / Matka Boska / Holy Mother*. Номени *брат / brat / brother* стали багатозначними і вживаються на позначення понять 'член релігійного братства, член монашого ордену', 'чоловік християнської віри, ближній'. Також назви *сестра / siostra / sister* розвинули похідні значення і номунують поняття 'монахиня', 'жінка християнської віри, ближня' [204; 201].

Окрім цього, перелічені номени родичів базового рівня стали твірними для похідних назв соціальної спорідненості, яка утворюється внаслідок складання військової присяги – *нобратим / brat / sworn brother*; складання лікарської присяги – *медбрат / brat, медсестра, сестра / siostra*; також словники порівнюваних мов фіксують оказіоналізм Дж. Орвела для позначення узагальненого образу політика – *Big Brother / Старший Брат / Wielki Brat*. В українських і польських тлумачних словниках є примітки про те, що словами *брат / brat* і *сестра / siostra* називають також 'людину, яка пов'язана ментальною спорідненістю, поділяє ті ж погляди чи переконання' [204 т. 4, с. 117; 201, т. 9, с. 150; 232; 225].

Однак, навіть серед структурно простих номінативних вербалізаторів родинних стереотипів є ті, що мають складну, внутрішньо розбудовану семантичну структуру, і ті, значення яких не зазнало значного впливу

культурного чинника, що зазвичай виникає внаслідок тривалого функціонування слова у широкому культурному контексті. Таким чином, силу стереотипа, вербалізованого непохідним словом можна визначити через аналіз актуалізованих комунікативних смислів у контекстах його вживання. Мікрокомунікативним контекстом вживання слова вважаємо словотвір, адже актуалізація «слова у слові» відбувається з метою номінації нового, відмінного від існуючих поняття, причому, нове поняття і його номен мають синтагматичну природу: утворені з поєднання існуючих компонентів у стабілізованому контексті вживання. Тому слід уважати, що похідні номінативні одиниці вербалізують застигли стереотипи. Відмінна форма похідних номенів свідчить про різний культурно відображальний потенціал закріплених стереотипів.

До стереотипів здійснюють референцію комунікативні смисли, утворені внаслідок вживання слова у стійких контекстах. Через превалювання номінативної функції цього мовного знака, ступінь інтенціональності слова поза контекстом вживання низький. Однак, щільність семантичної структури слова (відношення кількості семантичних компонентів до ширини області референції знака) є найвищою, порівняно з дериватами, словосполученнями та реченнями.

Проілюструємо це явище на прикладі польської лексеми *córka*, що у проаналізованих текстах другої половини XIX століття вербалізує поняття ‘дитина жіночої статі щодо своїх батьків’ та похідної синтаксеми *córka na wydaniu* – ‘дочка шлюбного віку; дівчина, якій дозволено виходити заміж, і якій бажано це зробити у нормативно виділений проміжок часу’. Об’єм екстенціонального простору для здійснення інтерпретації словосполучення *córka na wydaniu* включає обсяг поняття, закріпленого номеном *córka*, а також колективні комунікативно релевантні знання про шлюб, віковий ценз і традицію, що саме батьки видають дочку заміж. Тому ширина області референції лексеми менша, ніж, наприклад, синтаксеми. Семантично зв’язане словосполучення *córka na wydaniu* є застиглою формою вживання простого

слова *córka* у звуженому, конкретизованому контексті, тому інтенціональність семантики синтаксичної номінативної одиниці вища, ніж у лексичної.

Культурно відображальний потенціал похідних стереотипів також залежить від сили «твірного» стереотипа. Які ж критерії допоможуть визначити цей параметр? У п. 1.2.3. ми обговорили питання кореляції сили стереотипа та оцінки явищ дійсності. Відтак, сила стереотипа визначається комплементарним співвідношенням ступеня цінності поняття за ієрархічним параметром (у структурі «Великого ланцюга буття») і суми його оцінок у горизонтальній площині. Зокрема, у горизонтальній площині реалізуються бінарні оцінки (позитивні або негативні), що за своєю природою відповідають такій формі мислення як *умовиводи* – висновки про те, чи щось є «добре» / «погане» із колективної ТЗ (див. п. 1.2.2.).

Комунікативні смисли, які здійснюють референцію до умовиводів, можуть належати до трьох сфер: десигнації (максимально об'єктивні умовиводи), системних конотацій (культурно детерміновані умовиводи), текстових конотацій (максимально суб'єктивні умовиводи). Чим більше умовиводів відображено у семантичній структурі простого слова, тим більший його культурно відображальний потенціал, а стереотип – сильніший. Такий спосіб текстового профілювання лексично закріпленого стереотипа дозволяє виявити, що слово *баба / babka / grandmother* під час інтерпретації порівнюваних текстів породжує значно менше комунікативних смислів, які відсилають до умовиводів, ніж слово *вдова / wdowa / widow* (пор. Таблиця 3.2., 3.3., де «К» – колективна оцінка, «А» – авторська оцінка).

У таблицях подаємо повний перелік умовиводів, до яких здійснюють референцію знаки у проаналізованих художніх текстах. Інтерпретацію умовиводів передаємо метамовою. З метою економії місця, залишаємо посилання на джерела, щоб можна було за бажанням ознайомитися із повним контекстом. Також у таблицях подано лише ті умовиводи, до яких відсилає горизонтальний контекст (експліцитне вираження через семантику мовних знаків). Однак, вертикальний (прагматичний) контекст виконує роль сполучної

тканини експліцитно виражених умовиводів, адже формує імпліцитно виражені умовиводи, які пов'язують між собою всі інші. Відтак, спостерігаємо похідність умовиводів. Зокрема, умовиводи, що належать до сфери семантичних конотацій, походять від тих, що знаходяться в області десигнації. Також умовиводи із ділянки текстових конотацій утворюються та інтерпретуються на базі умовиводів системних конотацій і десигнації. У такий спосіб ми на нашому матеріалі підтверджуємо теорію Р. Токарського та М. Алефіренка (див. п. 1.2.1.).

Таблиця 3.2.

**Культурно відображальний потенціал стереотипів, закріплених лексемами
*баба / babka / grandmother***

Мова Мисл.	Українська мова	Оцінка	Польська мова	Оцінка	Англійська мова	Оцінка
	<i>баба</i>		<i>babka</i>		<i>grandmother</i>	
Десигнація. Максимально об'єктивні умовиводи.	1) 'особа жіночої статі, жінка' [214, с.207].	К- А-	1) 'після смерті баби її майно успадковує внук' [222, с. 201].	К+ А+	1) 'баба повністю досягнула, що таке материнство, бо має дитину і внука/внучку' [226, с. 505].	К+ А+ +
	2) 'позитивні жіночі риси характеру передаються із покоління в покоління' [214, с. 11].	К+ А+			2) 'внуки мають портрет баби' [219, с. 965].	К+ А+
					3) 'після смерті майно баби успадковує внук, якщо його батьків уже немає' [219, с. 1112].	К+ АА +
Системні конотації. Культурно детерміновані умовиводи.	3) 'баба повчас внука' ³³⁶	К+ А+	2) 'баба сама вирішує, чи внести внука у заповіт' [222].	К+ А+	4) 'баба була позбавлена права на спадок через укладання нерівного шлюбу проти волі її батьків' [219, с. 649].	К+ А-
	4) 'баба готує святкові страви' [214, с. 24].	К+ А+				
Текстові конотації. Максимально суб'єктивні	5) 'баба повчас внука, на поганому прикладі батька' [214, с. 228].	К+ А+	5) 'баба хоче контролювати залицяльників внучки, щоб вибрати їй найкращу пару' [222, с. 78].	К+ А-	5) 'баба шкодує, що на осиротілого внука ляже тягар сорому і шани його батька' [226, с. 947].	К+ АА +
					6) 'нащадкам шкода, що бабу колись позбавили спадку через нерівний шлюб' [219, с. 660].	

Таблиця 3.3.

**Культурно відображальний потенціал стереотипів, закріплених лексемами
вдова / *wdowa* / *widow***

Мова Мисл.	Українська мова	Оцінка	Польська мова	Оцінка	Англійська мова	Оцінка		
	<i>wdowa</i>		<i>wdowa</i>		<i>widow</i>			
Десигнація. Максимально об'єктивні умовиводи.	1) 'жінка, чоловік якої помер' [217, с. 115].	К- А+	1) 'жінка, чоловік якої помер'[228, с. 26; 229, с. 100].	К+ А+	1) 'жінка, чоловік якої помер' [233, с. 387; 226, с. 833].	К+ А+		
					2) 'жінка померлого чоловіка, як ідентифікація особи за прізвиськом чоловіка' [233, с. 1167; 219, с. 424].		К+ А+	
Системні конотації. Культурно детерміновані умовиводи.	2) 'молода вдова не має права чинити на свій розсуд, а повинна слухати іншого чоловіка, якщо не має власного' [217, с. 61].	К+ А-	2) 'вдова живе у родовому маєтку, який отримала в придане' [228, с. 26].	К+ А+	3) 'вдова успадковує майно чоловіка' [233, с. 579].	К+ А+		
			5) 'вдова береже пам'ять про чоловіка і не звертає уваги на залицяльників' [228, с. 36, 176].		К+ А+		4) 'вдова має виконувати материнський обов'язок, навіть якщо немає кому допомогти' [233, с. 715].	К+ А+
	3) 'вдова приймає у своїй хаті дітей для освіти або молодь для вечорниць' [214, с. 21].	К+ А+	4) 'вдова до кінця життя перебуває в жалобі за чоловіком' [228, с. 171].	К+ А+	6) 'вдова, що кохала чоловіка, знаходить втіху в дитині, особливо, якщо син подібний на батька' [233, с. 715, 775].	К+ А+		
			5) 'вдова успадковує майно чоловіка' [230, т. 1., с. 61; 229, с. 76].		К+ А+		7) 'люди виявляють шану вдові, чоловік якої загинув на війні' [233, с. 777].	К+ А+
	4) 'вдова не справляється з вихованням дітей, деколи їй так важко, що й собі не може допомогти' [214, с. 94].	К- А+	6) 'вдова може знову виходити заміж' [233, с. 782; 229, с. т. 1, с. 5, 24, 50, 76;].	К+ А+	8) 'вдова майже все життя перебуває у жалобі за чоловіком і показує це іншим через атрибути в одязі' [233, с. 782; 226, с. 960].	К+ А-		
					7) 'вдова має потурбуватися про дітей без допомоги чоловіка' [230, т. 2, с. 105].		К+ А+	9) 'вдова з дитиною сиротою є найменш захищеними членами суспільства, тому інші вважають ганебним завдати їм ще більшої шкоди, навпаки роблять послуги' [233, с. 786; 226, с. 981].
	5) 'вдова, що має дітей і внуків сиріт – найменш захищена у житті, але все ж намагається виконувати обов'язок матері і баби, тому люди її жаліють, роблять послуги' [214, с. 234].	К- А+	8) 'вдовина доля важка, бо немає кому допомогти і захистити' [230, т.4, с. 12].	К+ А+	10) 'вдова самотня у своєму горі, може покладатися тільки на Бога' [233, с. 872, 1002].	К+ А-		
			9) 'вдова самотня' [229, с. 61].		К+ А+		11) 'вдова повертається жити у дім батька' [233, с. 918].	К+ А+
			10) 'вдова нещасна, бо позбавлена найбільшого щастя – родинного' [229, т. 2., с. 60].		К+ А+		12) 'єдина мета і радість життя вдови – виростити дитину і побачити її успіхи'[233, с. 918].	К+ А+

Продовження Таблиці 3.3.

	6)		11)		13) 'вдова бідна, не має грошей, щоб забезпечити і виростити дитину' [233, с. 925].	К- А-	
	7) 'вдова самотня' ³⁶⁰ 8) 'вдова бідна' [233, с. 918].	К- А- К- А-	12) 'молодій вдові дозволено у поведінці з чоловіками більше, ніж незаміжнім дівчатам і заміжнім жінкам' [229, т. 2., с. 60].	К+ А+	14) 'якщо вдова не може забезпечити дитину, то передає опіку іншим родичам, що з її боку – найбільший вияв любові і самопожертви' [233, с. 926].	К+ А+	
	9) 'вдові люди співчують, бо вона залишилася без чоловіка не з власної волі' [217, с. 135]	К+ А+	13) 'часто молода жінка стає вдовою, далі користується увагою чоловіків' [229, т.2., с. 59]	К+ А+	15) 'вдова розпоряджається спадком сина від діда, поки той не досягне повноліття' [233, т. 2., с. 60]. 16) 'вдова має доглянути не лише власних дітей, а й опікунку чоловіка, бо це була його остання просьба' [219].	К+ А+	
					17) 'вдова має право знову вийти заміж' [226, с. 939, 937, 976].	К+ А+	
Текстові конотації. Максимально суб'єктивні	10) 'заробляє гроші ганебним шляхом, бо не має інших засобів, щоб вижити і виростити самостійно дітей' [217, с. 135].	К- А-	14) 'вдова знаходить розраду у вихованні дітей, не лише своїх, а й чужих' [228, с. 185].	К+ А+	18) 'горе і сльози вдів затьмарюють радість перемоги у війні' [233, с. 606].	К- А-	
	11) 'жінка радіє, що залишилася вдовою, бо чоловік її бив' [214].	К+ А+	15) 'вдова спеціально привертає увагу заміжніх чоловіків, бо не має свого' [229, т.2, с. 11].	К- А-	19) 'вдову із зубожілої дворянської сім'ї зневажають родичі чоловіка' [233, с. 706].	К- АА -	
	12) 'вдова не може захиститися навіть від своїх дітей' [214].	К- А-			20) 'вдова зберігає вірність померлому чоловіку, навіть, якщо ризикує втратити прихильність і допомогу з боку іншого зацікавленого чоловіка' [233, с. 873].	К+ А-	
	13) 'до вдів ставляться значно краще, ніж до розлучених жінок' [217].	К- А-			21) 'вдова боїться втратити повагу та увагу сина внаслідок впливу на психіку дитини родичів чоловіка, яким передала опіку' [233, с. 926].	К+ А+	
	14) 'вдови намагаються триматися разом, бо більше немає на кого покластися' [206].	К+ А+			22) 'вдова продає всі матеріальні цінності, щоб забезпечити сину гідний, з її ТЗ, статус; зберегти його гідність у суспільстві' [233, с. 927].	К+ А+	

Продовження Таблиці 3.3.

				23) 'вдова не звикла до розкоші, вигляду гарних речей, які зазвичай чоловіки дарують дружинам' [233, с. 989].	К+ АА -
	15) 'вдова сварлива, обізлена на своє життя, тому інші її уникають' [206].	К- А-		24) 'вдова намагається не плакати при дитині, щоб її не тривожити' [233, с. 995].	К+ А+
	16) 'вдову вже мало що дивує і цікавить у житті, бо вона багато бачила і пережила' [206].			25) 'вдова живе пам'яттю про чоловіка, їй бракує близькості, яка може бути тільки у сім'ї' [233, с. 1124].	К+ А-
				26) 'вдова вважає, що це її Бог покарав, забравши коханого чоловіка' [233].	К+ А-
				27) 'вдова так горює за чоловіком, що важко захворіла' [233, с. 1151].	К- А-
				28) 'вдова приймає допомогу всіх бажаючих допомогти, навіть, якщо це принизливо, бо у неї є обов'язок перед дитиною' [233, с. 1226].	К+ А+
				29) 'вдова може розбагатіти, отримавши спадок' [226, с. 961].	К+ А+

Таким чином, стереотипи, вербалізовані лексемами *вдова* / *widow* / *widow* породжують більше умовиводів при інтерпретації художніх текстів, ніж стереотипи, закріплені словами *баба* / *babka* / *grandmother*. У трьох порівнюваних лінгвокультурах сукупність конотаційних стежок (конкретних стереотипів) про вдову більша, ніж про бабу, тож конотаційний абстракт (узагальнення) цього стереотипа порівняно сильніший, хоч обидва поняття закріплені лексичною одиницею. Найбільш сильний стереотип із поданих у таблицях, вербалізовано у британській прозі лексемою *widow*. Адже кількість умовиводів, які породжує ця номінативна одиниця, функціонуючи в контекстах, на 1/3 перевищує показники еквівалентних лексем *вдова* і *widow* в українських і польських текстах. Окрім великої кількості суб'єктивних умовиводів, цей номен здійснює референцію до порівняно найбільшої кількості системно закріплених умовиводів.

Таким чином, номінативні вербалізатори, що мають форму непохідних слів, також різняться між собою культурно відображальним потенціалом. Це проявляється у тому, скільки похідних стереотипів утворено на базі поняття, вербалізованого непохідним словом. Адже у зв'язку з тим, що новий досвід формується на базі попереднього, а нові мовні знаки – з тих, що вже існували, то лексеми, які вербалізують семантичне поле «Родинна спорідненість» стали фундаментом для створення похідних, структурно більш складних номінацій стереотипів із порівняно нижчим культурно відображальним потенціалом (напр. *родина* → *родинна честь*; *familia* → *familijne stosunki*; *family* → *family breakfast*). Вважаємо, що похідні номени закріплюють стереотипи, адже це застигли комунікативні реалізації простих слів (див. п. 1.2.4., п. 1.2.5.). Існують різні види семантичної та формально-семантичної похідності номінативних вербалізаторів стереотипів. Тож далі розглянемо, які їхні особливості, та чим вони відрізняються. Це дасть можливість здійснити функціональну диференціацію номінативних засобів вербалізації стереотипів.

3.2.2. Номени-деривати стереотипів. Етносемантика дериватів когнітивно та комунікативно детермінована. За рівнем концентрації закріпленої культурної інформації деривати-соціоніми займають проміжне місце між простими та синтаксичними номенами конвенційних понять. Услід за В. Горпиничем, О. Кубряковою, С. Єнікієвою та ін. мовознавцями розрізняємо деривати за семантичною та формально-семантичною похідністю. Остання відбувається на лексичній і синтаксичній основах. Далі з'ясуємо семіотичні особливості цих номінативних засобів вербалізації стереотипів.

О. Кубрякова наголошує на тому, що диференційний семантичний компонент, який лягає в основу деривата, має відображати «такий аспект знань про об'єкт номінації, який потім може представити весь об'єкт, репрезентувати цілісність у системі» [60, с. 50]. Стосовно цього мовного явища Дж. Лакофф зазначає, що метонімія є однією із основних характеристик пізнання, а відтак і номінативної діяльності. Дослідник цитує Е. Рош, яка продемонструвала, що

прототипові ефекти – це поверхневий феномен, а головним джерелом цих ефектів є метонімія – використання субкатегорії, члена категорії або субмоделі, щоб представити категорію в цілому [175]. Серед когнітивних моделей особливу роль відіграють метонімічні моделі.

Зокрема, Дж. Лакофф вважає, що саме *стереотипи є випадками метонімії* (виділення наше – В. Б.), коли «поняттєва підкатегорія наділяється суспільновизнаним статусом представника категорії в цілому, зазвичай з метою швидкого винесення судження» про об'єкт номінації [63, с. 115]. Відтак, поділяємо думку, що похідні номінації утворені шляхом метонімії, тобто поняттєвою базою для семантики деривата (та інших вторинних номенів) є стереотип.

3.2.2.1. Семантична деривація. При лексико-семантичному способі номінації не застосовуються формально-структурні засоби словотворення, а формантом є зміна семантики. Серед типів семантичної деривації В. Пономаренко й О. Ляхова виокремлюють:

- 1) *перенесення* значення на основі суміжності, причино-наслідкових відношень або асоціативних зв'язків;
- 2) *розширення* значення внаслідок збільшення його обсягу;
- 3) *звуження* значення внаслідок зменшення семантичного обсягу слова;
- 4) *зміщення*, або зсув, значення, що полягає у зміні значення без зрушень у його обсязі (енантиосемія) [81, с. 92].

Наприклад, у проаналізованих українських текстах фіксуємо результат процесу розширення лексичного значення слів *матір* і *батько*, які називають також інші види родинної спорідненості. Зокрема, номен *матір* вживається у значенні 'матір чоловіка, свекруха; рідше матір дружини, теща', наприклад: «Зразу буде мешкати з його старими, аби навчитися їх ладу, навчитися їх слухати і придивитися старій *матері*, як вона сина доглядає, а потім заживе з чоловіком сама окремо» [206, с. 4]. Слово *батько* розвинуло похідне значення 'батько чоловіка, свекр; рідше батько дружини, тесть', наприклад: «*Ти-бо,*

Мотре, повинна таки поважати матір, бо мати старша в хаті, – почав навчати старий батько, треба ж комусь порядкувати в хаті та лад давати. Дасть бог, приставлю через сіни хату, тоді будеш собі господинею, але в гурті все-таки краще жити...» [210, с. 178].

Семантичний процес розширення лексичного значення прикметника **старий** (-а), а згодом і його субстантивізація, зумовили появу синонімії лексем **матір – стара; батько – старий** та **matka – stara, ojciec – stary** в українській і польській мовах досліджуваного періоду. Спостерігаємо регулярність цього метонімічного перенесення, яке відбулося у двох порівнюваних лінгвокультурах. Твірною базою для похідних номенів стало поняття синтагматичної природи, яке часто відтворювалося у багатьох комунікативних контекстах: стереотипна ознака ‘старий вік’ + поняття ‘чоловік / жінка, що дав(-ла) життя дитині’. Наприклад: «Віддала **стара** ключі, та не сіла, руки склавши, а все-таки мішалась то в одно, то в друге – сказано: молоді хазяї, думає, чому й на пуття не навести?! А Тимосі й це не подобалось – «яке тобі діло»? – каже. От **мати** й ускаржалась перед Антосьом, що сякий та такий наш зяченько» [214 с. 182]; «*Młódka, a na dziewiętnastą zwiesnę jej idzie, dobra i robotna, że mogłaby jeszcze roków parę postać u matki... – Płone to stanie – bo bez przychówki, płone... – La drugiej to i przy matce o to nietrudno! – szepnął Szymon. Wójt się roześmiał głośno, a stara błysnęła ino oczami i rzekła prędko: – Szukajcie drugiej, moja może poczekać» [230, т. 1, с. 70]; «Як згадаю, то так було й у мого покійного **татуня!** Сам ходить **старий** та все навчає: а так і так, діточки, буде, як зближиться страшний суд; такі й такі будуть люди!» [214, с. 200]; «*A spał z nią, kto chciał, ją!... – wołał nieprzytomnie i gadał, co mu ślina na język przyniesła, nie skończył, bo stary, rozwścieklony już teraz do ostatka, trzasnął go tak w pysk, aż rymnął łbem na oszkloną szafkę i z nią razem zwałił się na ziemię... Porwał się rychło okrwawiony i runął na ojca» [230, т. 1, с. 86].**

Значення субстантивованого прикметника **старий** продовжувало розширюватися у др. пол. XIX ст. Фіксуємо вживання зв'язаного словосполучення **мій старий**, яке виступає контекстуальним синонімом до слова

чоловік, ‘одружена особа чоловічої статі стосовно жінки, з якою перебуває у шлюбі’: «– *Питають, дурнику, хто тебе вчив читати, підхопила мати – Кажу: татко. – Татко, – за мамою, сказав Антосьо. – Мій старий сам його вчив, – додала Люборацька*» [214, с. 20]. Очевидно, що у цьому випадку процес семантичної деривації ще не завершився, тому похідна номінація має синтаксичну форму із низькою частотністю вживання. Причиною цього слід уважати меншу конвенційність поняття ‘старий чоловік’, ніж, наприклад, ‘старий батько’, яке становить порівняно слабший стереотип, що потенційно може сформуватися і закріпитися або ж – застаріти.

В. Горпинич також описує явище *ідіоматичності семантики* деривата, коли похідне слово здатне виражати ті компоненти значення, які не впливають з його морфемної будови [35, с. 98]. У проаналізованих текстах зустрічаємо дериваційно створені номени родинної спорідненості, утворені саме таким чином. Зокрема, внаслідок семантичної деривації на базі слова **дочка** і формально-семантичної деривації на базі синтаксичної конструкції **віддавати заміж** створено похідне слово **відданиця**, що вербалізує поняття ‘дівчина, шлюбного віку; дочка, яку батьки готові видати заміж’, наприклад: «*П’ять літ — як з батого тряснув, пролетять, та чоловіка й не пізнаєш, дівчина з десятилітньої дитини стає відданицею*» [214, с. 98]. Відтак, дериват **відданиця** створений на базі сформованого стереотипа: ‘батьки видають заміж дочку шлюбного віку; сама вона не бере активної участі у виборі пари’.

У польській лінгвокультурі цього періоду вказаний стереотип був слабшим, про що свідчить паралельне функціонування у текстах синтаксичних номінацій **córka na wydaniu** (3), **dziewczyna na wydaniu** (1), **panna na wydaniu** (4). З певною перевагою частотності вживання функціонують зв’язані словосполучення, які засвідчують руйнування стереотипа в семантичному компоненті ‘лише батьки видають дочку заміж, дають дозвіл на шлюб, шукають вигідного жениха’. Пов’язуємо цей семантичний процес зі зрушеннями у картині світу поляків, внаслідок того, що у польському суспільстві XIX століття раніше, ніж в українському, та з більшим масштабом

пройшла хвиля жіночої емансипації. У багатьох польських художніх текстах епохи Реалізму зачіпається ця проблематика, зокрема Б. Прус присвятив їй цілий роман «Емансипатки».

Ще одним прикладом композиційної похідності є деривати, які фіксуємо у польських текстах: *jedynak*, *jedynaczka*, що називають поняття ‘єдиний син/дочка’, тож за значенням вони походять від семантично зв’язаного словосполучення *jeden syn*, *jedna córka*, а за формою – утворені суфіксальним способом на базі числівника *jeden*. Для української культури наявність лише однієї дитини у сім’ї – явище нетипове, тож поняття таке існувало, але воно не було у фокусі уваги мовного колективу достатньо довго, щоб піддатися сильному впливу стереотипізації. У середині XIX ст. стереотипізація цього поняття зупинилася на етапі формування ієрархії ознак, суджень і умовиводів, які майже не зазнали впливу культурного чинника.

Однак, ми не вважаємо, що це поняття ще не було стереотипом, адже воно зрозуміле для середньостатистичного мовця, описане у класичних творах української літератури попередніх епох («Наталка Полтавка» І. Котляревського, «Маруся» Г. Квітка-Основ’яненко, «Катерина» Т. Шевченко, «Чорна рада» П. Куліш). Це означає, що поняття пройшло процес первинної стереотипізації, вписане у картину світу українців, але мало низьку комунікативну релевантність. Цінність цього поняття в обміні інформацією зросла уже на початку XX століття, завершилося формування стереотипа ‘єдиний син/дочка’, який закріпився еквівалентними до польських дериватами *одинак*, *одиначка*.

У семантичних структурах цих дериватів знаходяться семантичні компоненти, які здійснюють референцію до культурно маркованих умовиводів як ‘один син серед інших дітей; син, порівняно з дочкою – велика цінність у сім’ї, бо він спадкоємець чоловічої статі, захисник, робоча сила’, наприклад: «В родині було три доньки і син-одинак» [201]; також умовивід ‘одна дитина в сім’ї – велика цінність, їй дається найкраще’, наприклад: «Вона була в них одиначка, тож родичі були певні, що ще лучиться їй якийсь королевич» [201]. Дериват *син-одинак* з формально-семантичної ТЗ є проміжним етапом

вербалізації стереотипа в процесі семантизації, що ще раз підтверджує динамічність когнітивно-номінативних процесів і синтагматичної природи похідних стереотипів та їх номенів.

У британській реалістичній прозі др. пол. XIX ст. фіксуємо синтаксичну номінацію поняття ‘єдина дочка’ *the only daughter*, наприклад: «*Her house is already furnished, very simply, but sufficiently, by the kindness of a lady, Miss Oliver, the only daughter of the sole rich man in my parish – Mr. Oliver*» [219, с. 678]. Відповідно, форми вербалізаторів поняття ‘єдина дитина у сім’ї’ фіксують співвідносний у порівнюваних культурах стереотип, однак вони вказують і на те, що він перебуває на різних етапах становлення. Зокрема, в українській мові досліджуваного періоду цей стереотип найслабший, в англійській – сильніший, а в польській – найсильніший.

Аналогічним способом утворені деривати *розвідка / rozwódka*, які вербалізують поняття ‘розведена жінка’, формально походять від дієслів *розводитися / rozwodzić się* та семантично – від лексем *жінка / żona*. Це поняття закріплено лише в українській і польській мовах др. пол. XIX ст., зокрема сформувався негативно оцінений семантичний візерунок, який відображає сильний стереотип. У британській культурі цього часу до розлучених жінок ставилися більш терпимо. Спеціальної назви для цього поняття у текстах не знаходимо, хоч воно експліковане в об’ємних комунікативних контекстах. Однак, в українській і польській реалістичній прозі зазначене поняття має високу комунікативну релевантність. Вживання дериватів *розвідка / rozwódka* відсилає до умовиводів, що належать до сфери системних конотацій та мають негативну оцінку, адже вважалося, що пристойна жінка може залишитися без чоловіка тільки у випадку овдовіння, наприклад: «– Жила тут коло Домініканів така собі пані Юлія Шаблінська, називала себе вдовою, а властиво була так собі, *розвідка*» [217, с. 135]; «– *Nie panna, Kobieta, ondycja ludzka nie mężatka, – Mateczko!... – Nie wdowa, nie rozwódka, słowem – nie wiadomo co i nie wiadomo za co*» [229, т. 2, с. 16].

Описуючи особливості семантичної мотивації похідних номінацій, В. Горпинич підкреслює, що «значення однозначного твірного слова повністю входить до значення похідного», однак «семантика багатозначного твірного слова не завжди входить у семантику похідного повністю» [35, с. 96]. Дослідник наводить приклади поширених випадків, коли похідне слово формується на базі первинного прямого значення багатозначного слова. Також зазначає можливість утворення деривата на базі одного з переносних значень полісеманта, що є проявом метонімії. Як відомо, моносемія загалом – нетипове явище для мови. Однозначність властива науковим термінам або новим запозиченням. Загальноживані слова внаслідок активного функціонування в культурно маркованих комунікативних контекстах стають багатозначними. Спостерігаємо розвиток полісемії також у назв родинної спорідненості (див. п. 2.3.1.).

У проаналізованих українських текстах фіксуємо вигук *батечки*, формально утворений від зменшено пестливого слова *батечко* у формі множини, а семантично – від переносного значення стилістичного синоніма слова *батько – отець*. Номен *отець* став багатозначним, вербалізує духовну спорідненість з Богом, розвинув похідне переносне значення ‘Бог’. Саме тому вигук *батечки* є синонімічним до вигуку «*О Боже!*», наприклад: «*Як почувли таке піщани...батечки!*» [211, с. 90]. Цей дериват вербалізує стереотип ‘батько – голова сім’ї, захисник, найвища цінність; розумний провідник людини по життю’. Саме через це культурне нашарування стало можливим утворення такого вигуку і входження його в мовну систему зі встановленням стійких парадигматичних відношень щодо інших вигуків.

3.2.2.2. Формально-семантична деривація. З огляду на когнітивні передумови, словотворча мотивація «кваліфікується, як наскрізна лінгвопсихоментальна операція формування ономасіологічної структури (деривата – В. Б.) на підставі вибору мотиватора(-ів) зі структури знань про позначене у складній системі зв’язків різних пізнавальних функцій» [85, с. 383]. Спершу розглянемо особливості деривації на лексичній основі, після цього – на синтаксичній.

3.2.2.2.1. Формально-семантична деривація на лексичній основі.

Культурно-відображальний потенціал похідного слова (стереотип) починає формуватися у межах культурного контексту (наприклад, зверхнє ставлення мачухи/вітчима до пасинка) ще до моменту його створення. Потім при створенні деривата у морфемній структурі закріплюється початкова семантична рамка похідного слова, яка наповнюється і деталізується у процесі функціонування цієї номінативної одиниці в ширших контекстах. Наприклад, у реченні «*Мачуха **пасинку** на волю давала: хоч льолю купи, хоч голий ходи*» [201; 204, т. 1, с. 353] конкретизується один із можливих випадків зверхнього ставлення мачухи до пасинка.

Похідні назви родинної спорідненості здійснюють референцію до стереотипів внаслідок культурної маркованості будь-якого компонента лексичного значення деривата. Оскільки граматична система мови визначає не те, що і як може або не може бути виражено, а те, що мусить або не мусить повідомлятися мовцем, то вважаємо, що у семантичних структурах похідних номінацій родичів морфемі зафіксували те, про що не можна не сказати, створюючи номінацію, а потім – вживаючи її. Тому обране твірне слово та словотворчі форманти відображають найбільш комунікативно релевантну та культурно значущу інформацію про об'єкт номінації.

Значення деривата на лексичній основі виводиться із типу відношення, яке встановлено між значенням твірного слова і словотворчим значенням форманта [60, с. 4]. Актуалізований словотворчий формант експліцитно виражає один із компонентів лексичного значення похідного слова родинної спорідненості. Ступінь культурної маркованості різних компонентів значення деривата – різний. Тож відрізнятимуться і ступені сформованості стереотипів, експліцитно закріплених словотвірними формантами у дериватах, у яких словотворчий формант експліцитно виражає компоненти значення, зі сфери десигнації, системних конотацій, текстових конотацій. У зв'язку з подвійною референцією словотвірні номени стереотипів мають ширшу область референції, ніж непохідні слова, від яких вони утворені. Це пояснюється тим, що

семантична структура деривата містить компоненти із твірного слова, а також нові диференційні складники, які разом відсилають до ширшого обсягу колективного досвіду.

Найслабші стереотипи цього рівня стабілізації вербалізовано дериватами, у яких словотворчий формант фіксує максимально об'єктивно сформований компонент значення (напр. *did* – *pradid* / *dziad* – *pradziad* / *father* – *grandfather*). Значення похідних слів із префіксом *pra-/pra-* і твірної основи *grand* відрізняється від значень твірних слів поняттям 'віддаленість родича в часі через одне покоління'. Відтак, актуалізований формант фіксує те, що у структуралістській термінології називається денотативний компонент значення дериватів, його предметну віднесеність. Тобто створені номінації з додаванням префікса *pra-/pra-* свідчать про те, що, номінуючи опосередковано спорідненого родича, достатньо розрізняти віддаленість покоління, наприклад: прадід – це також дід, але на покоління старший. У проаналізованих контекстах вживаються лише деривати *pradid/pradziad* у ретроспективі: «Твого *pradida* в сім-таки селі пани замучили» [214]; «*Ze pradziad Dominik już nie żył, o tym pamiętał*» [228]. Окрім цих слів, найменший культурно відображальний потенціал також мають інші дериваційно створені номени родинної спорідненості в українській і польській мовах (див. Таблиця 3.4).

Таблиця 3.4.

Морфемна фіксація денотативного компонента значення деривата на лексичній основі

Українська мова			Польська мова			Англійська мова		
Формальна операція та формант	Твірне слово	Похідне слово	Формальна операція та формант	Твірне слово	Похідне слово	Формальна операція та формант	Твірне слово	Похідне слово
префіксація <i>pra-</i> 'давність, віддалення'	<i>did</i> – 'батьків або материн батько'	<i>pradid</i> – 'батько діда чи баби'	префіксація <i>pra-</i> 'давність, віддалення'	<i>dziad</i> – 'батьків або материн батько'	<i>pradziad</i> – 'батько діда чи баби'	словосклада ння <i>grand-</i> 'давність, віддалення на одне покоління'	<i>father</i> – 'чоловік, який дав життя дитині, батько'	<i>grandfather</i> – 'батьків або материн батько'
	<i>pradid</i> – 'батько діда чи баби'	<i>prapradid</i> – 'батько прадіда чи прабаби'		<i>pradziad</i> – 'батько діда чи баби'	<i>prapradziad</i> – 'батько прадіда чи прабаби'			

Продовження Таблиці 3.4

	<i>баба</i> – ‘матір батька або матері’	<i>прабаба</i> – ‘матір діда чи баби’		<i>dziadkowie</i> – ‘батьки батька або матері’	<i>pradziadkowie</i> – ‘батьки діда або баби’	словоскладання grand- ‘давність, віддалення на одне покоління’	<i>parents</i> – ‘батько і мати стосовно до своїх дітей, батьки’	<i>grandparents</i> – ‘батьки батька або матері’
	<i>внук</i> – ‘син сина або дочки’	<i>правнук</i> – ‘син внука або внучки’				префіксація <i>fore-</i> ‘попередній’	<i>fathers</i> – форма множини від слова <i>father</i> ; ‘чоловік, що дав життя дитині’	<i>forefathers</i> – ‘прабатьки, предки, родичі попередніх поколінь’
	<i>правнук</i> – ‘син внука або внучки’	<i>праправнук</i> – ‘син правнука або правнучки’		<i>wnuk</i> – ‘син сина або дочки’	<i>prawnik</i> – ‘син внука або внучки’	словоскладання grand- ‘давність, віддалення на одне покоління’	<i>son</i> – ‘дитина чол. статі стосовно своїх батьків’	<i>grandson</i> – ‘син сина або дочки’
							<i>daughter</i> – ‘дитина жін. статі стосовно своїх батьків’	<i>granddaughter</i> – ‘дочка сина або дочки’
				<i>prawnik</i> – ‘син внука або внучки’	<i>praprawnik</i> – ‘син правнука або правнучки’	-	-	-
суфіксація -к- ‘особа жіночої статі’	<i>внук</i> – ‘син сина або дочки’	<i>внучка</i> – ‘дочка сина або дочки’	суфіксація -к- ‘особа жіночої статі’	<i>wnuk</i> – ‘син сина або дочки’	<i>wnuczka</i> – ‘дочка сина або дочки’			
	<i>дівер</i> – ‘брат чоловіка’	<i>діверка</i> – ‘дружина чоловікового брата’		<i>szwagier</i> – ‘брат дружини чи чоловіка або чоловік сестри’	<i>szwagierka</i> – ‘дружина брата чоловіка або брата дружини; сестра чоловіка’	-	-	-
	<i>свояк</i> – ‘брат дружини’	<i>своячка</i> – ‘сестра дружини’		<i>wujen</i> – ‘брат матері’	<i>wujenka</i> – ‘дружина маминого брата’	-	-	-
				<i>stryjen</i> – ‘брат батька та чоловік батькової сестри’	<i>stryjenka</i> – ‘сестра батька або дружина батькового брата’	-	-	-
суфіксація -й- ‘особа жіночої статі’ *testja	<i>тесть</i> – ‘батько дружини’	<i>теща</i> – ‘мати дружини’				суфіксація -ess- ‘особа жіночої статі’	<i>heir</i> – ‘родич, особа чол. статі, що має отримати спадок’	<i>heiress</i> – ‘родичка, особа жін. статі, що має отримати спадок’
Ф лексивний спосіб словотвору си нкретична флексія -а ‘о соба жіночої статі’ ак омодація	<i>св</i> <i>ат</i> – ‘батько одного з подружжя щодо батьків другого’	<i>св</i> <i>аха</i> – ‘матір одного з подружжя щодо батьків другого’						

Типовим явищем у порівнюваних лінгвокультурах є утворення жіночих назв від назв чоловічих. У такий спосіб створено більшість похідних номінацій родичів. Словотвірний формант **-к-/-к-** у словах *внучка/wnuczka*, *діверка/szwagierka*, *своячка*, *wujenka* і *stryjenka*; **-ess-** у слові *heiress* виражає поняття ‘жіноча стать’, яке у поєднанні з лексичними значеннями твірних слів утворює те культурне значення, яке для членів мовної спільноти зрозуміле само собою. Наприклад, *внучка/wnuczka* – ‘син сина або дочки’ + ‘жіноча стать’ = ‘дочка сина або дочки’; *діверка* – ‘брат чоловіка’ + ‘жіноча стать’ = ‘дружина брата чоловіка’; *szwagierka* – ‘брат дружини’ + ‘жіноча стать’ = ‘дружина брата дружини’; *heiress* ‘спадкоємець’ + ‘жіноча стать’ = ‘спадкоємиця’ та ін. З цього робимо висновок, що форманти **-к-/-к-**, **-ess-** виражають розрізнення родичів за об’єктивною ознакою ‘стать’, інші відмінності, якщо і є, то вони не достатньо важливі, щоб експлікувати їх словотворчий формант.

В основі створення похідних номінацій родичів із суфіксами **-к-/-к-**, **-ess-** лежить типовий у порівнюваних лінгвокультурах асоціативний ряд: у межах поняття ‘родинна спорідненість’ різні за статтю діти – це син і дочка, різні за статтю дорослі – це чоловік і дружина (батько і матір), а різні за статтю родичі, які мають право на спадок – це спадкоємець і спадкоємиця. Те, що в порівнюваних лінгвокультурах поняття про перелічених родичів розрізняються лише за статтю, свідчить про рівність названих родичів щодо людини, з якою вони у такий спосіб споріднені.

Жіноча номінація *меца* походить від **testja*, утворена за допомогою суфікса **-й-**, який спричинив фонетичні асимілятивні процеси [107, с. 126]. Синкретична флексія **-а** використовується для створення похідної номінації родички (*сваха*) лише в українській мові. Значення утворених номінацій відрізняються від значень твірних слів поняттям ‘жіноча стать’, тож цей формант фіксує подібний лінгвокультурний зміст до того, який відображає суфікс **-к-**, а саме: рівність батька і матері парубка щодо батьків дівчини (*сват/сваха*) і рівності батька та матері дружини щодо зятя (*тесть/меца*).

Номінації *сват* і *сваха* вживаються у контекстах, які відображають частину процесу сватання – оглядини (батьки парубка їдуть до батьків дівчини, щоб домовитися про шлюб): «Довбишка виглянула в вікно й догадалась, що Кайдаші їдуть на розглядини <...> Полуднуючи, *свахи* зговорилися, щоб зараз після Петра в першу неділю справити весілля. <...> О то добре, *свату!* Як будуть шануватись, то помиряться, а як не схотять, то як схотять! – сказав Довбиш» [210, с. 19]. Тож у процесі сватання батько і мати парубка беруть однакову участь, є рівними (батько парубка, хоч він голова сім'ї, не є важливішим і не має більше прав, ніж матір парубка). Ця схема працює лише щодо рівноправності батьків парубка у процесі укладання шлюбу. Дочку видає заміж батько, навіть проти її волі чи волі матері. Адже вони – жінки, не здатні мислити раціонально, а він, як чоловік, відповідає за їхній добробут.

Номінації *тесть* і *теща* функціонують здебільшого у контекстах, які відображають відвідини зятем батьків своєї дружини: «На другий день поїхав Чіпка до *тестя*. *Теща* й жінка стріли його перелякані» [211, с. 337]. Слово *теща* в проаналізованих текстах вживається удвічі частіше, ніж лексема *тесть*. У контекстах відображено тіснішу і регулярнішу взаємодію тещі і зятя, ніж тестя і зятя. Припускаємо, що вища комунікативна релевантність номінації *теща* в українській мові свідчить про культурну значущість цієї родички. Через це словотворчий формант *-а* відображає лише різницю статей матері і батька дружини щодо зятя, а не акцентує на понятті підлеглості, приналежності жінки до чоловіка, як у польській мові формант *-ow-* у слові *teściowa* (див. далі).

Отже, в перелічених українських і польських похідних номінаціях субзнаки *пра-* / *pra-* / *great-*, *-к-/-к-* і *-а* зафіксовано такий лінгвокультурний зміст: для людини, що говорить, родич, номінований твірним словом, відрізняється від родича, номінованого похідним словом однією об'єктивною ознакою, наприклад, віддаленістю покоління чи статтю. Англійські похідні номени багатьох опосередковано споріднених родичів утворені на синтаксичній основі, тож розглянемо їх пізніше.

Значно більше словотворчих формантів експлікують власне культурно детерміновану віднесеність українських і польських дериватів-соціонімів. Розглянемо детально, який лінгвокультурний зміст відображають субзнаки, що фіксують системні конотації похідних номінацій родичів.

Більш культурно детермінованим є спосіб осмислення опосередковано споріднених родичів. Фіксуємо чимало дериватів із цим значенням, тому розділяємо їх за тематичними групами й описуємо потетапно на прикладі окремих таблиць. Зокрема, значення похідних номінацій із суфіксами **-ов-/-ow-** та **-н-/-n-** (напр. *братова/bratowa*, *стрийна/stryjna* та ін.) в українській і польській лінгвокультурах др. пол. XIX ст. відрізняються від значень твірних слів поняттям ‘дружина чоловіка’. В українській мові таке ж значення фіксується ще суфіксом суфіксом **-ин-** (напр. *дядина*). Р. Гжекорчикова зазначає, що ці та інші суфікси використовуються для створення патронімічних номінацій дружин [145, с. 51]. Первинно вказані суфікси вживалися в основах якісних і відносних прикметників [212, с. 48–87]. Тому припускаємо, що утворені у такий спосіб номінації родичок – прикметникового походження.

Таким чином, синонімічні суфікси із значенням ‘відносність, присвійність’ в українській мові **-ов-/-н-/-ин-/-й-**, і в польській мові **-ow-/-n-** експліцитно виражають стереотип: ‘дружина належить своєму чоловікові’. Припускаємо, що це лінгвокультурне зрощення виникло під впливом християнської доктрини, зокрема – розумінням підлеглості дружини чоловікові у подружжі: «Дружини, коріться своїм чоловікам, як Господеві, бо чоловік голова дружини, як і Христос Голова Церкви, Сам Спаситель тіла! І як коріться Церква Христові, так і дружини своїм чоловікам у всьому» [213, «Послання до ефесян» 5:2–3], (див. Таблиця 3.5.).

Таблиця 3.5.

**Морфемна фіксація конотативного компонента
у дериватах-фемінитивах**

Українська мова			Польська мова			Англійська мова		
Формальна операція та формант	Твірне слово	Похідне слово	Формальна операція та формант	Твірне слово	Похідне слово	Формальна операція та формант	Твірне слово	Похідне слово
суфіксація -ов- 'ознака присвійності'	<i>брат</i> – 'кожний із синів по відношенню до інших дітей того ж батька або матері'	<i>братова</i> – 'дружина брата'	суфіксація -ow- 'ознака присвійності'	<i>brat</i> – 'кожний із синів по відношенню до інших дітей того ж батька або матері'	<i>bratowa</i> – 'дружина брата'	-	-	-
	<i>швагер</i> – 'брат чоловіка або дружини; чоловік сестри'	<i>швагрова</i> – 'дружина брата чоловіка або брата дружини; сестра чоловіка'		<i>szwagier</i> – 'брат чоловіка або дружини; чоловік сестри'	<i>szwagrowa</i> – 'дружина брата чоловіка або брата дружини; сестра чоловіка'	-	-	-
				<i>teść</i> – 'батько дружини або чоловіка'	<i>teściowa</i> – 'мати дружини або чоловіка'	-	-	-
суфіксація -н- 'особа жін. статі за ознакою приналежності до когось'	<i>стрий</i> – 'брат батька та чоловік батькової сестри'	<i>стрийна</i> – 'сестра батька або дружина батькового брата'	суфіксація -n- 'особа жін. статі за ознакою приналежності до когось'	<i>stryj</i> – 'брат батька та чоловік батькової сестри'	<i>stryjna</i> – 'сестра батька або дружина батькового брата'	-	-	-
	<i>вий</i> – 'брат матері'	<i>вийна</i> – 'дружина маминого брата'		<i>wuj</i> – 'брат матері'	<i>wujna</i> – 'дружина маминого брата'	-	-	-
суфіксація -ин- 'особа жін. статі за ознакою присвійності'	<i>дядько</i> – 'брат матері або батька'	<i>дядина</i> – 'дружина маминого або батькового брата'	-	-	-	-	-	-
	<i>свояк</i> – 'брат дружини'	<i>своякня</i> – 'дружина свояка; сестра дружини'				-	-	-

Окрім патронімічних номінацій дружин, у порівнюваних лінгвокультурах є чимало патронімічних та метронімічних назв синів і дочок кровно та шлюбно споріднених родичів. Розглянемо їх далі.

Таблиця 3.6.

**Морфемна фіксація конотативного компонента
у похідних назвах дітей**

Українська мова			Польська мова			Англійська мова		
суфіксація -овец-/-овиц- Значеннєві комплекти -ов- ‘ознака присвійності’ -ець-/-иць- ‘особа чол./жін. статі за характерною ознакою (напр. бути дочкою)’	<i>син</i> – ‘особа чоловічої статі стосовно своїх батьків’	<i>синовець</i> – ‘син брата або син чоловікового брата’	суфіксація -owiec-/-owic- Значеннєві комплекти -ow- ‘ознака присвійності’ -iec- / -ic- ‘особа чол./жін. статі за характерною ознакою (напр. бути дочкою)’	<i>syn</i> – ‘особа чоловічої статі стосовно своїх батьків’	<i>synowiec</i> – ‘син брата або син чоловікового брата’	-	-	-
		<i>синовиця</i> – ‘дочка брата або дочка брата чоловіка’			<i>synowica</i> – ‘дочка брата або дочка брата чоловіка’	-	-	-
суфіксація -анич-/-унок- Значеннєві комплекти -ан- / -ич- ‘особа чол. статі за належністю до чогось/когось’ -ун- ‘особа чол. статі з характерною ознакою (напр. сестрин)’ -ін- ‘ознака присвійності’ -ок- ‘зменшено-пестл.’ -ець- ‘особа чол./жін. статі за характерною ознакою’	<i>брат</i> – ‘кожний із синів по відношенню до інших дітей того ж батька або матері’	<i>братан, братанич, братунок</i> – ‘син брата’	суфіксація -anek-/-aniec- Значеннєві комплекти -an- ‘особа чол. статі за належністю до чогось/когось’ -ek- ‘зменшено-пестливе’ -en- ‘ознака присвійності’ -iec- ‘особа чол./жін. статі за характерною ознакою’	<i>brat</i> – ‘кожний із синів по відношенню до інших дітей того ж батька або матері’	<i>bratanek, brataniec</i> – ‘син брата’	-	-	-
	<i>сестра</i> – ‘кожна з дочок стосовно до інших дітей того ж батька або матері’	<i>сестрич сестрінець</i> – ‘син сестри’			<i>siostra</i> – ‘кожна з дочок стосовно до інших дітей того ж батька або матері’	<i>siostrzan siostrzeniec</i> – ‘син сестри’	-	-

Продовження Таблиці 3.6.

суфіксація -анк/-унок/аниц- Значеннєві комплекти -ан- 'особа чол. статі за належністю до чогось/когось' -к 'особа жін. статі' -ін 'ознака відносності до когось' -ниц- 'особа жін. статі' -ичн = -н 'відносна ознака'	брат – 'кожний із синів по відношенню до інших дітей того ж батька або матері'	братанка братунка братаниця – 'дочка брата'	суфіксація -анк/-аніс/-еніс- Значеннєві комплекти -ан- 'особа чол. статі за належністю до чогось/когось' -еп- 'ознака відносності до чогось/когось' -к 'особа жін. статі' -іс- 'особа жін. статі'	brat – 'кожний із синів по відношенню до інших дітей того ж батька або матері'	bratanka bratanica – 'дочка брата'	-	-	-
	сестра – 'кожна з дочок стосовно до інших дітей того ж батька або матері'	сестрична сестриниця сестринка – 'дочка сестри'		siostra – 'кожна з дочок стосовно до інших дітей того ж батька або матері'	siostrzanka siostrzenica – 'дочка сестри'	-	-	-
суфіксація -енк/-иченк- -енк- Значеннєві комплекти 'особа чол. статі за родовою спадковістю' -ич- 'особа чол. статі за належністю до чогось/когось'	мачуха – 'дружина батька стосовно його дитини (дітей) від іншого шлюбу; нерідна мати'	мачушенко – 'син мачухи, брат по батьку, але не по матері'	-	-	-	-	-	-
	вдова – 'жінка, у якої помер чоловік'	удовиченко – 'син вдови'	-	-	-	-	-	-
суфіксація -івн- 'особа жін. статі молодшого покоління за родовою спорідненістю'	мачуха – 'дружина батька стосовно його дитини (дітей) від іншого шлюбу; нерідна мати'	мачухівна – 'дочка мачухи, сестра по батьку, але не по матері'	-	-	-	-	-	-
	вдова – 'жінка, у якої помер чоловік'	удовівна – 'дочка вдови'	-	-	-	-	-	-

Похідні номінації дітей здебільшого утворено за допомогою декількох суфіксів. Припускаємо, що це зумовлено потребою відобразити в номіненні

опосередковану спорідненість родичів (індивід – родич – дитина родича) та необхідністю вказати на стать дитини (син чи дочка родича).

Е. Земська, розглядаючи питання суфіксації, вказує на здатність суфіксів об'єднуватися, і таким чином – утворювати нове словотвірне значення [48]. Щоб з'ясувати, яким шляхом пішла думка до моменту втілення її у цих похідних словах, визначаємо словотвірне значення актуалізованих складних суфіксів. Подані у Таблиці 3.6. деривати утворено синонімічними суфіксами, що виражають 'ознаку відносності до когось' **-ов/-ow-**, **-ан/-an-**, **-ін/-en-**. Суфікси **-ець/-ies-** виражають поняття 'особа чоловічої статі' і 'характерна ознака'; **-иц/-ic-** – 'особа жіночої статі' та 'характерна ознака', напр. *bratanica* 'братова дочка'; у польській мові суфікс **-к** виражає в похідних словах поняття 'жіноча стать'.

Поряд із цим лише в українській мові суфікси **-ун-**, **-ичн-** вживаються у похідних номінаціях дітей родичів для вираження поняття 'особа з характерною ознакою'. Також в українській мові є окремі суфікси, які вказують на родову спадковість особи чоловічої статі **-енк** та особи жіночої статі **-івн-**. Відтак, складні суфікси **-овец/-owies-**, **-анич/-anies-**, **-інець-**, **-унок-**, **-енк-**, **-иченк-** виражають у похідних номінаціях дітей родичів поняття 'особа чоловічої статі за характерною (родовою) ознакою або належністю до когось', а форманти **-овиц/-owic**, **-унк**, **-анк/-ank**, **-аниц/-anic**, **-ичн**, **-інк/-ank**, **-іниц/-enic**, **-івн** фіксують поняття 'особа жіночої статі за характерною (родовою) ознакою або належністю до когось' (*nomina attributiva personalia*).

Р. Гжегорчикова вважає, що похідні від чоловічих жіночі номінації є модифікаційними дериватами, у яких, наприклад, жіночий суфікс **-овиц/-owic** заступає на місце чоловічого суфікса **-овец/-owies** [145, с. 53]. Відтак, ці складні суфікси експліцитно виражають конотативний компонент лексичних значень похідних номінацій, у яких вони вживаються. Зокрема, в обох порівнюваних лінгвокультурах перелічені складні суфікси зафіксували у похідних номінаціях родичів стереотип 'дітей називали за приналежністю до їхніх батьків': чий син – мачухи (*мачушенко*), чия дочка – сестри (*сестриниця/siostrzanka*) та ін.

Окремо розглянемо особливості субзнакової фіксації сигніфікативного компонента у специфічних похідних номінаціях родичів.

Таблиця 3.7.

**Морфемна фіксація конотативного компонента
у семантично специфічних дериватах**

Українська мова			Польська мова			Англійська мова		
суфіксація - им 'ознака за неіснуючою, але бажаною ознакою'	отець – 'чоловік стосовно до своїх дітей'	вітчим – 'чоловік стосовно її дитини (дітей) від іншого шлюбу; нерідний батько'	суфіксація - ym 'ознака за неіснуючою, але бажаною ознакою'	ojciec – 'чоловік стосовно до своїх дітей'	ojczym – 'чоловік стосовно її дитини (дітей) від іншого шлюбу; нерідний батько'	префіксація st ep- 'первинно осиротілий, позбавлений батьків; згодом – той, хто виховує осиротілу дитину'	son – 'дитина чол. статі стосовно своїх батьків'	stepson – 'син чоловіка або жінки від попереднього шлюбу'
							daughter – 'дитина жін. статі стосовно своїх батьків'	stepdaughter – 'дитина жін. статі стосовно чоловіка своєї матері чи дружини свого батька від наступного шлюбу'
							mother – 'жінка, що дала життя дитині'	stepmother – 'жінка батька від наступного шлюбу стосовно його дітей від першого'
							father – 'чоловік, що дав життя дитині'	stepfather – 'чоловік матері від наступного шлюбу стосовно дітей із першого'
суфіксація - ець 'особа чол./жін. статі за характерною ознакою'	вдова – 'жінка, у якої помер чоловік'	(у-)вдівець – 'чоловік, у якого померла дружина'	суфіксація - iec 'особа чол./жін. статі за характерною ознакою'	wdowa – 'жінка, у якої помер чоловік'	wdowiec – 'чоловік, у якого померла дружина'	суфіксація - er 'особа чол. статі за характерною ознакою'	widow – 'жінка, у якої помер чоловік'	widower – 'чоловік, у якого померла жінка'
Флективний спосіб словотвору синкретична флексія -и 'парність'	батько – 'чоловік стосовно до своїх дітей'	батьки – 'батько і мати щодо своїх дітей'	Флективний спосіб словотвору синкретична флексія -owie 'парність'	dziad – 'батьків або материн батько'	dziadkowie – 'батьки батька або матері'	-	-	-
Флективний спосіб словотвору синкретична флексія -и 'парність'	сват – 'батько одного з подружжя щодо батьків другого'	свати – 'батьки одного з подружжя щодо батьків другого'		wuj – 'брат матері'	wujkowie – 'брат матері з дружиною'	-	-	-

Продовження Таблиці 3.7.

-	-	-	суфіксація -ostw 'парність'	<i>stryj</i> – 'брат батька та чоловік батькової сестри'	<i>stryjostwo</i> – 'брат батька дружиною'	-	-	-
				<i>wuj</i> – 'брат матері'	<i>wujostwo</i> – 'брат матері дружиною'	-	-	-
				<i>szwagier</i> – 'брат дружини чи чоловіка або чоловік сестри'	<i>szwagrostwo</i> – 'брат дружини/чо ловіка жінкою; сестра чоловіком'	-	-	-
суфіксація -к (непошир.) 'о соба, що споріднена з іншою'	<i>невіста</i> – 'дівчина або жінка, яка одружується : наречена'	<i>невістка</i> – 'заміжня жінка стос. рідних її чоловіка'	-	-	-	-	-	-

О. Трубочов [107, с. 29], А. Брюкнер [220, с. 377] сходяться на думці, що номінація *вітчим/ojczym* походить від дієслова **ojczyć*, первинно означала 'той, хто виконує роль батька', утворена за аналогією до слова *побратим* – 'той, хто виконує роль брата'. В українській мові суфікс *-им* досі продуктивний, типово використовується в основах якісних прикметників дієприкметникового походження, наприклад, *видимий* – 'той, що можна бачити' [212, с. 48–82]. У проаналізованих українських текстах лексема *вітчим* не вживається. Вважаємо, що причиною цього є негативна суспільна оцінка повторного шлюбу в українській культурі, особливо для жінок (див. аналіз номінації *вдівець*). Відповідно, якщо у текстах не відображено реконструкції зруйнованої через смерть чоловіка сім'ї, то й номінація *вітчим* тут не функціонує.

У польських текстах лексема *ojczym* вживається в обмеженій кількості контекстів, адже повторний шлюб також має негативну оцінку в суспільстві: «*Anzelm był strasznie gniewny. "Dla jakiej to przyczyny - mówi - sama dziecka swego hodować nie możesz? Zachciało się babie trzeci korowaj piec! Chłopca i bez tego brud zjada, że go dopatrzeć nie ma komu!" Ale Janek jak przystał do niego: "Wezmę,*

stryjku, siostrę, i wezmę. Co ma u ojczyma w poniewierce ostawać, niech lepiej u nas rośnie, a jak troszkę podrośnie, to i nas dopatrywać będzie» [228]. Текст фіксує випадок, коли чоловік матері у третьому шлюбі, номінований лексемою *ojczym*, вступив у право виконувати роль батька, але робити це, хоч зобов'язаний, не хоче. У проаналізованих текстах осиротілих дітей під опіку бере брат батька (*stryj*). Припускаємо, що словотворчий формант *-им/-ым* відображає особливий спосіб осмислення опосередковано спорідненого родича, як того, хто зайняв місце батька у сім'ї, має його права й обов'язки. Конотації це слово може набувати лише у тексті; системної конотації, яка б експліцитно виражалася словотворчим формантом, номінації *вімчим/ojczym* не мають.

Згідно з етимологічним словником англійської мови [218, с. 595] префікс *step-* спочатку означав 'дитину, що втратила одного із батьків' і функціонував лише у словах *stepson, stepdaughter*. Згодом його семантика розширилася, щоб назвати нові сформовані поняття – 'жінка / чоловік, що у другому шлюбі виховує осиротілу дитину свого партнера'. Тож українські та польські номени *вімчим/ojczym* вербалізують стереотип 'чоловік, який мав би виконувати роль батька, але не хоче цього робити, якщо робить, то з примусу'. Проте, англійський дериват *stepfather* відображає відмінний спосіб концептуалізації дійсності та інший стереотип: 'чоловік, який бере опікунство над дитиною, яка втратила батька'.

Серед усіх похідних назв родинної спорідненості номінації *(у,в)дівець / wdowiec / widower* – єдині назви чоловіка, утворені від номінацій жінки, а саме від *вдова / wdowa / widow* – 'жінка, у якої помер чоловік'. Автори етимологічних словників, А. Брюкнер, В. Скит пояснюють це тим, що поняття 'чоловік, у якого померла дружина' виникло під впливом християнства у порівняно пізній період [220, с. 606; 218, с. 710]. Вінчання створює союз, який не може зруйнувати навіть смерть, тому номінації *(у,в)дівець / wdowiec / widower* стали функціонально важливими в контексті укладання повторного шлюбу.

Зокрема, виникла потреба розрізняти у мовленні види неодруженого чоловіка, за якого можна вийти заміж: 1) ‘чоловік, який ніколи не був одружений’; 2) ‘чоловік, у якого померла дружина’. Останній отримує негативну суспільну оцінку через те, що прагне одружитися знову, нехтуючи обіцянкою, даною першій дружині перед Богом і свідками. Експліцитно мовними одиницями, наприклад субзнаками, ця конотація не виражена. Формант *-ець / -iec / -er* лише утворює чоловічу номінацію від існуючої жіночої. Текстові негативні конотації цих номенів мотивовані їх внутрішньою формою, однак ця конотація не стала системною і тому не відображена словотворчим формантом.

В українській мові дериваційну номінацію отримали поняття ‘подружжя батька і матері’, ‘подружжя свата і свахи’, але не мають лексичних номінацій поняття: ‘подружжя діда і баби’; ‘подружжя прадіда і прабаби’; ‘подружжя брата/сестри’; ‘подружжя чоловікового брата/сестри’; ‘подружжя жінчиного брата/сестри’. У польській мові для називання цих подружніх пар існують збірні номінації (*nomina collectiva*). Якщо номінації *батьку/свату* і *dziadkowie/pradziadkowie* утворені за моделлю форми множини (*-u/-owie*), то слова *stryjostwo*, *wujostwo* і *szwagrostwo* – за моделлю збірних іменників (*-ostw*) [145, с. 50].

Семантика множинності ‘ситуативна єдність’ є меншим узагальненням, ніж семантика збірності ‘сукупність’. Припускаємо, що у польській лінгвокультурі виразніше, ніж в українській, осмислено подружжя як ціле. Екстралінгвістичною мотивацією створення саме форми множини (а не збірності) для номінації *dziadkowie (pradziadkowie* за аналогією) могла бути соціальна реалія. Зокрема те, що люди старшого віку (дід і баба) рідко жили однаково кількість років, щоб мовцям потрібно було говорити про них одночасно. Порівняно подружжя *stryjostwo*, *wujostwo* і *szwagrostwo* на покоління молодші, у більшості контекстів діють одночасно. Тож вважаємо, що існування цих номінацій у польській мові (при відсутності аналогів в українській мові) зумовлене потребою говорити про всі подружжя родини як про ціле, особливо про стрія і стрійну, вую і вуйну, швагра і швагрову: «W

przeddzień wyjazdu stryjostwa zdarzyło się, że chwilę byliśmy sami: stryj i ja»; «Nie miał już rodziców i mieszkał i wychowywał się u wujostwa»; «W niewielkim lokalu, składającym się z małego pokoiku i kuchenki, znajdują pomieszczenie szwagrostwo Przeździeckiego i jego teściowa» [225]. Тож специфічним для польської лінгвокультури є ще більше, ніж в українській, узагальнення поняття про подружжя, як про цілісну пару.

Номінація *невістка* походить від деетимологізованої назви *невіста*, яка вживається у значенні ‘дівчина або жінка, що одружується; наречена’. Автори етимологічних словників [220, с. 362; 215, т. 25, с. 7–6] вважають, що слово *невіста* (**nevěsta*) праслов’янського походження, утворене за допомогою заперечної частки **ne* і дієслова **věsti, vědmь* – ‘знати’. Також дослідники вказують на ад’єктивність цієї номінації – ‘невідома, чужа’, що відображає мовне табу: заборону говорити про цю нову родичку у домі чоловіка, поки вона не доведе народженням сина (спадкоємця), а не дочки, що її признали духи предків членів нової родини [215, т. 25, с. 73]. Словотворчий формант *-к-* експліцитно відображає спосіб осмислення невістки як члена родини чоловіка, порівняно з невістою, яка ще не вийшла заміж, а перебуває у процесі укладання шлюбу. Таким чином субзнак *-к-* відсилає до нейтрально оціненого семантичного компонента – деривата *невістка*. Проте, у польській мові еквівалентна номінація *newiastka* застаріла ще у XIV столітті, її замінили лексеми *synowa* і *bratowa* [220, с. 362]. Те, що в українській мові залишилася актуальною номінація *невістка* із внутрішньою формою ‘невідома, чужа’, свідчить про її негативну конотацію і через це – сильний культурно відображальний потенціал.

Конотація становить складну єдність із основним значенням слова, оскільки існує не лише раціональне, а й тісно з ним пов’язане чуттєве пізнання дійсності [211, с. 18–89]. Більшість похідних номінацій родичів мають нейтральну конотацію. Проте деякі деривати-соціоніми, окрім десигнації, все ж містять оцінку. Таким чином, вважаємо, що найсильніші стереотипи цього рівня стабілізації вербалізовані дериватами, у яких словотворчі форманти експліцитно відображають позитивно чи негативно оцінений умовивід, до

якого здійснює референцію семантичний компонент із сфери системних конотацій (див. Таблиця 3.8.).

Таблиця 3.8.

**Морфемна фіксація конотативного компонента
у дериватах із конотованою внутрішньою формою**

Українська мова			Польська мова			Англійська мова		
Формальна операція та формант	Твірне слово	Похідне слово	Формальна операція та формант	Твірне слово	Похідне слово	Формальна операція та формант	Твірне слово	Похідне слово
суфіксація - ух- ‘о соба жін. статі з негативною оцінкою’	<i>Мати</i> – ‘жінка стосовно дитини, яку вона народила’	<i>мачуха</i> – ‘дружина батька стосовно його дитини (дітей) від іншого шлюбу; нерідна мати’	суфіксація - och- ‘о соба жін. статі з негативною оцінкою’	<i>matka</i> – ‘жінка стосовно дитини, яку вона народила’	<i>macocha</i> – ‘дружина батька стосовно його дитини (дітей) від іншого шлюбу; нерідна мати’	-	-	-
	<i>свекор</i> – ‘батько чоловіка’	<i>свекруха</i> – ‘матір чоловіка’		-	-	-	-	-
преф.- суфіксація па-...-ок З наченнєві комплекти па- ‘зверхне ставлення’ - ок ‘зменшен., меншовартіс ність.’	<i>син</i> – ‘особа чоловічої статі стосовно своїх батьків’	<i>пасинок</i> – ‘нерідний син одного з подружжя, який є рідним другому’	-	-	-	-	-	-
преф.- суфіксація п а-...-иц Значеннєві комплекти па- ‘зверхне ставлення’ -иц- ‘особа жін. статі’	<i>дочка</i> – ‘особа жіночої статі стосовно до своїх батьків’	<i>падчерица</i> – ‘нерідна дочка одного з подружжя, яка є рідна другому’	-	-	-	-	-	-

На думку Р. Токарського, всі можливі конотації слова похідні, вони є трансформаціями семантичного ядра слова. Дослідник наводить приклад того, як конотації слова *czzerwony* розвивалися від семантичного ядра ‘той, що має колір крові і/або вогню’ [192, с. 347]. Ю. Апресян зазначає, що «конотація слова в головному значенні є основою для формування його переносних значень», зокрема системна конотація твірного слова є основою для значень похідних слів, наприклад, *свинюшник* утворено від *свиня* за конотацією ‘брудний’ [6, с. 5–9]. Подібні ідеї висловлював В. Горпинич та Дж. Лакофф (див. поч. п. 2.3.2.1.).

Відтак, припускаємо, що субзнаком у похідній номінації родича закріплюється системна конотація, яка утворилася асоціативним шляхом на базі системної конотації твірного слова (в основі метонімічне перенесення, отже – стереотип). Дослідник також звертає увагу на заперечення, як особливий вид взаємодії конотацій: «у протиставленні типу *Не мати, а відьма якась* заперечується не смисл ‘жінка, що народила дитину’, а конотація *матері* – м’якість, альтруїзм, позитивна пристрасть до дитини» [6, с. 5–9]. З цього робимо висновок, що негативна системна конотація дериватів *мачуха/масоча* із семантичним ядром ‘жінка, що не народжувала дитини, але виконує роль її матері’ утворилася через протиставлення до системної конотації твірного слова *мати/мати* із семантичним ядром ‘жінка, що народила дитину’.

Методом верифікації конотації називають свідчення словотвірної і семантичної деривації, фразеологізми, прислів’я, повторювані опозиції слів [193, с. 339]. Протиставлення позитивної конотації слова *мати/мати* до негативної конотації номінації *мачуха/масоча* відображено у прислів’ях: «*Мати* голівку мие – пригладжує, а *мачуха* мие – прискубує»; «*Мати* рідна б’є – так гладить, а *мачуха* і гладить – так б’є» [216, с. 138]; та у польських прислів’ях: «*Fortuna bardzo jest płocha; dziś matka, jutro masocha*»; «*Matka daje, a masocha pyta dzieci: czy chcecie*» [231].

Важливим є факт, що словотворчий формант *-ух/-оч* первинно не виражав негативної оцінки. У фундаментальній праці «Історія слов’янських

термінів родинної спорідненості» О. Трубачов відзначає, що «про початкове значення **matjexa* можна судити лише на підставі морфологічного аналізу: це утворення із суфіксом ступеня порівняння, імовірно означало ‘подібна до матері’. Різні принизливі відтінки – це вторинні стилістичні надбання слов’янських суфіксів із характерним приголосним -х-» [106, с. 34]. Припускаємо, що ці стилістичні відтінки суфікса *-ух-/-och-* виникли під впливом конотованої внутрішньої форми номенів *мачуха/масоча* та особливостей вживання цих слів у контекстах, де утворилася велика кількість негативно оцінених умовиводів.

В українській лінгвокультурі ще одна похідна назва родички, яка виконує роль матері (мати чоловіка стосовно невістки) утворена з суфіксом *-ух-свекруха*. Дериват *свекруха* має композиційну семантику. За формально-семантичною похідністю він утворений від номенів *свекр* ‘батько чоловіка стосовно невістки’ і слова *мачуха* ‘дружина батька стосовно його дітей від іншого шлюбу’. Також за семантичною похідністю номен *свекруха* опосередковано пов’язаний із лексемою *матір* ‘жінка, що дала життя дитині, виховує її’. Це підтверджує наявність синонімії між лексемами *матір* – *свекруха*, яка виникла внаслідок української традиції називати *свекруху* матір’ю, осмислення свояцтва через прототипову (кровну спорідненість). Відтак, слово *свекруха* має великий культурно відображальний потенціал: «Рідна *мати* і б’є, та не болить, а *свекруха* словами б’є гірше, ніж кулаками» (українське прислів’я). Адже, окрім оцінного суфікса, номен *свекруха* має ще й конотовану внутрішню форму, яку А. Брюкнер [220, с. 536] та О. Шрадер [цит. за 106, с. 123] декодують як **svekuro* ‘свій господар’ стосовно невістки.

У польській мові поняття ‘матір чоловіка’ номінує лексема *teściowa*, утворена за допомогою форманту *-ow-*, який виражає компонент зі сфери семантичних конотацій. Однак, текстові конотації цієї лексеми – негативні. Еквівалентна до слова *свекруха* польський номен *świekrew* застарів ще у XVI столітті [220, с. 536]. Також, відмінним від української номінації *сверуха* – *świekrew* є те, що остання не утворена за аналогією до *масоча* із конотованим

суфіксом *-och-*. Припускаємо, що це пов'язано з традицією окремого проживання молодого подружжя і їх батьків, яка склалася у польській культурі, через що не було підстав для яскраво вираженого протиставлення матері чоловіка і рідної матері.

Окрім нерідної матері, в українській і польській лінгвокультурах негативну конотацію мають номени нерідних дітей – сина/дочки чоловіка або дружини від попереднього шлюбу. В українській мові цих родичів номінують лексеми *насинок*, *надчерица*, утворені префіксально-суфіксальним способом від існуючих номінацій родичів. Однак, польські назви нерідних сина і дочки походять від дієслова *sarbać* – ‘пити молоко’, тож етимологічно *pasierb*, *pasierbica* – ‘ті, хто того ж молока не ссав’ [220, с. 398]. Джон Тейлор звертає увагу на те, що демінутивний суфікс (наприклад, *-ок* у слові *насинок*) може мати бінарну оцінку (у цьому випадку – негативну), бо так називають об’єкт не через малий розмір, а тому, що до нього ставляться, як до малого. Адже те, що щось мале – не завжди добре [190, с. 204]. Таким чином, негативну оцінку номінації *насинок* експліцитно виражають форманти *на-...-ок* зі значенням зверхності, меншовартості, а назви *надчерица* – лише префікс *на-* у цьому ж значенні [220, с. 398]. Робимо висновок, що у слові *насинок* редуплікується негативна оцінка (*на-* і *-ок*), бо йдеться про особу чоловічої статі, яка претендує на спадок, а у слові *надчерица* зверхнє ставлення виражено один раз (*на-*), бо ця особа не має відношення до успадкування майна.

Відтак, форма словотвірної номінації стереотипа вказує на місце поняття у системі цінностей мовної спільноти. Зауважимо, що в українській, польській та англійській мовах усі близькі родичі номіновано структурно непохідними словами (напр. *брат/brat/brother*), дальніх родичів названо похідними словами (напр. *братова/brtowa/sister-in-law*), а далеких – синтаксичними номінаціями (*двоюрідний брат/brat stryjeczny/first cousin once removed*) [20; 22].

Розподіл на близьких, дальніх та далеких родичів базується на системі цінностей порівнюваних лінгвокультур, яка сформувалася у процесі їх життєдіяльності. На синхронному зрізі другої половини XIX століття поняття

‘син дядька або тітки’ в українській та польській лінгвокультурах зараховано до категорії далекі родичі, вербалізовано синтаксичними номінаціями (*двоюрідний брат, brat stryjeczny*). В англійській мові це поняття належить до категорії близькі родичі та номіновано простим словом *cousin*. Ймовірно це пов’язано із типовою практикою тогочасних англійців: брати на виховання дитину покійного брата або сестри. За таких умов номен *cousin* функціонує поряд із номінаціями близьких родичів – *brother/sister*, які називають власних дітей цієї особи [20, с. 110].

Окрім диференціації за віддаленістю від конкретного індивіда (близькі, далекі, дальні родичі), спостерігаємо результати ціннісного шкалування навіть серед понять про однаково віддалених родичів. Зокрема з культурної ТЗ, серед дальніх родичів є більш важливі і менш важливі представники. Ці відмінності експліковано у мові.

Найменшим культурно відображальним потенціалом наділені поняття, що номіновані похідним словом, значення якого відрізняється від значення твірного слова лише однією семантичною ознакою області десигнації. Наприклад, дериват *npadiò/pradziad/great-grandfather* із твірним словом *ðið/dziad/grandfather* має одну диференційну семантичну ознаку: ‘віддаленість на одне покоління’ [див. інші приклади 22, с. 89].

Дещо сильніший стереотип становлять поняття, які відрізняються від первинних (базових) понять саме судженням, що належить до сфери семантичних конотацій. Наприклад, в українській та польській мові номени жінки типово утворюються від номінацій чоловіка. Відтак, деривати *швагрова / szwagrowa, стрийна / stryjna, вуйна / wujna* та ін. мають із твірними словами *швагер / szwagier, стрий / stryj, вуй / wuj* диференційний семантичний компонент – судження ‘дружина належить своєму чоловіку’.

Найбільш сильними стереотипами серед конвенційних понять про опосередковано споріднених родичів є ті, що відрізняються від твірних понять умовиводами зі сфери семантичних конотацій. До таких належать стереотипи *невістка/synowa, зять/zięć, пасинок/pasierb, надчерица/pasierbica*, які мають

велику кількість диференційних компонентів, що можна звести до умовиводу ‘менша вартість нерідної дитини’ та *свекруха, теща/teściowa, мачуха/macocha* – ‘менша вартість нерідної матері’. В обох випадках спостерігаємо ціннісну опозицію «свій – чужий» або конкретніше – «кровний родич – свояк», яка утворюється через інституцію шлюбу. Великий культурно відображальний потенціал перелічених стереотипів зумовлений їх статусом антицінності в опозиції до сильних стереотипів високих цінностей порівнюваних лінгвокультур, таких як *дитина – пасинок* або *мати – мачуха*.

3.2.2.2.2. *Формально-семантична деривація на синтаксичній основі.*

А. Загнітко, В. Познанська, З. Омельченко вживають термін *синтаксична деривація* на позначення процесу словотвору, при якому твірна база та похідне слово належать до різних частин мови. У проаналізованих текстах функціонують номени стереотипів, утворені таким способом, наприклад: *сирота* → *осиротіти, осиротілий; жених* → *женихатися; ма́* → *macierzyńsko; żona* → *żonaty, ożenić się; brother* → *brotherly; parents* → *parentless, housewife* → *housewifely* та ін. Реконструкція вербалізованих у такий спосіб стереотипів здійснюється на базі понять і номінацій, від яких останні утворено. Наприклад, типові колективні уявлення поляків, закріплені дериватом *macierzyńsko* ідентифікуємо крізь призму стереотипа, вербалізованого лексемою *mać*.

Окрім згаданого вище процесу синтаксичної деривації, існує також спосіб утворення похідного слова на базі синтаксичної конструкції. На думку О. Кубрякової, розуміння семантичних процесів словотвору на синтаксичній основі допоможе пролити світло на природу словотвірної системи загалом [60, с. 34]. Дослідниця звертає увагу на те, що порушена проблематика знайшла своє висвітлення ще у працях О. Есперсена, Є. Куриловича, Ш. Баллі та ін. видатних мовознавців ХХ ст. У мовознавстві словотвірну мотивацію також називають синхронічною словотвірною похідністю, яку розуміють як «формально-семантичний зв'язок між дериватом і твірною базою» [195, с. 61].

У випадку деривації на синтаксичній основі твірною базою є синтагма. Тож така словотвірна мотивація передбачає «встановлення відношення форми і значення одного знака через інший, тобто реляції між дериватом і мотиваційною базою» [Нагурко, цит. за 117, с. 64].

Процеси словотвору на синтаксичній основі проявляються тоді, коли «номінації предмета чи явища передуює винесення судження про нього, яке базується на приписуванні предмету конкретних ознак і властивостей. В акті лінгвокогнітивної діяльності предмет, який необхідно назвати, порівнюється з іншими предметами, класифікується, підводиться під відомий із попереднього досвіду людини клас предметів, у результаті чого отримує дефініцію. Новий номен формується як мотивований знак саме тому, що в його основу кладеться признак, який уже виявлено в іншому предметі, що має свою назву <...>. Подібно доінших понять, поняття, закріплене похідним словом, базується на певному судженні або навіть серії суджень» [60, с. 36]. Звертаємо увагу на те, що О. Кубрякова також виокремлює у структурі поняття не лише ознаки, а й судження. Як зазначає дослідниця, під час створення деривата на синтаксичній основі, закладається найбільш комунікативно релевантне судження про предмет номінації, яке має спільні компоненти з уже існуючим номеном. Власне, цей існуючий номен входить до складу твірної синтаксичної конструкції.

Такий процес відбувся під час створення похідного слова *stryjeczny* (1) на основі словосполучення *stryjeczny brat* (4). Показовим є те, що синтаксична конструкція *stryjeczny brat* вживається у проаналізованих текстах частіше, ніж дериват *stryjeczny*. Це вказує на зменшення форми номена конвенційного поняття внаслідок збільшення ступенів його конвенційності та комунікативної релевантності, що призвело до зміцнення арбітральності номінативної одиниці.

Відтак, процес субстантивації прикметника з метою скорочення номінативної форми є наслідком збільшення культурно відображального потенціалу вербалізованого стереотипа. Що не менш важливо, цей процес є результатом деривації на синтаксичній основі. Серед зафіксованих нами

номенів родинної спорідненості налічується чимало одиниць, утворених таким способом. Їхня поява у мові передує написанню аналізованих нами текстів. Наприклад, 1) українські номени: *наречений (-а)*, *молодий (-а)*, *найсвятіше*, *нелюба* (жінка), *любий*, *мій* (чоловік); 2) польські номени: *parzeczony (-a)*, *krewny (-a)*, *bliski*, *najbliżsi*, *swoi*, *rodzoni*; 3) англійські номени: *orphan*, *wedding*, *bride* [див. також 21; 23].

Цей семіотичний процес дозволив нам також розпізнати синтаксичні конструкції, які станом на 2 пол. XIX ст. стали базою для створення дериватів у пізніші епохи. Зокрема, особливу форму вербалізації у проаналізованих текстах др. пол. XIX ст. має стереотип *‘мати́р, що виховує дітей без чоловіка, бо він помер’* – *мати́р вдовиця* (зберігаємо оригінальну графіку), наприклад: *«А попівнам сто раз лучше втопитись, аніж зостатися дівоциту при матери́ вдовиці»* [214, с. 94]. У проаналізованих україномовних текстах та історичних словниках ця номінативна одиниця не функціонує. Однак, ми зарахофуємо вказаний вербалізатор до розряду синтаксичних номінацій на підставі того, що в діяхронному аспекті фіксуємо утворення деривата на синтаксичній основі, базою для якого стало семантично зв’язане словосполучення *мати́р вдовиця*.

Зокрема, хронологічно першим номеном на позначення суміжного стереотипа *‘жінка, що народила і виховує позашлюбну дитину без чоловіка’* [204, т. 3, с. 278; 201, т. 7, с. 49] стало слово *покритка*, яке функціонує у творах письменників-романтиків першої пол. XIX ст. Номінацію *мати́р вдовиця* слід уважати початком стабілізації мовної форми нового стереотипа, який у художніх текстах XX століття вербалізований словосполученням *мати́р одиначка* (О. Гончар «Собор», О. Бердник «Художня проза» та ін.). Із підвищенням ступеня комунікативної релевантності зазначеного поняття у XXI столітті форма вербалізатора спрощується до деривата *мати́р-одиначка*, який функціонує у законодачих текстах, на інтернет-сторінках і фіксуємо його в романі О. Печорної «Кола на воді».

Важливим засобом експлікації стану арбітральності деривата, утвореного на синтаксичній основі, також є його графічне зображення. Зокрема, написання

структурно складного номена: 1) окремо, 2) через дефіс, 3) разом відображає також ступінь конвенційності та комунікативної релевантності вербалізованого стереотипа. При чому, спостерігаємо тенденцію, згідно з якою у напрямку від першого до останнього способу графічного зображення відбувається ущільнення семантики та зростання культурно-відображального потенціалу номінованого стереотипа. Так, як у випадку зі стабілізацією форми та змісту поняття ‘матір, що самостійно без чоловіка виховує дитину’ *matір одиначка* → *matір-одиначка*.

Типовим способом утворення номенклатури родинної спорідненості в англійській мові є деривація на синтаксичній основі. Тому найбільше прикладів графічної експлікації родинних стеротипів з відмінним культурно відображальним потенціалом знаходимо саме у британській реалістичній прозі др. пол. XIX ст. Зокрема, у текстах фіксуємо вживання деривата *step-daughter*, який позначає поняття ‘дочка чоловіка або жінки від першого шлюбу, падчерка’, написаного через дефіс, а в сучасних тлумачних словниках відображено написання цього слова разом *stepdaughter* [222].

Автор етимологічного словника англійської мови В. Скит вважає, що *step-* це префікс [218, с. 595]. А. Річардсон, автор історичного словника англійської мови 1775 – 1865 рр. зазначає, що *step-* було повнозначним словом (наявне у германських мовах), яке означало ‘осиротілий’, згодом розвинуло значення ‘спорідненість через другий шлюб, яка могла утворитися тільки внаслідок смерті одного із подружжя та осиротіння дитини’ [Річардсон, с. 756]. Словники англійської мови середини XIX століття фіксують написання *step-* через дефіс також у таких дериватах як: *step-son* ‘пасинок’, *step-mother* ‘мачуха’, *step-father* ‘вітчим’ [Річардсон, с. 756; Джонсон і Волкер, с. 699; Джонсон, с. 171].

Враховуючи сказане вище, вважаємо, що деривація на синтаксичній основі також може призвести до граматикалізації повнозначного слова, у випадку лексеми *step* – до переходу в розряд префіксів. Слід зазначити, що те, що увійшло до граматичної системи мови, має надзвичайно високу

комунікативну релевантність, що зумовлює високий культурно відображальний потенціал стереотипів, закріплених у такий спосіб.

Системність деривації на синтаксичній основі в англійській мові підтверджують також похідні назви родинної спорідненості із формантом *-in-law*, що має синтаксичну природу, походить від синтагми *somebody in law* ‘хтось у законі; у шлюбі стосовно особи’. Словники Річардсона (1775 р.) та Джонсона (1874 р.) не фіксують дериватів, які документуються в текстах реалістичної прози другої половини XIX ст., таких як: *mother-in-law* ‘матір в законі; свекруха, теща’, *father-in-law* ‘батько в законі; свекр, тесть’, *sister-in-law* ‘сестра в законі; діверка, зовиця’, *brother-in-law* ‘брат у законі; дівер, шурин’.

Причину того, що лексикографи середини XIX століття не внесли перелічених номенів у реєстр словника, вважаємо те, що деривати синтаксичного походження, в тому часі писалися окремо *mother in law*, що не давало підстав уважати їх лексичними одиницями, які виконують власне номінативну функцію. Підтвердження цьому знаходимо у словнику Джонсона і Волкера (1850 р.), де в тлумаченні слова *mother* ‘матір’ згадується вислів *mother in law*, який вживається на позначення поняття ‘матір чоловіка або дружини’ [Джонсон, Волкер, с. 477].

Фіксуємо паралельне вживання двох номенів одного конотаційного абстракту ‘традиційний святковий одяг, який вдягається на весілля’. Написання через дефіс порівняно більш частотне, *wedding-clothes* (2) і *wedding clothes* (1), що сигналізує про ущільнення семантики вербалізатора та збільшення арбітральності номінативної одиниці стереотипа внаслідок зростання його комунікативної релевантності та культурно відображального потенціалу. Про збільшення цінності зазначеного стереотипа в обміні інформацією свідчить також наявний у текстах гіпонім номена *wedding-clothes* – дериват *wedding-suit* (1), який вербалізує стереотип ‘вид верхнього одягу, який чоловік одягає на весілля; весільний костюм’, наприклад: «*Just look at the edges of these coat-cuffs! It is only by dint of good brushing that I look respectable. I am saving up three suits – one for a wedding-suit*» [226, с. 1477].

Також у британській реалістичній прозі функціонують інші деривати, утворені на синтаксичній основі, що експлікують порівняно слабший стереотип цього рівня стабілізації і пишуться через дефіс. Зокрема, термін часткової родинної спорідненості *half-sister* (3), який вербалізує конотаційний абстракт ‘дочка мачухи або вітчима і батька чи матері особи; напівсестра, зведена сестра’, наприклад: «*He had Pitt Crawley for one of his auditors – Pitt, who had come with his two half-sisters to church*» [233, с. 653].

В англійських художніх текстах другої пол. XIX ст. особливу увагу зосереджено на шлюбі (понад 150 контекстів). Фіксуємо номен стереотипа ‘соціальні, релігійні, культурні зв’язки, що поєднують партнерів у шлюбі; шлюбні узи’ *marriage-tie* (1), наприклад: «*Neither was he so well acquainted with the habits of primitive races as to feel that an ideal combat for her, tomahawk in hand, so to speak, was necessary to the historical continuity of the marriage-tie*» [226, с. 106]»

Згідно з культурними нормами британців досліджуваного періоду шлюб мав укладатися між рівними особами за соціальним і майновим статусами. Відтак, вживається спеціальний номен, який закріпив стереотип ‘титулована дружина, до якої чоловік ставиться з повагою’ – *lady-wife* (1), наприклад: «*In that case her tottering faith would have become firm again. ‘Now, sir, if you can oblige me again; I will release the lady-wife*» [226, с. 392].

Стабілізація семантики і форми деривата, утвореного на синтаксичній основі, зупиняється на тому етапі, який відповідає ступеню конвенційності та комунікативної релевантності вербалізованого стереотипа. У зв’язку із цим серед дериваційно створених номенів на синтаксичній основі розрізняємо ті, що пишуться через дефіс (порівнято слабший стереотип цього рівня) і ті, які пишуться разом (порівняно сильніший стереотип цього рівня). З цих міркувань у британській лінгвокультурі стереотип *stepmother* ‘мачуха’ – сильніший, ніж стереотип *mother-in-law* ‘свекруха, теща’.

У процесі міжрівневої деривації ущільнення семантики і форми може бути поступовим, це сталося у випадку вербалізації поняття ‘дівчина у день

щлюбу або дівчина, яка щойно вишла заміж; наречена; молода' (*bride girl* → *girl-bride* → *bride*). О. Кубрякова зазначає, що «в англійській мові перша позиція у композиті відводиться для передачі ономаціологічної ознаки, а друга – для вираження базису, ядра деривата <...> school grammar 'шкільна граматика' і grammar-school 'граматична школа'» [60, с. 67]. Відтак, коли синтагма *bride girl* має саме таку послідовність елементів, написаних окремо, семантичним ядром номена є слово *girl* 'дівчина', а вже ознакою 'у день шлюбу, щойно вийшла заміж'. У композиті *girl-bride* ядром номена стає слово *bride* із вказаною семантикою, наприклад: «*It's Jane Eyre, sir. Soon to be Jane Rochester*», he added: «*in four weeks, Janet, not a day more. Do you hear that?*» <...> «*Yes, Mrs. Rochester*», said he, «*young Mrs. Rochester – Fairfax Rochester's girl-bride*» [219, с. 503]. Згодом, внаслідок розширення семантики слова *bride* цей номен (раніше ономаціологічна ознака) почав вживатися самостійно, інші семантичні компоненти композита імпліковано у семантичній структурі деривата, що підтверджують проаналізовані тексти, наприклад: «*The bride was dressed in a brown silk pelisse*» [233, с. 415].

Також трапляються випадки, коли ущільнення семантики здійснюється поетапно, тож один із етапів графічного відображення упускається (синтаксема пишеться окремо, а потім дериват – відразу одне слово). Наприклад, *wedding day* 'день весілля' → *wedding* 'весілля'; *orphan child* 'дитина, що залишилася без батьків' → *orphan* 'сирота'. Це свідчить про швидко зростаючу цінність поняття в обміні інформацією під сильним впливом стереотипізації. А от інші поняття, такі як 'весільний костюм' *wedding-suit* або 'діти які живуть із благодійності інших, бо не мають батьків' *charity-children* мають нижчу комунікативну релевантність, є слабшими стереотипами, тож вербалізовані композитом, який пишеться через дефіс.

Формулюючи принцип міжрівневої деривації, О. Кубрякова розглядала односторонню похідність: від знака вищого рівня мовної системи до знака нижчого рівня мовної системи (наприклад, від словосполучення до похідного слова) [60]. Однак, наш мовний матеріал показує, що може бути й навпаки: від

деривата до синтаксичної конструкції, якщо арбітральність знака і конвенційність, комунікативна релевантність слабшає. У проаналізованих художніх текстах документуємо паралельне функціонування різних номінацій одного денотата. Зокрема, у польській реалістичній прозі на позначення денотата ‘син рідного брата’ вживається синтаксична номінація (*rodzonego mego brata syn*) (4) і два деривати: *synowiec* (24), *bratanek* (1). Деривати *synowiec* і *bratanek* з одного боку мотивовані словами *syn* і *brat*, а з іншого – синтаксичною конструкцією (*rodzonego mego brata syn*). У текстах реалістичної прози синтаксична конструкція (*rodzonego mego brata syn*) витісняє із вжитку дериват *bratanek*. У цей же час, дериват *synowiec* активно функціонує в текстах. Це пояснюється тим, що *bratanek* і *synowiec* називають один денотат, але вербалізують відмінні стереотипи. Зокрема, дериват *bratanek* номінує поняття ‘син живого брата, яким опікується батько або син мертвого брата, який знаходиться під опікою інших живих родичів’. У той час як номен *synowiec* вербалізує конотаційний абстракт ‘син мертвого брата, який знаходиться під опікою батькового брата (стрия), є його спадкоємцем’. Оскільки кровний обов’язок (тут братський), а також питання спадку по чоловічій лінії мають високу культурну цінність, то й стереотип, вербалізований дериватом *synowiec*, сильний і продовжує функціонувати у текстах, позначений мовним знаком з високою арбітральністю. Цінність поняття, вербалізованого дериватом *bratanek* зменшилась станом на 2 пол. XIX ст. Як наслідок, цей номен вживається лише один раз, натомість його заміщає синтаксична конструкція (*rodzonego mego brata syn*), яка має значно нижчий рівень арбітральності та відображає низький ступінь конвенційності і комунікативної релевантності цього стереотипа.

3.2.3. Синтаксичні номени стереотипів. В. Виноградов вважає, що більшість людей говорить і пише за допомогою готових формул, кліше. Тому у системі літературної мови слова здебільшого функціонують не як вільні,

раптово зіткнені та зчеплені окремі компоненти мови, а займають постійні місця в традиційних формулах [цит. за 99 с. 436].

Згідно з фазами вербалізації стереотипів за Є Бартмінським (див. п. 2.3.), словесними формулами або номінативними одиницями синтаксичного рівня слід вважати фразеологізовані словосполучення, семантично зв'язані словосполучення, фразеологізовані речення (паремії) та семантично зв'язані речення, адже вони відтворюються у мовленні, а не породжуються кожного разу. Проблема граматично і семантично неподільних конструкцій вже віддавна цікавить мовознавців, зокрема нею займалися Ф. Буслаєв, О. Востоков, О. Потебня, О. Пешковський, О. Шахматов, Л. Щерба та інші. Лінгвіст М. Лужецька підкреслює роль психологічного напрямку в мовознавстві та внесок О. Потебні для розвитку вчення про «злиті» або нерозкладні з погляду синтаксичних відношень одиниці [69, с. 441]. О. Потебня розглядає злиті синтаксичні одиниці як «один акт думки».

Не менш важливою є ідея О. Пешковського, згідно з якою «значення синтаксично нечленованих конструкцій не виводиться безпосередньо із суми значень їх компонентів» [цит. за 69, с. 441], що є типовою ознакою комунікативних одиниць. Все це підтверджує закономірність розгляду фразеологізованих словосполучень, семантично зв'язаних словосполучень, паремій та семантично зв'язаних речень як одиниць вторинної, непрямой номінації, що позначають поняття про типові (стереотипні) комбінації деяких явищ дійсності та відношення між ними. Дотримуючись поглядів ономаціологів про те, що різні мовні форми сигналізують про відмінні значення, вважаємо необхідним обговорити семіотичні особливості перелічених синтаксичних номінацій та видів стереотипів, які вони вербалізують.

3.2.3.1. Фразеологізовані словосполучення. Синтагматичні об'єднання одиниць нижчого рівня у процесі їх різноманітної інтегративної взаємодії утворюють одиниці вищого рівня: сполучення фонем утворює морфему, сполучення морфем – слово, слова стають компонентами словосполучення і

речення, які, у свою чергу, служать генетичною основою фразем [4, с. 13]. На думку М. Алефіренка, слова і фразеологізми, виконуючи у мові специфічні оноματοлогічні функції, утворюють відносно самостійні тематичні поля, які мають, безперечно, численні точки перетину. Зокрема, фразеологічні номінації вербалізують, як правило, ті понятійні сфери, які пов'язані з емоційно-експресивним станом людини або з тими аспектами її діяльності, які характеризуються якісними й модально-оцінювальними ідеографічними категоріями. [4, с.–6].

На початку вивчення стереотипів у лінгвістиці їх спершу пов'язували саме із фразеологізмами (див. п. 1.1.5.). Як і похідні слова, фразеологізми утворюються на базі структурно простіших мовних знаків – лексем і службових слів. Отже, внутрішня форма фразеологізмів зрозуміла мовцю, доки функціонує асоціативний зв'язок між словами (компонентами фразеологізму). Тобто, позначаючи фрагменти динамічного досвіду етнокультури, фразеологізми можуть також застарівати. Як наслідок, частотність функціонування цих номінативних одиниць у контекстах, відображає ступінь комунікативної релевантності закріплених у такий спосіб стереотипів.

Синтаксична природа фразеологізмів пов'язана із процесом втрати компонентами конструкції самостійних лексичних і граматичних значень. Лексичні компоненти, сполучившись у межах того чи іншого фраземного знака в семантично неподільну єдність, утрачають знакову природу одиниць попереднього рівня і перероджуються в конститутивно-розрізнявальні елементи одиниць вищого рівня. [4, с. 8]. С. Семчинський вважає, що «фразеологічні одиниці утворюють проміжну систему лексичних многочленів, які за своєю будовою належать до синтаксичної системи, а за умовами функціонування характеризуються як величини лексико-семантичної системи мови» [цит. за 180, с. 522].

Більшість дослідників включають до складу фразеологізмів прості фразеологічні сполучення, єдності та ідіоми, що за структурою відповідають словосполученню [4; 11; 163, див. також 73]. Дехто вважає, що раніше

фразеологізми були вільними словосполученнями. Це також підтверджує теорія міжрівневої деривації О. Кубрякової.

До основних ознак фразеологізованих словосполучень М. Алефіренко зараховує емерджентність, яка виражається у провідній ролі цілого утворення стосовно його складових частин, коли структурно-семантичні ознаки фраземи не визначаються безпосередньо адитивними властивостями її компонентів – одиниць нижчих рівнів мовної структури – й інваріантні обмеження мовленнєвих трансформацій, поза якими видозмінена фразеологічна одиниця, взагалі неможливі, оскільки вони зумовлюють їх дефразеологізацію. Тобто своєрідністю фразем дослідник вважає їх структурну, лексичну і семантичну відтворюваність, відтворюваність структурної моделі, компонентного складу і фразеологічного значення, на відміну від одиниць синтаксичного рівня, де структурні схеми словосполучень, досить часто реалізуючись у мовленні, відзначаються високим ступенем відтворюваності, чого не можна сказати про відтворюваність їх лексичного наповнення. [4, с. 6].

У досліджуваних художніх текстах функціонує велика кількість фразеологізованих словосполучень, що вербалізують родинні стереотипи. З метою визначення культурно відображального потенціалу цих номенів вдаємося до зіставного аналізу співвідносних стереотипів у порівнюваних лінгвокультурах. Слід зазначити, що як і серед номенів лексичного рівня, виокремлені фразеологізовані словосполучення відрізняються ступенями комунікативної релевантності та конвенційності їх семантики, тож вербалізують стереотипи одного рівня стабілізації, але дещо різної сили. Відтак, серед виокремлених нами фразеологічних словосполучень будуть ті, що увійшли до словників, і ті, що лексикографічно не зафіксовані, але функціонують у текстах.

Англійська мова має фіксований порядок слів у синтаксичних конструкціях. Слов'янським мовам притаманний вільний порядок слів. Однак, Ж. Вандрієс зазначає, що «немає жодної мови, в якій порядок слів був би абсолютно вільним, але також немає мови, в якій порядок слів був би

абсолютно фіксованим» [цит. за 76, с. 48–82]. Тож у номінативних одиницях стереотипів, що мають форму фразеологізованих словосполучень, порядок слів у композиті функціонально важливий для експлікації етносемантики. Зміна звичного для мовної системи порядку слів у словосполученні сигналізує про відмінні семантичні функції цих знаків.

Найбільшу частотність вживання серед виокремлених фразеологізованих словосполучень має номен *to marry somebody* (77), який у досліджуваних текстах вербалізує конотаційний абстракт ‘укласти шлюб, стати чиймсь чоловіком або дружиною’. Етимон дієслова *to marry* походить від латинського кореня *mari-* ‘чоловік’, тобто внутрішня форма фразеологізму ‘дівчина, що досягла певного віку може вийти заміж, має право вступити з чоловіком у шлюб’ [218, с. 355]. Колективна ТЗ, первинно відображена у семантиці фраземи *to marry somebody*, здійснювала референцію до стереотипа ‘вийти заміж більше потрібно особі жіночої статі, ніж чоловіку вступити у шлюб’. Однак, у текстах другої пол. XIX ст. внутрішня форма фразеологічної одиниці втратилася, а номен розширив своє значення і вживається в обох випадках, коли дівчина (жінка) виходить заміж, і коли хлопець (одружується). Це вказує на зміну описаного стереотипа, внаслідок збільшення самостійності жінки у британському суспільстві. Однак, вдалий шлюб дочки становить цінність для батьків, тож фіксуємо вживання фразеологічного словосполучення *daughter's marriage* (1).

У польській реалістичній прозі зазначеного періоду є три фразеологічні одиниці для вербалізації конотаційного абстракту ‘укласти шлюб, стати чиймсь чоловіком або дружиною’, які вербалізують відмінні перспективи спостереження номінованої реалії. Зокрема, найбільшу частотність має конструкція *wyjsć za mąż* (5), яка експлікує стереотип ‘дівчина / жінка стає дружиною чоловіка, належить йому, через що чоловік відповідає за добробут дружини; жінка створила сім’ю, вибрала очікуваний життєвий шлях, за що має позитивну оцінку громади’. Трохи рідше вживається словоформа *ożenić się* (4), що вербалізує стереотип ‘чоловік укладає шлюб з жінкою, яка стає його

дружиною, тож тепер йому не личить приділяти увагу іншим особам протилежної статі; чоловік створив сім'ю, реалізував себе у соціальній ролі, за що заслужив повагу суспільства'. Також у польських текстах вживається словоформа, яка виражає дію найбільш відсторонено від суб'єктів процесу, зосереджуючи увагу на самому акті укладання шлюбу *pobrać się* (2). Така деталізована вербалізація цього фрагменту картини світу поляків свідчить про потребу розрізнити у мовленні саме три ТЗ щодо описаного колективного досвіду. В українських реалістичних текстах дівчина шлюбного віку пасивна (див. *відданиця* п. 2.3.), тож фіксуємо вживання лише одного фразеологізованого словосполучення *взяти за жінку*, яке виражає стереотип 'дівчина, що досягла шлюбного віку, чекає, поки батьки знайдуть їй жениха або коли якийсь хлопець прийде свататися, захоче взяти її за жінку'.

Після укладання шлюбу між людьми створюється нова сім'я, чоловік і жінка отримують нові статуси у суспільстві, які визначають їх права, обов'язки один стосовно одного, а також те, як до них ставитимуться інші. У британській реалістичній прозі вербалізовано стереотип 'життя після шлюбу змінюється, стає поміркованим' – *wedded life* (1), і стереотип 'помірковане подружнє життя призводить до того, що люди багато часу проводять вдома у родинному колі' – *domestic life* (1). В українських художніх текстах реалістичного стилю стереотип 'особа жіночої статі, яка знаходиться у шлюбі зі своїм чоловіком, створила сім'ю, має поводитися відповідно до норм: не виявляти інтересу до інших чоловіків, а дбати про добробут власного' вербалізовано фразеологією *замужня жінка* (1). У британській реалістичній прозі є два номени *married woman* (1) 'замужня жінка' і *marrying man* (1) – 'одружений чоловік'. Останнє фразеологічне словосполучення вербалізує стереотип 'особа чоловічої статі, яка знаходиться у шлюбі зі своєю дружиною, створила сім'ю, має поводитися відповідно до норм: не виявляти інтересу до інших жінок, а дбати про добробут власної'. Відтак, номінативні одиниці цього рівня стабілізації стереотипів відобразили, що в англійському суспільстві однакові вимоги до жінки і

чоловіка. Однак, в українській культурі другої пол. XIX ст. вимога зберігати вірність чоловіку і зосередити увагу на сім'ї спрямована до жінки.

Тема шлюбу широко описана у реалістичному художньому дискурсі порівнюваних лінгвокультур. Культурні норми, пов'язані з релігією, чітко регулюють цей суспільний інститут у трьох етносів. Оскільки українське суспільство досліджуваного періоду було найбільш традиційним, то вважалося, що шлюб за православними канонами єднає людей на землі і на небі, смерть одного із членів подружжя – це не привід створювати новий союз. Тому вдови часто до кінця життя залишалися самотніми. Католицька віра також не схвалює повторних шлюбів, але допускає таку можливість, якщо смерть розлучила пару. Англійська церква пройшла чимало реформ, тож у текстах другої пол. XIX ст. не відображено критики повторних шлюбів, це нормальне явище, особливо серед дворянства.

Тому фіксуємо вживання фразеологічних словосполучень *drugi ślub* (1), *second marriage* (4), *previous marriage* (1), які номінують стереотип 'можна укласти другий шлюб, якщо перший уже не існує'. Також в англійських текстах функціонують фраземи *first husband* (1) 'перший чоловік' і *second wife* (1) 'друга жінка', що вказує на поширеність явища укладання повторного шлюбу.

Найбільш широко весільна тематика розкрита у творах британської реалістичної прози. Паралельно з лексемою *wedding* 'весілля' функціонує синонім *bridal day* (1), який фіксує похідний стереотип 'наречена, а не наречений, знаходиться в центрі уваги в день шлюбу; день весілля – найважливіший день для дівчини, адже з колективної ТЗ їй більш потрібно у відведений термін вийти заміж, ніж чоловіку одружитися'. Порівняно високу частотність вживання має фразема *wedding journey* (6) 'весільна подорож', яка вербелізує власне британський стереотип, який вже був у другій пол. XIX ст. 'молода пара святкує створення нової сім'ї, їдучи у романтичну подорож'. Це фрагмент колективного досвіду британців представлений також стереотипом 'наречені вдягають традиційний святковий одяг у день весілля' – *wedding clothes* (1).

Відсутність члена подружжя у сімейному житті через військову службу або фізичну чи ментальну недугу не була достатньою підставою для анулювання цього союзу і укладення нового. Відтак, в українських текстах вживається запозичений фразеологізм *солом'яна вдова* на позначення стереотипа 'жінка, що при живому чоловіку залишилася самотньою, повинна виховувати дітей, як вдова, бо її чоловік знаходиться на тривалій військовій службі і не відомо, чи повернеться живим'. Фразему запозичено із німецької мови *strohwitwe*, яка походить від назви покритки 'дівчини, що виховує дитину без чоловіка, бо народила її поза шлюбом' *strohbraut*. Етимологія номена виводиться із традиції демонстративного приниження покритки, яке виражалося у тому, щоб надягнути їй солом'яного (а не квіткового, як до вінчання) вінка, і водити дівчину так по селі. У польських текстах вживається фразема *żona soldata* (1), яка номінує подібний стереотип 'вдова матиме позитивну оцінку суспільства, якщо майже все життя перебуватиме у жалобі за чоловіком і показуватиме це іншим через атрибути в одязі'.

Існує асоціативний зв'язок між стереотипом 'заміжня жінка' і моделлю поведінки, яку очікують від вдови у порівнюваних лінгвокультурах. Тому фіксуємо такі фразеологічні номінативні одиниці як *wdowiny stroj* (2), *widow's dress* (1), *widow's cap* (1). Ще один похідний стереотип 'вдова бідна', сформований внаслідок набування автономності умовиводу, який пов'язаний із стабілізацією контексту вживання номена *widow* 'вдова' – фразема *widow's property* (1) зі значенням 'вдовине майно не є великим'.

Порівняно високу частотність вживання серед виокремлених фразеологізованих словосполучень мають номени *panna mloda* (10) та *pan mlody* (7), що експлікують стереотип 'типово виходять заміж у молодому віці'. Номінативні одиниці фразеологічного рівня також формують парадигматичні відношення. Тож, номен *stara panna* (6) утворений на базі формально-семантичної похідності від фразеологізованих словосполучень *panna mloda* і *panna na wydaniu*, з якими вступає в антонімічні відношення. Лексема *panna* позначає поняття 'молода, незаміжня особа жіночої статі'. У комбінації з

прикметником *stara* утворюється новий культурно маркований комунікативний смисл ‘особа жіночої статі, яка з колективної ТЗ мала б вийти заміж у відведені на це молоді роки, однак не зробила цього, тож не перейшла у статус заміжньої пані, і піддається осуду суспільства’. Тож бачимо, що не лише стереотипи взаємномотивовані у межах когнітивної системи етносу, а й форми їх вербалізації пов’язані формальною та семантичною похідністю у межах системи етнічної мови.

У польській мові типовою конструкцією, яка реалізує комунікативну функцію, є послідовність Sub. (Obj.) + Adj. Застигла форма цієї конструкції відображена у номенах *panna młoda*, *panna na wydaniu*. Однак, фразеологізоване словосполучення *stara panna* має обернену послідовність граматичних форм. Відтак, ядром цього деривата стала ономасіологічна ознака ‘stara’. У проаналізованих текстах вживаються ще два фразеологічні номени опосередковано споріднених родичів, де основним компонентом композита є ознака: *cioteczna babka* (3) *cioteczny wnuk* (1).

Погоджуючись із думкою М. Алефіренка та ін. дослідників про те, що фразеологізовані словосполучення походять із семантично зв’язаних словосполучень, а ті, у свою чергу – від семантично вільних словосполучень, вважаємо, що внаслідок подальшого процесу ущільнення семантики номінативної одиниці цього рівня відбувається інверсія при виконанні комунікативної функції для реалізації номінативної функції знака. Абсолютна більшість фразеологізованих словосполучень, що функціонують у текстах реалістичної прози, атрибутивні конструкції. Відтак, у польській мові семіотичним критерієм для розрізнення сильніших і слабших стереотипів, вербалізованих фразеологічними одиницями, є послідовність компонентів конструкції за граматичним показником. Порівняно слаший стереотип цього рівня стабілізації вербалізують фразеологізовані словосполучення, де першим компонентом Sub. / Obj., а другим – Adj. Закономірно – сильніший стереотип, експліковано номінативною одиницею фразеологічного рівня, яка має форму Adj. + Sub. / Obj.

Підтвердження домінуючої функції атрибута, який знаходиться перед позначуваним словом у межах фразеологічної одиниці знаходимо у процесі переходу конструкції *stryjeczny brat* (5) на вищий рівень абстракції, у лексичну номінативну одиницю *stryjeczny* (див. лексична деривація на синтаксичній основі п. 3.2.2.2.2., де описано субстантивацію прикметника *stryjeczny*, що був у домінантній позиції, тож це – скорочення номінативної форми стереотипа). У британській реалістичній прозі також вживається фразеологізоване словосполучення *second cousin* (4) ‘троюрідний брат’. Однак, скорочення форми цього номена не фіксуємо, що означає – цей стереотип у британській лінгвокультурі стабілізувався і не продовжує зміцнюватися до сьогодення.

Аналогічний процес відбувся в англійській мові при зміцненні стереотипа ‘дитина, яка залишилася без батьків’. Початкова форма вербалізації, яку фіксуємо в текстах другої пол. XIX ст., є семантично зв’язане словосполучення *orphaned condition* (1), адже етимон слова *orphaned* ‘позбавлений спокою’ виражає ознаку. Тож вважаємо, що наступною фазою вербалізації цього стереотипа після зміцнення його культурно відображального потенціалу стало фразеологізоване словосполучення *orphan child* (1) ‘осиротіла дитина’, де ознака знаходиться на початку конструкції. Далі стереотип набуває ще більшої сили і комунікативної релевантності, відбувається процес субстантивації. Внаслідок цього словники другої пол. XIX ст. фіксують лексичний номен *orphan*, утворений шляхом міжрівневої деривації. Утакий спосіб мовна система реагує на зміни в когнітивній системі, щоб мати змогу забезпечити комунікативні потреби мовної спільноти.

В англійських текстах вживається фразеологізоване словосполучення *the only daughter* (1), яке вербалізує стереотип ‘єдина дочка у сім’ї, що є великою цінністю’. Першу позицію в конструкції займає ознака ‘єдина / одна’. У британській реалістичній прозі досліджуваного періоду немає синонімічних номінативних одиниць простішої, чи складнішої форми, що вказує на стабілізацію цього фрагменту колективного досвіду із саме такою комунікативною релевантністю. Однак, у польських текстах фіксуємо деривати

на синтаксичній основі *jedynak, jedynaczka* (див. п. 3.2.2.1.), які, припускаємо, були мотивованими фразеологізованими словосполученнями типу *jeden syn, jedna córka* і цей формально-семантичний процес деривації на синтаксичній основі відбувся раніше, ніж створені тексти нашого джерельного матеріалу.

В українських художніх текстах другої пол. XIX ст. відображена патріархальна сім'я. Навіть, якщо чоловік / батько помер, то жінка зберігає свій порівняно нижчий соціальний статус ('вдова має слухати чужого чоловіка, якщо не має свого' див. п. 2.3.1.). Тож жінка (матір) не може очолювати сім'ї, діти її слухають, якщо виявляють на це добру волю. Дорослі діти найчастіше не поважають матір, не бояться її, тож вважають себе головними у сім'ї [Мирний, Свидницький]. У польських текстах цього періоду фразеологічні номени фіксують відмінні стереотипи. З одного боку, польське суспільство другої пол. XIX ст. зберігає патріархальний устрій (вживається номен *ojciec rodziny* (4)). Однак, з іншого боку, якщо батько помер, то матір-вдова очолює сім'ю і перебирає на себе права й обов'язки свого чоловіка. Тож у текстах також функціонує фразеологізоване словосполучення *matka rodziny* (1). Еквівалентний стереотип цього ж рівня стабілізації вербалізовано у британській реалістичній прозі *mother of family* (2). Відтак, вербалізація цих родинних стереотипів у тих порівнюваних лінгвокультурах показує, що роль жінки в українському суспільстві др. пол. XIX ст. порівняно менш важлива, ніж у британському та польському суспільствах.

У польській реалістичній прозі на позначення стереотипа 'людина, пов'язана кровним або шлюбним родинним зв'язком з кимось' вживається фразеологізм *członek rodziny* (3), а в англійських текстах – семантично зв'язане словосполучення *member of a family* (1), адже фразеологізоване словосполучення мало б форму *family member* (за аналогією до інших одиниць цього типу). Відтак, припускаємо, що станом на другу пол. XIX ст. у польській культурі родинна спорідненість була щільнішою, ніж у британській. Також фіксуємо вживання фраземи *rodzinne podobieństwo* (1), яка вербалізує стереотип 'родичі крізь покоління успадковують фізіологічні особливості (зовнішній вигляд,

схильності до хворіб та ін.), психологічні особливості (темперамент, психічні відхилення та ін.), фізичні об'єкти (майно, реліквії, борги та ін.); соціокультурні надбання (колективну повагу / зневагу через чесне чи заплямоване родове ім'я); всі ці характеристики об'єднують членів родини в одну соціальну групу' [228, с. 34]. У британській реалістичній прозі фіксуємо вживання фраземи *kindred traits* (1), яка вербалізує стереотип 'члени родини, пов'язані родинною спорідненістю можуть мати спільні родинні риси'[226, с. 267].

На близькість родинних зв'язків у польській культурі досліджуваного періоду вказує також велика кількість фразеологізованих словосполучень типу *syn rodzony* (3) *brat rodzony* (3) *dzieci rodzone* (1) *dzieciątko rodzone* (1) *dziadusь rodzony* (1), які мають позитивні семантичні візерунки. В українській лінгвокультурі та текстах реалістичної прози також вербалізовано ознаку 'тепло у стосунках до найближчих родичів' за допомогою фразем *рідна мати* (3), *рідний тато* (1), *дочка рідна* (1), *сестра ріднесенька* (1). Тож у польській культурі прийнято виявляти почуття стосовно сина і брата, а в українській – стосовно матері. Це вказує на вищу цінність зазначених близьких родичів порівняно з іншими. Зокрема, в українській лінгвокультурі соціальна роль матері піддається найбільшій стереотипізації серед інших членів родини. Наприклад, вербалізатор у формі фразеологізованого словосполучення *материнський інстинкт* (1) виражає стереотип 'вроджена готовність матері доглядати дитину, відчувати, що і коли потрібно робити з дитиною', а *материнська любов* (1) – стереотип 'найбільший вияв безкорисливої чистої любові матері до дитини'.

На матеріалі досліджуваних текстів простежується процес слабшання родинних зв'язків у порівнюваних лінгвокультурах: зменшення кількості номінативних одиниць, компенсація комунікативних потреб через розширення семантики тих номенів, що залишилися; вживання описових конструкцій замість номенів родинної спорідненості. Історичні словники української і польської мов містять у своєму реєстрі номінативні одиниці лексичного рівня для позначення дальніх, опосередковано споріднених родичів (напр., *братанек*,

szwagier та ін., див. п. 2.3.2.2.1.). Словники англійської мови досліджуваного періоду містять деривати для позначення опосередковано споріднених через шлюб родичів з *-in-law* (напр. *sister-in-law*, *father-in-law*). Однак, у реалістичній прозі вживаються англійські та польські фразеологічні словосполучення типу: *husband`s sister* (1), *wife`s brother* (1) *wife`s sister* (1), *wife`s father* (1), *mother`s father* (1), *mother`s brother* (3), *bride`s mother* (1), *sister`s children* (1) / *child* (1), *wife`s uncle* (1); *brat męża* (2), *brat żony* (1), *brat panny młodej* (1).

Оскільки першочерговими обов'язками жінки у сім'ї були виховання дітей і домашня робота по господарству, то й компетенція її щодо цих справ вища, ніж у чоловіка. Відтак, закріпилася асоціація жінки із начальником у контексті домашніх справ сім'ї. Фіксуємо в українських текстах реалістичної прози два вербалізатори стереотипа – 'у питаннях домашнього господарства і виховання дітей чоловік дослухається до порад жінки, визнає її авторитет і владу' – фраземи *висша інстанція* (1) і *пані дому* (1).

Номінативними одиницями у формі фразеологізмів закріплено родинні стереотипи, пов'язані з очікуваннями батьків щодо поведінки дитини та її життєвого шляху. Це поняттєве поле у польських текстах досліджуваного періоду вербалізовано фраземами *gospodarski syn* (*syn gospodarski*) (2) і *gospodarska córka* (2). В цих конструкціях порушено звичний порядок слів для словосполучення у польській мові. Тож уважаємо інверсію наслідком ущільнення семантики фразеологізмів, які виражають порівняно сильні стереотипи цього рівня стабілізації.

Зокрема, фразема *gospodarski syn* закріпила стереотип 'син господарів – людей, які заробили своє багатство важкою працею, тож уміють дати лад своєму господарству, добре ведуть домашні справи, за що їх поважають односілчани, хочуть дорівнятися до господарів у майстерності та статках; через це господарі – люди самодостатні, поважні та горді; син господаря успадковує майно батька і вважає за честь примножити те, що йому дісталось; син господаря звикає до шани, яку виявляють до його батьків і цілої сім'ї ще до того, як він сам стане господарем, тож вважає, що має відповідати своєму

статусу: вміти добре вести господарство, заробити статок і повагу інших; син господаря вважає батькові заслуги своїми також, тож через гордість вважає себе кращим за простих селян і не хоче братися за звичайну роботу’, наприклад: «— *Gospodarski syn to... — Dziedzic jucha, w robocie będzie przebierał, jak ta świnia w pełnym korycie. Kiedy taki przebierny, to trzeba było żyć w zgodzie z ojcem, a za Jagusią nie latać... boć to i grzech niemały, i wstyd...*» [230, т.2, с. 18].

Фразеологізм *gospodarska córka* експлікує стереотип ‘дочка господарів – людей, які заробили своє багатство важкою працею, накопичували його поколіннями, тож уміють дати лад своєму господарству, добре ведуть домашні справи, за що їх поважають односільчани, хочуть дорівнятися до господарів у майстерності та статках; через це господарі – люди самодостатні, поважні та горді; дочка господарів повинна відповідати своєму статусу, чинити так, щоб люди не втратили повагу до її сім’ї; господарі відмінно від дворян заслужили повагу, тож дочки дворянина можуть поводитися, як їм заманеться (статусу не втратять), а дочка господарів має підтримувати своє добре ім’я’, наприклад: «*Dworskie pannice niechta z siebie cudaki robią i pośmiewisko, niechta z kudłami jak Żydowice jakie chodzą — wolno im, kiej głupie, a tyś gospodarska córka z dziada pradziada, nie żadne miejskie pomietło, toś robić winna jak Pan Bóg przykazał, jak zawsze w naszym gospodarskim stanie się robiło... Znam ja te miejskie wymysły, znam... jeszcze nikomu one na zdrowie nie wyszły!*» [230, т.1, с. 90].

Стереотип, пов’язаний із очікуваннями батьків щодо поведінки дочки в українській реалістичній прозі представлено фразеологічною одиницею *людські дочки* (2). Ця номінативна одиниця походить від словосполучення *людська дочка*, що є еквівалентом до фраземи *gospodarska córka*, однак форма множини вказує на узагальнення, яке виражає стереотип – ‘своя дочка не може здійснювати вчинків, які характерні для дочок поважних заможних людей, адже, на думку матері, вони все роблять правильно, доречно і вчасно, особливо, коли це стосується виходу заміж; батьки зазвичай думають, що в інших сім’ях діти поведуться краще, тож постійно порівнюють своїх дітей з іншими,

намагаються у такий спосіб навчити бажаної із колективної ТЗ поведінки; своя дитина гірша, ніж чужі діти», наприклад: «*Та старшої ніхто не хотів, і вона ні за кого не хотіла; та з-за неї й Оприся сиділа. Людські дочки вже діточками батькам своїм кланялись, а сироти сидять та й сидять, ніхто й не крюкне*» [214, с. 91].

У текстах британської реалістичної прози також функціонує номінативна одиниця, що вербалізує описану вище поняттєву сферу – фразема *true daughter* (1), що експлікує стереотип ‘дочка, із шанованої багатой родини, поведінка якої, на думку інших, повністю відповідає походженню та очікуванням батьків’, наприклад: «*Those virtues which characterize the young English gentlewoman, those accomplishments which become her birth and station, will not be found true daughter wanting in the amiable Miss Sedley, whose industry and obedience have endeared her to her instructors, and whose delightful sweetness of temper has charmed her aged and her youthful companions. In music, in dancing, in orthography, in every variety of embroidery and needlework, she will be found to have realized her friends' fondest wishes*» [233, с. 7].

Також у порівнюваних лінгвокультурах за допомогою фразеологічних одиниць вербалізовано стереотипи, пов’язані із місцем проживання родини. В українських і польських текстах вживаються фразеологізми *домашні пороги* (1) *rodzinny dom* (4), *родинне гніздо* (1), *rodzinne gniazdo* (1) що вербалізують стереотип ‘дім, яким володіє родина не одне покоління, адже він є предметом гордості, передається у спадок, а не продається’. Стереотип, згідно з яким саме патріарх (батько) вважається власником родинного маєтку, вербалізований в українській і польській реалістичній прозі фраземами *батьківські пороги* (1), *ojcowy dom* (1).

Родинний зв’язок формує між людьми найближчу форму спорідненості, пов’язує їх кров’ю, законами (правовими, релігійними, культурними), місцем проживання та емоціями. Тому в українських і польських текстах фіксуємо вживання фразем *сімейні відносини* (1), *familijne stosunki* (1), які вербалізують стереотип ‘особлива форма поведінки, вираження думок та емоцій у процесі

спілкування із родичем, яка враховує те, що родичі зобов'язані допомагати один одному; не можливо перестати бути родичами, навіть якщо стосунки зіпсулися, родинний обов'язок залишається; між родичами панує особлива емоційна атмосфера, вони не можуть сприймати один одного беземоційно, тому зазвичай люди намагаються докладати чималих зусиль, щоб зберегти позитивні стосунки з родичами, бо від цього залежить щастя індивіда'. Ця поняттєва сфера також представлена фразеологізованими словосполученнями *родинна атмосфера* (1), *szczęście rodzinne* (1), *домашнє огнище* (1), *rodzinne ognisko* (1). У польській реалістичній прозі також функціонує фразема *rodzinne pamiątki* (2), яка експлікує стереотип 'цінні речі передаються із покоління в покоління; родинні реліквії, які багато значать для людини, вказують на її походження', наприклад: «*O ile cię znam, byłabyś boleśnie dotkniętą usłyszawszy kiedyś, że nasze rodzinne pamiątki zdobią stół jakiego bankiera albo należą do wyprawy jego córki*» [229, т.1., с. 35]. Видом родинних цінностей є фотографії, тож у польських текстах також вживається семантично зв'язане словосполучення *rodzinne fotografii* (1) – 'світлини родичів, які нагадують про тих, кого вже немає або зберігають пам'ять про спільно проведений час, становлять родинну цінність', яке вербалізує стереотип порівняно меншої сили, з більш конкретним значенням, ніж *rodzinne pamiątki*.

У проаналізованих текстах другої пол. XIX ст. представлено соціальне розмежування людей за походженням. Особливо деталізовано цю тему в британській реалістичній прозі. Відтак, фіксуємо фразему *high family* (2), яка позначає стереотип 'родина, члени якої мають високі титули, часто великі маєтки і впливовість у суспільстві'. Також стереотип 'людина, що походить із родовитої родини, має благородне походження' – *gentlest genealogy* (1). В українських текстах цей фрагмент колективного досвіду представлений фраземами із дещо іншим семантичним наповненням. Для української етнокультури цінність становило те, що людина знає своє коріння, поважає колективні норми, діє на благо суспільства. Тому вживаються номени *давній рід* (1) – 'родина, минулі покоління якої пам'ятають тривалий час', зазвичай

пам'ять про родину зберігається як спогад про певні вчинки її членів. Тому фіксуємо фразему **знатний рід** (1) – ‘родовід, у якому було багато тих, хто прославився своїми добрими із колективної ТЗ вчинками’. Відтак, люди пам'ятають, що члени цієї родини колись були суспільно корисними і зберігають вдячність до нащадків цих людей, що вербалізують фраземи **родова повага** (1), **родинна честь** (1), **добре ім'я** (1).

Також людина може бути позбалена турботи й опіки родичів, якщо їх немає. Тому фіксуємо фразему **сирітська доля** (1), яка вербалізує стереотип ‘людина без родичів позбавлена місця в суспільстві, намагається вступити до якоїсь соціальної групи, знайти свою ідентичність, однак це дається важко, сирота всюди чужа, непотрібна, незахищена, самотня, часто бідна; життя сироти важке та наповнене випробуваннями’, а також – в англійських текстах близький, однак слабший за культурно відображальним потенціалом стереотип виражає семантично зв'язане словосполучення **orphaned condition** (1) – ‘дитина, яка втратила батьків, позбавлена комфорту у житті’

У британській реалістичній прозі вживається фразеологізм **father's pocket** (3), який вербалізує стереотип ‘батько керує фінансами родини; поки ті не отримають спадку; діти живуть на гроші, виділені батьком, тож у всьому повинні слухатися його, щоб не втратити прихильності’, наприклад: «*And in any case, even supposing negations which only a morbid distrust could imagine, Fred had always (at that time) his father's pocket is a last resource, so that his assets of hopefulness had a sort of gorgeous superfluity about them*» [226, с. 408].

Фіксуємо у текстах фразеологізм, утворений на базі метафоричного перенесення у значенні слова **dziecko**, а саме – семантичного компонента ‘дитина успадковує риси батьків’ у лексикалізоване словосполучення **dziecko czasu** (1), який модифікується у стеротип ‘формування особистості залежить від епохи і середовища, в якому вона народилася і живе’, наприклад: «*Dziecko czasu ciągnące się pasmem ciężkim i szarym, najdalszym wspomnieniem Historia, Kondycja ludzka nie sięgała ona żadnej z tych ognistych i strzelistych chwil, które serca, nawet maluczkich, obejmują pożarem i rzucają w górę*» [228, с. 142].

Синонімні стереотипи, що мають більш конкретний зміст, закріплені семантично зв'язаними реченнями *dzieci czarnej nocy* (1), *dziecię dnia burzliwego i ciemnej nocy* (1), які вербалізують стереотип 'діти, народжені у час війни, багато з яких стали сиротами; такі діти подорослішали дуже швидко, бо бачили життя з поганого боку', наприклад: «*Nam, dzieciom czarnej nocy, jak żołnierzom w porze wojny, rok za dwa liczyć się powinien!*» [228, с. 249].

3.2.3.2. Семантично зв'язані словосполучення. У науковій літературі цілісні словосполучення називають *синтаксично зв'язаними конструкціями* (Д. Шмельов); *невільними синтаксичними формулами* (Н. Шведова); *нерозкладними конструкціями* (М. Гухман); *зв'язаними сполученнями* (В. Ярцева); *нерозкладним синтаксичним цілим* (Т. Ломтєв); *стійкими сполученнями* (О. Москальська, Л. Коломієць, В. Розанова).

Синтаксично зв'язані словосполучення А. Загнітко вважає аналітичними конструкціями, тому що один з компонентів таких побудов позбавлений можливості виражати предметне значення і бере участь тільки у граматичному оформленні синтаксичних компонентів, а другий компонент своєю чергою компенсує недостатність семантики першого і, таким чином, виражає предметність значення всього словосполучення і надає йому здатності виступати синтаксичною одиницею у реченні [цит. за 10, с. 35].

М. Лужецька виокремлює значну кількість семантичних розрядів зв'язаних словосполучень: 1) кількісної семантики; 2) вибіркової семантики; 3) сумісної семантики; 4) характеризувальної семантики; 5) якісної та станової семантики; 6) семантики локативних меж; 7) модальної і фазової семантики (складені дієслівні присудки); 8) невизначеної семантики (займенникові сполучення зі стрижневим словом *щось*, рідше *хтось*); 9) метафоризовані й перифрастичні утворення [69, с. 44–45].

Форму вербалізації семантично зв'язаного словосполучення у середині XIX століття отримує стереотип 'мати, що виховує дітей без чоловіка, адже залишилася вдовою' – *мати вдовиця*: «*A попівнам сто раз лучше втопитись,*

аніж зостатися дівочити при *матері вдовиці*» [214, с. 94]. У проаналізованих україномовних текстах та історичних словниках не зустрічаємо інших форм вербалізації цього поняття. Однак, ми зараховуємо вказаний вербалізатор до розряду синтаксичних номінацій на підставі того, що в діахронічному аспекті фіксуємо утворення деривата на синтаксичній основі, базою для якого стало зв'язане словосполучення *матір вдовиця*.

Зокрема, хронологічно першим номеном на позначення суміжного поняття 'жінка, що народила і виховує позашлюбну дитину без чоловіка' [204, т. 3, с. 278; 201, т. 7, с. 49] стало слово *покритка*, яке функціонує у творах письменників-романтиків першої половини ХІХ століття. Номінацію *матір вдовиця* слід вважати початком стабілізації мовної форми нового стереотипа, який у художніх текстах ХХ століття вербалізований словосполученням *матір одиначка* [О. Гончар «Собор», О. Бердник «Художня проза» та ін., див. 207]. Із підвищенням ступеня комунікативної релевантності зазначеного поняття у ХХІ столітті форма вербалізатора спрощується до деривата *матір-одиначка*, який функціонує у законодачих текстах, на інтернет-сторінках і фіксуємо його в романі О. Печорної «Кола на воді» [207].

Як ми зазначали у п. 2.3.2.2.2., важливим засобом експлікації стану арбітральності деривата, утвореного на синтаксичній основі, є його графічне зображення. Зокрема, написання структурно складного номена: 1) окремо, 2) через дефіс, 3) разом відображає також ступінь конвенційності та комунікативної релевантності вербалізованого стереотипа. При чому, спостерігаємо тенденцію, згідно з якою у напрямку від першого до останнього способу графічного зображення відбувається ущільнення семантики та зростання культурно-відображального потенціалу номінованого стереотипа. Так, як у випадку зі стабілізацією форми і змісту поняття 'матір, що самостійно без чоловіка виховує дитину' *матір одиначка* → *матір-одиначка*.

Семантично зв'язаними словосполученнями також слід вважати номени *rapna na wydaniu* (4), *sórka na wydaniu* (3), *dziewczyna na wydaniu* (1), адже вони охоплюють дещо ширшу область референції, ніж фразеологізовані

словосполучення виражають поняття, яке ще перебуває у процесі стабілізації, з кількох ТЗ: із позиції суспільства або позиції батьків.

Поки дочка не вийшла заміж, вона живе у домі батьків, виконує доручення матері щодо жіночої роботи, знаходиться під їхнім захистом і відповідальністю. В українських текстах вживається семантично зв'язане словосполучення *батьківська опіка*, яке вербалізує стереотип 'батько дбає про дочку, щоб у неї все було добре, утримує до шлюбу, захищає та ін.', наприклад: «була без батьківської опіки, її батько, чесний газда, як розказували люди, помер давно, а самотній брат її, колишній вояк при кінноті, парубок зарозумілий і язикатий, хіба що бив її від часу до часу, як не пхала йому в руки гроша на тютюн або горівку». [206, с. 22] Часто матір бере на себе більше обов'язків, щоб дочка могла подіувати, бо знає, яка важка пряця її чекає у шлюбі. Тож структурно складний номен *бути за маминими плечима* експлікує стереотип 'дівчина під час дівування, поки не вийшла заміж, захищена маминою опікою', який має позитивну оцінку, наприклад: «Хай і вона почепуриться трохи; може в неї тільки й щастя, поки ще за маминими плечима, поки ще дівує» [214, с. 76].

Стереотипи, пов'язані із любов'ю, опікою та ніжним емоційним ставленням родичів, особливо жінок, до найближчих, зокрема батьків, батька, матері (рідше дружини або сестри) в англійській реалістичній прозі закріплене синтаксичними номенами *paternal heart* (1) – 'батьківське серце' [233, с. 732], *father's heart* – 'батькове серце' [233, с. 701], *mother's heart* (1) – 'материнське серце' [219, с. 12], *maternal love* (1) – 'материнська любов', *wifely love* (1) 'любов дружини' [219, с. 489], *motherly feeling* (1) – 'материнські почуття' [219, с. 434], *sisterly feeling* (1) 'сестринські почуття' [226, с. 494], *maternal hands* (1) – 'материнські руки' [226, с. 63].

В англійських текстах сильного впливу стереотипізації зазнає роль дружини у сім'ї: функції, права й обов'язки, які має виконувати жінка щодо свого чоловіка. Відтак, функціонують семантично зв'язані словосполучення, зокрема *wifely functions* (1), яке вербалізує стереотип 'функції / обов'язки

дружини у сім'ї' [226, с. 167]; *wifely relation* (1) – 'новий статус дружини, її обов'язки, права і норми поведінки стосовно чоловіка та інших' [226, с. 359], *wifely devotion* (1) – 'повна відданість, така, яка асоціюється із відданістю дружини чоловіку' [226, с. 489].

На базі того, що родичі належать до частково закритої соціальної групи, створюється опозиція «Свій-Чужий», що вербалізовано такими семантично зв'язаними словосполученнями як *родинний кружок* (1) – 'оточення найближчих родичів, яке наповнене приємною родинною атмосферою, приносить людині відчуття затишку, радості приналежності до своєї групи' [217, с. 15], *family group* (1) – 'члени сім'ї, група близьких родичів, до якої належить людина; становить особливу цінність для сироти, яка хоче створити свою сім'ї, щоб належати до цієї групи' [219, с. 25]; *your people* (1) 'родичі, наші люди; люди, які зазвичай не становлять такої загрози, як чужі; часто на них можна покластися, отримати допомогу' [219, с. 231]. Перехідну ланку між родичами і чужими людьми в польській реалістичній прозі становлять певні люди, що перейшли із категорії «Чужі» до категорії «Свої», фіксуємо вживання номенів *przyjaciel rodziny* (1), *przyjaciel domu* (1), які вербалізують стереотип 'близька для родини людина, часто перебуває у дружніх стосунках із усіма членами родини, довела свою відданість і добрі наміри' [229, т.1., с. 19–98].

У польській та британській реалістичній прозі вживаються семантично зв'язані словосполучення, які вербалізують стереотип 'спільне проведення часу цілою родиною, коли обговорюються питання стосовно функціонування родини' – *rodzinne zebrania / narady / namówy* (1); *family breakfast* (1). На таких зустрічах можуть обговорюватися як побутові, так і проблемні питання, тож фіксуємо також номени *kindred matters* (1), що вербалізує стереотип 'побутові справи родини' і *family troubles* (1) – 'родичі повинні допомагати один одному, тож родинні проблеми є спільними; у суспільстві толерується така взаємопідтримка'. Родичі намагаються бути в курсі подій, які відбуваються в житті один одного. Тож в англійських текстах вживається семантично зв'язане словосполучення *kindred changes* (1), яке експлікує стереотип 'родинні зміни,

пов'язані з народження, смертю родича або з укладенням нового шлюбу або розлучення' [226, с. 350].

У британській реалістичній прозі другої пол. XIX ст. відображено особливий вид родинної спорідненості, який ще не був поширений в українській і польській культурах цього періоду. Мова йде про усиновлення чужих дітей. Фіксуємо вживання двох номенів: *son's adopting* (1) 'процес усиновлення дитини чоловічої статі, сина' [226, с. 723] і *adopted sister* (1) 'усиновлена дитина жіночої статі, яка стосовно рідних дітей названого батька чи матері є названою сестрою' [226, с. 772].

У текстах функціонує велика кількість непрямих номенів родичів (імена персонажів, особові займенники). Однак, серед цих непрямих номенів деякі семантично зв'язані словосполучення виражають стереотип 'члени сім'ї можуть бути найбільшим щастям і цінністю або – найбільшим розчаруванням і нещастям'. Зокрема такі номінативні одиниці як *душа моя* – 'жінка', *моя зозулька* – 'дочка', *мої голубочки* – 'діти' (1), *her boy* (7) – 'син', *her own darling* (1) – 'син' мають позитивний семантичний візерунок, а номен *нещастя тв моє* (1) – 'дочка' – негативний.

3.2.3.3. Паремії. Дослідниця паремій В. Гаврилова відзначає, що «стійкі вислови відіграють особливу роль у передачі досвіду від покоління до покоління, адже паремії у стислій місткій формі відображають найважливіші для людей ідеї та є фрагментом мовної картини світу» [33, с. 11]. Лінгвістичним вивченням паремій займалися Ш. Баллі, Л. Булаховський, М. Алефіренко, Л. Скрипник. Порівняльний аналіз синтаксису паремій у різних лінгвокультурах здійснили З. Тарланов, С. Величко, В. Прутчикова, Г. Садова. Як синтаксичну одиницю паремії найчастіше пов'язують із односкладним узагальнено-особовим реченням (В. Бабайцева, Н. Валгіна, О. Волох, П. Глаголевський, В. Горяний, А. Калінін, М. Каранська, Б. Кулик, П. Лекант, П. Мішуренко, Д. Овсяннико-Куликовський, З. Тарланов, Н. Філіповська, А. Юдін та ін.).

На думку О. Дуденко, паремії є перш за все номінативними одиницями, «мовними знаками, оскільки їм властива кодифікованість (зафіксовані у словниках, граматиках і у пам'яті мовців), надіндивідуалізованість, відтворюваність у цілісному вигляді. Як мовні одиниці, паремії побудовані за граматичними моделями речень, хоч і є фразеологізованими, тобто мають постійний лексемний склад (з допустимою варіативністю), відтворюються з пам'яті як клішовані, а не спонтанно витворені зі слів та словоформ вислови» [42, с. 193]. Дослідниця вважає, що «акт паремійної номінації передбачає не створення номінанта, а вибір наявного у мові позначення для суті відображуваної типової ситуації. Паремії є стійкими відтворюваними стереотипами, які постають із пам'яті як мовленнєві реакції на типовість подій та явищ» [42, с. 204].

А. Крикманн зазначає, що паремії «за своїм призначенням – зняряддя передусім не гносеологічне, а прагматичне» [55, с. 165], однак особливістю цих мовних знаків є «відносна свобода вибору прагматичної мети: залежно від ситуації те саме прислів'я може мати різні прагматичні інтенції» [55, с. 75]. Відтак, паремії слід вважати однією із форм номінативних вербалізаторів стереотипів, які відтворюються, а не породжуються у комунікативних контекстах.

У проаналізованих текстах реалістичної прози фіксуємо вживання лише двох паремій, що вербалізують родинні стереотипи. Зокрема у польських джерелах цю номінативну форму має стереотип про соціальні стосунки, побудований на родинних стереотипах 'чужий, той, хто не належить до своїх; не є родичем, адже навіть далекі родичі – свої' – паремія *ni swat, ni brat* (1), наприклад: «*Pogadali jeszcze o wypędzeniu Magdy przez organistów, po czym Kłób rzekł swoje: — Juści, po ludzku to nie jest, ale i szpitala trudno im było w chałupie zakładać, że to im przecież Magda ni swat, ni brat*» [230, т.2, с. 20].

У британській реалістичній прозі вживається паремія *blood is said to be thicker than water* (1), яка номінує стереотип 'родинні зв'язки сильніші, ніж всі інші форми спорідненості', наприклад: «<...> Miss Eyre, sit down exactly where I

placed it – if you please, that is. Confound these civilities! I continually forget them. Nor do I particularly affect simple-minded old ladies. By-the-bye, I must have mine in mind; it won't do to neglect her; she is a Fairfax, or wed to one; and blood is said to be thicker than water» [219, с. 245].

3.2.3.4. Семантично зв'язані речення. До основних однак семантично зв'язаних речень як номінативних одиниць В. Тесленко зараховує: 1) закритість структури; 2) непоширеність структури; 3) повнота структури; 4) відсутність часток, факультативних членів [98, с. 82]. На думку дослідника, «зв'язані речення неспроможні функціонувати самостійно, як вільне речення, без уточнення поширювачами з прямою семантикою» [99 с. 439], «сама взаємовизначеність структури й семантики відрізняє фразеологізовані речення від вільних», як і номінативні одиниці від комунікативних [98, с. 82].

Як зазначає І. Вихованець, формування семантики зв'язаних речень відбувається подібно до формування значення фразеологізмів, реалізація яких не можлива «без підтримки» контексту [30, 58]. Це зумовлено тим, що значення семантично зв'язаних словосполучень не зумовлене лексичним наповненням компонентів, тому що воно «більшою чи меншою мірою втрачається, стирається. Лексичне значення окремих слів хоч і зберігається, але його значною мірою перекриває загальне функціональне значення усієї одиниці» [цит. за 98, с. 551]. Ширина області референції у речення найбільша, а семантична структура цього номінативного вербалізатора найменш розбудована. Знаки структурно складного номена актуалізують периферійну семантику, адже виконують не пряме номінативне призначення, а перш за все – комунікативне. Адже, як ми вже зазначали раніше, комбінація смислів у контексті дає не їх суму, а новий смисл.

Наприклад, у структурно складному вербалізаторі стереотипа *a young lady who is of age* звужується контекст інтерпретації поняття 'вік молоді дівчини' до поняття 'вік молоді дівчини, призначений для створення сім'ї' через вживання цього номена у ширшому контексті, коли йдеться про шлюб:

«*How they were married is not of the slightest consequence to anybody. What is to hinder a Captain who is a major, and a young lady who is of age, from purchasing a licence, and uniting themselves at any church in this town?*» [226, с. 298]; «*It is too late now for your father to say that our engagement must be given up. You are of age, and I claim you as mine. If anything is done to make you unhappy, – that is a reason for hastening our marriage*» [226, с. 622].

У британській реалістичній прозі сильному впливу стереотипізації піддалося поняття 'шлюб'. Стереотип 'шлюб зазвичай укладається з розрахунку, для того, щоб поріднитися із впливовими людьми та мати можливість використовувати ці зв'язки; такий підхід вважається розумним, має позитивну колективну оцінку' вербалізовано семантично зв'язаним односкладним реченням *marrying for interest and connections* (1) [226, с. 356]. Стереотип 'нерівний шлюб, укладений між дівчиною з багатой сім'ї та бідним чоловіком через почуття любові; такий союз розцінювався як нерозумний, родичі дівчини всіляко перешкоджали шлюбу, адже він зіпсує родовід, прирече дівчину на бідне життя, адже колективний досвід засвідчував те, що любов у скрутті згасне, тож нерівний шлюб засуджувався суспільством і мав негативну колективну оцінку' експлікують структурно складні номінативні одиниці *married a poor man* (1) [233, с. 665], *married a poor woman* (1) [233, с. 494].

Стереотип може мати номінацію у формі семантично зв'язаного речення із двох причин. З одного боку, колись сильний стереотип застарів і внаслідок десемантизації форма номена змінилася шляхом міжрівневої деривації: збільшилася кількість знаків у номінативній одиниці цього ж стереотипа. Наприклад, фіксуємо заміщення номенів стереотипа 'син живого рідного брата', у польських джерелах, а саме: номінативне односкладне речення *(rodzonego) mego brata syn* (4) витісняє лексему *bratanek* (1) (див. п. 2.3.2.). З іншого боку, форму зв'язаного речення матиме стереотип, який тільки-но утворився, адже його вербалізатор пройшов лише першу фазу семантизації. Тож семантично зв'язане речення – це в певному розумінні перша і остання

знакова форма мовного закріплення (номінація) стереотипа, адже всі інші засоби вербалізації стереотипів вже належать до сфери мовлення.

Більшість синтаксичних номінацій, що мають форму семантично зав'язаного речення, спорадично вживаються у контекстах. Це закономірно, адже, порівняно з номінативними одиницями нижчих рівнів, їх семантика найменш конвенційна, тож ступінь комунікативної релевантності цих номенів найнижчий. Відтак, на матеріалі художніх текстів значно легше виявити процес стабілізації стереотипа, який вже сформувався, функціонує в обміні інформацією, однак має низький культурно відображальний потенціал, ніж процес дестабілізації сильного стереотипа. Оскільки зі всього проаналізованого матеріалу фіксуємо лише один випадок дестабілізації стереотипа, то вважаємо, що процес стабілізації (стереотипізації) фрагменту колективного досвіду – явище більш типове, зумовлене стійкістю стереотипів до змін.

Міжмовна еквівалентність лексичних одиниць – поширене явище. Однак, наявність відповідника складної синтаксичної номінації у двох споріднених мовах вказує на міжкультурний статус цього стереотипа і системність вербалізації стереотипів одиницями синтаксичного рівня. Зокрема, у проаналізованих художніх текстах польської та британської реалістичної прози функціонує еквівалентна синтаксична номінація стереотипа 'далекий родич по маминій лінії' – *pociotek jej z matczynej strony* (1), наприклад: «*Zajrzała zaraz do Kozłów, że to Bartek pociotkiem jej wypadł z matczynej strony*» [230, т.3, с. 105]; *distantly related to the sb by the mother's side* (1), наприклад: «*To be sure I am distantly related to the Rochesters by the mother's side*» [219, с. 188].

Також фіксуємо вживання номінативних відповідників в українській і польській реалістичній прозі, зокрема номенів стереотипа 'кохана дружина, яка виконала свій основний подружній і суспільний обов'язок – народила і виховала дітей без допомоги чоловіка, який був на фронті/в ув'язненні за відстоювання інтересів громади' – *мати моїх дітей* (1), наприклад: «*Оджеж до того дійшла моя улюблена, моя обожана, мати моїх дітей!*» [217, с. 89]; *matka jego*

dzieci (1), наприклад: : «— *Juści, że mi się z nią nie równać w urodzie, trudno! Alem tu ślubna i matka jego dzieci!*» [230, т.4, с, 47].

Статус номінативної одиниці семантично зв'язаних речень підтверджується також можливістю утворення парадигматичних зв'язків з іншими номінаціями досліджуваного тематичного поля. Зокрема у польських текстах, стереотип, 'кохана дружина, яка виконала свій основний подружній і суспільний обов'язок – народила і виховала дітей без допомоги чоловіка, який був на фронті/в ув'язненні за відстоювання інтересів громади' пов'язаний із стереотипом 'коханий чоловік, який виконав свій основний подружній і суспільний обов'язок – подарував дружині сина і віддав життя за Батьківщину', який вербалізує номен **jedynego jej dziecka ojciec** (1), наприклад: «*Kiedy w dwudziestym szóstym roku swego życia rozstawiała się z ukochanym mężem i jedynego jej dziecka ojcem — niepewna czy kiedykolwiek jeszcze go zobaczy — złośliwi utrzymywali, że usiłowała naśladować Spartanki i inne tym podobne postacie i historie*» [228, с. 172].

Соціальна роль чоловіка в українській лінгвокультурі піддається меншому впливу стереотипізації, ніж роль жінки (дружини і матері). Відтак, фіксуємо ще один стереотип, закріплений похідним номеном 'жінка, яка виконала свій подружній і суспільний обов'язок сповна, часто має більше 30 років, шанована іншими людьми' – **мати двойіх дітей** (1), наприклад: «*Ніхто би по ній не пізнав, що їй 28 літ, що вона мати двойіх дітей, котрі ходять уже до початкової школи*» [217, с. 89].

На рівні мегаконтексту британської реалістичної прози досліджуваного періоду сильному впливу стереотипізації піддається поняття 'інтуїтивне відчуття походження людини із певної родини, її родовід, соціальний спадок'. Відтак, фіксуємо номен стереотипа у формі семантично зв'язаного словосполучення **wholly estranged relatives** (1), який вербалізує конотаційний абстракт «повністю відчужені родичі, які все ж знають про своє спільне походження», наприклад: «*I believe, exist (for instance, between far-distant, long-absent, wholly estranged relatives asserting, notwithstanding their alienation, the*

unity of the source to which each traces his origin) whose workings baffle mortal comprehension» [219, с. 418].

Ще однією номінативною одиницею, яка вербалізує стереотип ‘походження людини із певної родини, приналежність до найближчої соціальної групи’ є семантично зв’язане речення *to be born of the same parents* (1), наприклад: «*You and I will be as separate as if we had never known each other. You need to think that because we changed to be born of the same parents» [219, с. 448].*

Другим етапом виокремлення стереотипів із художніх текстів є частотний аналіз актуалізованих конотативних ланцюжків при вживанні різноструктурних номінацій у контекстах. Профілювання такої великої кількості родинних стереотипів виходить далеко за межі дисертаційної роботи, тому ми зосередилися на досягненні поставленої мети та здійснили функціональну диференціацію номінативних засобів вербалізації стереотипів. Створено динамічну, скалярну модель стереотипа, яка передбачає виокремлення стереотипів із відмінним культурно відображальним потенціалом, що потребують окремого профілювання, а не є варіаціями функціонування стереотипів, закріплених непохідними словами, як це було прийнято вважати раніше (векторна модель стереотипа за Г. Патнемом, Є. Бартмінським і послідовниками).

Висновки до розділу 3.

1. Функціональна диференціація номінативних засобів вербалізації стереотипів зумовлена тим, що колективний досвід проходить етапи формування, узагальнення, об’єктивації та абстрагування індивідуального досвіду членів мовного колективу. Письменник і читач як мовні особистості є носіями різного досвіду: індивідуального та колективного, – сфера перетину яких становить спільну когнітивну базу, що й забезпечує здатність обміну інформацією через посередництво художнього тексту. Тож основна функція, яку виконують відмінні за формально-семантичними характеристиками номінативні одиниці – диференціація стереотипів за їх культурно

відображальним потенціалом і комунікативною релевантністю. Відтак, аналіз цих мовних знаків дозволив здійснити ціннісне шкалування вербалізованого у порівнюваних текстах колективного досвіду про традиційну родину другої пол. XIX ст.

2. Стереотипи є виявом метонімії та мають синтагматичну природу. Однокомпонентні номени стереотипів функціонують у контекстах як самостійні одиниці, а також – входять до складу похідних, більш складних номінативних сполук. До номінативних засобів вербалізації родинних стереотипів належать непохідні слова, деривати на лексичній і синтаксичній основах, фразеологізовані словосполучення, семантично зв'язані словосполучення, паремії та семантично зв'язані речення. Зі збільшенням форми номена збільшується роль людського фактора, тож слабшає конвенційність знака. Тому найсильніші стереотипи з найвищим ступенем об'єктивності, абстрактності та конвенційності вербалізовані найбільш арбітральними одиницями мови – непохідними словами, а стереотипи, які вже сформувалися, але мають невисоку комунікативну релевантність і культурно відображальний потенціал, вербалізовані структурно найбільш складними номенами – семантично зв'язаними реченнями.

3. Конотаційний абстракт стереотипа «Родина» має позитивний семантичний візерунок, структурно складний і сильно деталізований. Експлікуємо його семантику через аналіз конотаційних стежок, які утворюються внаслідок вживання номінативних одиниць у різних за обсягом мовних та мовленнєвих контекстах. До мовних контекстів зараховуємо випадки стабілізації форми комунікативної одиниці з метою номінації похідного стереотипа.

4. Найсильніші стереотипи вербалізовані непохідними словами. Попри те, що ступінь комунікативної релевантності цих стереотипів більш-менш однаковий, культурно відображальний потенціал – різний. Диференціація сили стереотипів цього рівня стабілізації здійснюється через: 1) аналіз кількості умовиводів, які породжує вживання номена у комунікативних контекстах;

2) кількість комунікативних вербалізаторів умовиводів зі стабілізованою семантикою, які стали похідними номінаціями застиглих стереотипів. У проаналізованих такстах функціонує 42 український, 34 польських і 33 англійських непохідних номени стереотипів. Подібна концептуалізація родинної спорідненості, відображена у мовах європейського ареалу, зумовила появу великої кількості еквівалентних номінативних одиниць.

5. Номени-деривати позначають дещо слабші стереотипи, ніж ті, що закріплені непохідними словами, і вони також відрізняються між собою за культурно відображальним потенціалом. Стереотипи першого ступеня похідності утворюються шляхом семантичної деривації через перенесення, розширення, звуження або зміщення значення непохідного номена стереотипа. Явище семантичної деривації може поєднуватися із лексичною деривацією на синтаксичній основі, коли відбувається субстантивація опорного компоненту синтаксичного номена. Цей процес слід уважати статистичною універсалією, адже фіксуємо його при створенні похідних номенів стереотипів у трьох порівнюваних лінгвокультурах, однак найбільш притаманний саме англійській мові. Типовий спосіб утворення номенів-дериватів в українській і польській мовах – формально-семантична деривація на лексичній основі. Стереотип експлікується композиційною семантикою твірного слова і словотвірного форманта. Культурно відображальний потенціал похідних слів визначається за умовиводом, який словотвірний формант виражає експліцитно, адже це та диференційна ознака, без якої неможливе вживання та інтерпретація номена-деривата. Найслабший стереотип цього рівня стабілізації вербалізований похідним словом, у якому формант виражає максимально об'єктивний умовивід. Порівняно сильний стереотип закріплюється дериватом, де субзнак фіксує умовивід, що сформувався під впливом культурного чинника. Найсильніший стереотип цього рівня вербалізований похідним словом, у якому словотвірний формант експлікує умовивід, сформований під максимальним впливом суб'єктивного досвіду, який так часто відтворювався, що став колективним.

6. Синтаксичні номени стереотипів становлять один акт думки, вони відтворюються, а не породжуються в комунікативних контекстах. Важливою семіотичною здатністю синтаксичних номенів стереотипів є те, що вони експліцитно називають не окремі поняття, а сукупність понять і зв'язки між ними, тож ця форма найбільш придатна для вираження нового стереотипа або того, який уже застаріває і виходить з активного функціонування.

7. Перехідною ланкою між номенами лексико-семантичного та синтаксичного рівнів вербалізації стереотипів є фразеологізовані словосполучення. Фразеологізми розуміємо широко, тож вважаємо фраземами не лише ті одиниці, що увійшли до фразеологічних словників, а й ті, що функціонують в проаналізованих текстах, виконують одну синтаксичну роль, є формально і семантично неподільними (відмінно від семантично зв'язаних словосполучень, яким властива формальна варіативність). Згідно з законами міжрівневої деривації та фазами формування і вербалізації стереотипів, фразеологізовані словосполучення утворюються на базі семантично зв'язаних, а ті у свою чергу – на базі семантично вільних словосполучень. Тому вважаємо, що фраземи вербалізують більш сильні стереотипи цього рівня стабілізації, ніж семантично зв'язані словосполучення. Окрім цього, фіксуємо ще два семіотичні критерії розрізнення номінативних форм словосполучень (фразеологізованих і семантично зв'язаних), які відсилають до стереотипів різної сили: порядок слів у конструкті та орфографічне зображення. Звичний порядок слів, який забезпечує реалізацію комунікативної функції атрибутивного словосполучення (їх абсолютна більшість серед номенів стереотипів у досліджуваних текстах) в англійській і українській мовах – Adj. + Sub; Adj. + Obj (тобто прикметник іде перед означуваним словом). У польській мові – навпаки Sub. + Adj.; Obj + Adj (означуване слово – перед прикметником). Зміна звичного порядку слів зумовлена семантизацією вербалізатора первинно комунікативної природи й адаптацією знака до реалізації власне номінативної функції. Тому вважаємо, що фразеологізми і семантично зв'язані словосполучення із порушеним порядком слів вербалізують більш сильний стереотип цього рівня стабілізації, ніж ті, у

яких збережено звичний для мовлення порядок слів. Ще один критерій функціональної диференціації номенів, що мають структуру словосполучення – графічне зображення (написання окремо та через дефіс). Вважаємо, що сильніший стереотип вербалізовано композитом, який пишеться через дефіс. Якщо фразеологізоване словосполучення починає писатися разом, то це свідчить про утворення юкстапозита (номена лексико-семантичного рівня, деривата, утвореного на базі словосполучення прикладкового типу). Описані семантичні процеси також можна вважати частковими універсаліями, проте найбільше вони проявляються у текстах британської реалістичної прози.

8. Синтаксичні номени стереотипів, що мають структуру речення, поділяються на паремії (фразеологізовані речення) та семантично зв'язані речення. Паремії вербалізують порівняно більш конвенційний зміст, тож відсилають до сильніших стереотипів, ніж семантично зв'язані речення. Синтаксичні номени охоплюють найширшу область референції та мають найвищий показник інтенціональності семантики серед інших номінативних вербалізаторів стереотипів. У проаналізованих текстах фіксуємо вживання лише 2 паремій (польської й англійської), а також – 12 номенів у формі семантично зв'язаних речень, з яких 6 англійських, 4 польських і 2 українські одиниці, що підтверджує найнижчу комунікативну релевантність такої структурно складної номінативної форми.

9. Таким чином, ієрархічна структура номінативного поля родинних стереотипів у межах однієї мовної системи формується за детермінантами ширини обсягу референції, частотності вживання, ступеня інтенціональності семантики, структурної складності й арбітральності форми та змісту номінативних вербалізаторів стереотипів. Функціональна диференціація мовних знаків, що здійснюють референцію до стереотипів, зумовлена їх семіотичними властивостями, тож мовна система корелює з когнітивною картиною світу мовного колективу й адаптується до її динаміки, щоб мати змогу забезпечити здатність комунікувати й обмінюватися актуальною інформацією.

ВИСНОВКИ

1. Пропоноване дослідження є комплексним аналізом синкретичної природи стереотипа. Результати вивчення процесу стереотипізації та стереотипів у працях українських і зарубіжних науковців дозволило сформуванню міждисциплінарний підхід до аналізу згаданого феномену. Це дало змогу розвинути етнолінгвістичну теорію у межах когнітивно-комунікативної парадигми лінгвістичних студій. Дисертація базується на постулатах синергетизму, що відкрило перспективу дослідження художніх текстів з урахуванням взаємодії різних модусів мовленнєвої діяльності (мови, мовлення, комунікації). В основі методології дослідження лежить функційний підхід. У зв'язку з цим роботу виконано із залученням синхронно-діахронного аспектів аналізу джерельного матеріалу.

Семіотична природа стереотипа глибоко вкорінена у властивостях людського мозку (фізіологічних і ментальних). Зокрема, фізіологічна здатність мозку, яка сприяє утворенню та функціонуванню стереотипів – це процес стереотипізації у широкому розумінні, що є вмінням фіксувати повторювані стимули, які надходять із середовища через перцептивні системи, а також – можливістю адаптувати до подразників реакцію організму. Тому первинно стереотипи виконували захисну функцію людини при взаємодії із зовнішнім світом у процесі пізнання нового. Ментальна здатність мозку, яка забезпечує існування стереотипів, базується на утворенні стійких асоціативних зв'язків між поняттями. Цей процес відображається на фізичному рівні через кількість і міцність зв'язків між нейронами. Згідно з теорією втіленого пізнання, простежується ізоморфізм когнітивної та комунікативної семіотичних систем, тож, якщо асоціативний зв'язок встановлено, то стереотип уже існує, однак міцність зв'язку відповідає силі стереотипа, а ця величина є градуальною і динамічною.

Соціальна природа людини, довготривала пам'ять і вміння володіти семіотичними системами сприяли тому, що стереотипи почали виконувати

кумулятивну функцію (створення концептуальної та мовної картин світу) і функцію когнітивно-комунікативного мінімуму (збереження простих стереотипних форм мислення і мовленнєвої діяльності навіть при деяких ураженнях мозку). Серед усіх семіотичних систем, до яких мають стосунок стереотипи, найбільше зв'язків простежуються із мовою. Саме лінгвоментальний аспект функціонування стереотипів поєднує перцептивний і діяльнісний оператори.

2. Процес стереотипізації перебуває у тісній взаємодії з іншими семіотичними процесами, які беруть участь у пізнанні та операціях з інформацією. Первинно задіюється механізм концептуалізації (виокремлення одиничних ознак об'єкта пізнання), потім відбувається стереотипізація (у широкому розумінні терміну) – визначення повторюваних ознак через зіставлення із фоновими знаннями, для об'єднання їх у судження, а потім – в умовиводи. Отримані нові знання утворюють ієрархічно структуровану оперативну одиницю мислення, яка може просуватися на вищі рівні абстракції. Таким чином, стереотипізація призводить до утворення когнітивних категорій, а ціннісне шкалування – до прототипових ефектів в ієрархічній структурі складної категорії. Отже, механізм стереотипізації опрацює результати концептуалізації та сприяє їх категоризації.

Гносеологічний статус *стереотипа* визначено у кореляції до суміжних ментальних утворень, таких як *конвенційне поняття* і *прототип*, що також є формами колективного досвіду. Основною одиницею колективного досвіду вважаємо конвенційне поняття, а стереотип і прототип – його видами (профілями), які передбачають відмінні кути спостереження цього феномену. У дисертації вперше розрізнено терміни 'типовість стереотипна' і 'типовість прототипова' конвенційного поняття. Стереотип, як результат взаємодії процесів концептуалізації та стереотипізації, співвідносимо із специфічною формою поняття синтагматичної природи, яке щоразу утворюється у контекстах лінгвокогнітивної діяльності, тож має динамічну природу. Стабілізація контексту призводить до утворення стійких асоціацій між

поняттями у цій ментальній синтагмі. Тому сформований у такий спосіб стереотип стає мисленневою категорією, закріплюється номінативною одиницею і входить до парадигм концептуальної та мовної картин світу, має зміст поза контекстом актуалізації, спостерігається із позиції відносної статичності. У зв'язку з цим стереотип і прототип перебувають у відношенні комплементарності, а модель конвенційного поняття має ядро-периферійну структуру із прототипом у центрі та стереотипами різних ступенів стабілізації навколо.

Формування і функціонування стереотипів супроводжується вербалізацією. У процесі становлення зміст стереотипа експлікується через комунікативні смисли у мовленні. Сформований стереотип закріплюється похідною номінативною одиницею, яка за формально-семантичними характеристиками відповідає ступеням конвенційності та комунікативної релевантності його змісту. Комунікативні смисли, що реалізуються в контекстах вживання номенів стереотипів, мають статус різної центральності у семантичній структурі номінативної одиниці. Комунікативні смисли, які закріплюються системно, стають семантичними компонентами. Встановлено, що семантичні компоненти у конотаційному абстракті стереотипа розрізняються за функціями: 1) *диференціація досвіду за ступенем «конкретності – абстрактності»*: семантичні компоненти, що відповідають **ознакам, судженням, умовиводам**; 2) *диференціація досвіду за ступенем «суб'єктивності – об'єктивності»*: семантичні компоненти, що належать до сфери **текстових конотацій, системних конотацій, десигнації**. Усі компоненти семантичної структури внутрішньо мотивовані. Різноструктурні семантичні компоненти, що відсилають до ознак, суджень і умовиводів перебувають у відношенні включення. Семантичні компоненти, що належать до сфер десигнації, системних і текстових конотацій, перебувають у відношенні ядро-периферійної похідності. Характерна для сформованих стереотипів бінарна оцінка «добре» – «погано» пов'язує їх із такою формою мислення як

умовивід. Чим більше умовиводів у семантичній структурі номінативної одиниці, тим сильніший стереотип вона вербалізує.

3. Розроблено методологію дослідження стереотипів на матеріалі креативних текстів. До критеріїв виокремлення стереотипів у художніх текстах належать: ступінь конвенційності комунікативних смислів актуалізованих знаків; експлікація категорії авторської та колективної ТЗ; стійка референція до практичного колективного досвіду; детермінанти стилю і жанру тексту.

Здійснено функціональну диференціацію номінативних засобів вербалізації стереотипів у текстах української, польської та британської реалістичної прози другої пол. ХІХ століття, згідно з якою різноструктурні номінативні одиниці закріплюють стереотипи з різним культурно відображальним потенціалом. Доповнено класифікацію фаз стабілізації змісту і форми вербалізаторів стереотипів Є. Бартмінського. Виокремлено четверту *фазу консервації значення і форми*, яка реалізується засобами лексичної номінації. Це дало змогу простежити процес міжрівневої деривації, який супроводжує механізм стабілізації та дестабілізації змісту стереотипів, тим самим виражаючи їх динаміку. Також здійснено більш детальну класифікацію засобів вербалізації стереотипів з урахуванням формально-семантичних відмінностей мовних знаків, що здійснюють референцію до сформованих стереотипів із різним культурно відображальним потенціалом. Відтак, межею вербалізації стереотипів у художніх текстах вважаємо імплікатури з кількома варіантами інтерпретації. Їх можна легко виокремити, адже письменники-реалісти вдаються до метамовного тлумачення змісту, який, на їхній погляд, ще не став конвенційним, але після звуження контексту буде успішно інтерпретований прогнозованими читачами. Імплікатури з одним варіантом інтерпретації створюють стабілізовані контексти, які потенційно можуть закріпитися номінативною одиницею.

Картотека ілюстративного матеріалу становить 337 519 слововживань, з них 55 628 українською, 172 479 – польською та 159 472 слововживань – англійською мовами; загальний обсяг джерел 2 252 172 слововживань)

Україномовні тексти порівняно менші за обсягом, але тема родини у них центральна. Виокремлено 494 номінативні одиниці, що здійснюють референцію до родинних стереотипів у межах 3 000 текстових фрагментів. Непохідні однокомпонентні номени завжди функціонують у контекстах як самостійні одиниці, часто входять до складу більш складних номінативних сполук. З урахуванням таких детермінант як: 1) структурна складність форми; 2) щільність семантики; 3) ширина області референції; 4) ступінь інтенціональності семантики – здійснено індексацію номінативних одиниць, які вербалізують стереотипи різних ступенів комунікативної релевантності та культурно відображального потенціалу. Виокремлено 6 номінативних форм: непохідне слово, похідне слово, фразеологізоване словосполучення, семантично зв'язане словосполучення, паремія, семантично зв'язане речення.

4. Непохідні слова закріплюють стереотипи приблизно однакового ступеня комунікативної релевантності, однак різної сили. Зберігається закономірність, чим більше умовиводів у семантичній структурі слова, і чим більше похідних стереотипів утворено шляхом стабілізації контекстів вживання непохідного номена, тим сильніший стереотип він вербалізує. Тому, наприклад, у порівнюваних лінгвокультурах стереотип, закріплений лексемою *баба / babka / grandmother* слабший, ніж стереотип вербалізований словом *вдова / wdowa / widow*. Оскільки стереотипи є виявом метонімії, то типово їх закріплюють похідні номінативні одиниці.

За ступенями похідності від непохідних номенів серед номенів-дериватів роздізняємо такі стереотипи: 1) семантичні деривати; 2) формально-семантичні деривати на лексичній основі; 3) формально-семантичні деривати на синтаксичній основі. Типова функція, яку виконують семантичні деривати при номінації стереотипів – називання асоціативно суміжних понять одним номеном, наприклад, розширення семантики лексем *мати / matir / matka* і *батько / ojciec* для називання спорідності через шлюб, понять ‘матір чоловіка або дружини; свекруха; теща’; ‘батько чоловіка або дружини; свекр; тесть’.

Формально-семантичні деривати на лексичній основі називають опосередковано споріднених родичів і утворюються через додавання словотвірного форманту до твірної основи непохідного номена родинної спорідненості. Це типовий спосіб закріплення похідних стереотипів для української та польської мов, однак фіксуємо такі номени й в англійській мові. Найслабші стереотипи цього рівня комунікативної релевантності закріплено дериватами, у яких формант експліцитно виражає умовивід, що належить до сфери десигнації (напр. префікс у дериватах *npadiđ / pradziad / great-grandfather* експлікує диференційний семантичний компонент ‘віддаленість на одне покоління’). Порівняно сильніші стереотипи фіксують формально-семантичні деривати на лексичній основі, у яких формант виражає умовивід із сфери системних конотацій (напр. суфікси в дериватах *швагрова / szwagrowa, стрийна / stryjna, вуйна / wujna* фіксують диференційний семантичний компонент – ‘дружина належить своєму чоловіку’). Найсильніші стереотипи цього рівня стабілізації вербалізують деривати, у яких формант експлікує умовивід зі сфери текстових конотацій, адже з огляду на теорію похідності семантичних компонентів, це свідчить про складну, розбудовану семантичну структуру, яка містить велику кількість умовиводів у сфері системної конотації і десигнації (напр. формант у дериватах *мачуха / macocha, свекруха, теща / teściowa, невістка / synowa, пасинок / pasierb, надчерица / pasierbica* мають велику кількість диференційних компонентів із семантичною структурою твірних слів, які утворилися внаслідок сильного впливу стереотипізації на формування уявлень про родичів, які внаслідок шлюбного зв’язку виконують роль матері чи дитини, але становлять антицінність в опозиції до кровних родичів: рідної матері та дитини).

Формально-семантичні деривати на синтаксичній основі, що закріплюють застигли стереотипи, становлять статистичну універсалію у трьох порівнюваних лінгвокультурах. Типовим утворенням номінативної одиниці цього рівня є субстантивація прикметника або займенника, який став семантичним ядром атрибутивного фразеологізованого словосполучення (напр. в українських

текстах – деривати *наречений (-a)*, *молодий (-a)*, *найсвятіше*, *нелюба* ‘дружина’, *любий*, *мій* ‘чоловік’; *narzeczony (-a)*, *krewny (-a)*, *bliski*, *najbliżsi*, *swoi*, *rodzoni*; *stryjeczny*; *orphan*, *wedding*, *bride*). Також фіксуємо функціонування юкстапозитів *step-daughter*, *mother-in-law*, *father-in-law*, *sister-in-law*, *brother-in-law*. Стабілізація семантики і форми деривата, утвореного на синтаксичній основі, зупиняється на тому етапі, який відповідає ступеню конвенційності та комунікативної релевантності вербалізованого стереотипа. У зв’язку із цим серед дериваційно створених номенів на синтаксичній основі розрізняємо ті, що пишуться через дефіс (порівнято слабший стереотип цього рівня) і ті, які пишуться разом (порівняно сильніший стереотип цього рівня). З цих міркувань у британській лінгвокультурі стереотип *stepmother* ‘мачуха’ – сильніший, ніж стереотип *mother-in-law* ‘свекруха, теща’.

Синтаксичні номени стереотипів розрізняємо за граматичною структурою словосполучення або речення. Семантика синтаксичних номенів стереотипів конвенційна, однак диференційною ознакою, яка вказує на різні стадії стабілізації стереотипа є формальна стабільність чи варіативність вербалізатора. Формально стабільні синтаксичні номени – фразеологічні словосполучення і паремії, тож вони фіксують порівняно сильніші стереотипи цього рівня. Семантично зв’язані словосполучення і речення виявляють формальну варіативність, що свідчить про меншу конвенційність стереотипів, закріплених у такий спосіб. Ще одним семіотичним єм для розмежування сили стереотипів, закріплених синтаксичними одиницями, є порядок слів у конструкті. Інверсія відображає перехід синтаксеми від реалізації комунікативної функції до власне номінативної, тож такі фраземи вербалізують порівняно сильніші стереотипи. Орфографічне зображення також виконує функцію розрізнення стереотипів різної сили. Зокрема, написання фразеологізованого словосполучення через дефіс свідчить про стабілізацію семантики, збільшення конвенційності і культурно відображального потенціалу стереотипа, підготовка переходу номінативної одиниці шляхом міжрівневої деривації до номенів лексико-семантичного рівня. Попри те, що історичні

словники української та польської мов XIX століття фіксують велику кількість номенів лексико-семантичного рівня для позначення опосередковано споріднених родичів, тексти відображають слабкі зв'язки із дальньою родиною, ці номінативні одиниці вживаються спорадично. Натомість історичні словники англійської мови цього ж періоду не містять дериватів, які функціонують у текстах (напр. *mother-in-law*). Тож комунікативно зорієнтоване дослідження вербалізаторів стереотипів на матеріалі текстів, зокрема художніх, дало порівняно точне й актуальне відображення стану конвенційності й комунікативної релевантності родинних стереотипів у порівнюваних лінгвокультурах др. пол. XIX ст.

5. На рівні мікроконтексту функціонування родинних стереотипів у текстах порівнюваних лінгвокультур (вживання номена у висловлюваннях) встановлено градацію стереотипів за їх силою і культурно відображальним потенціалом. Сила стереотипа визначається за кількістю умовиводів, які породжує актуалізація номена стереотипа в контекстах, і те, скільки з цих умовиводів стали самостійними стереотипами, які закріплені в стабілізованих контекстах похідними номінативними одиницями. Результати обчислень вказуємо в дужках: перше число – кількість умовиводів, породжених у результаті інтерпретації висловлювань із номенами стереотипів; друге число – кількість застиглих контекстів вживання, що стали похідними номінативними одиницями стереотипів. Найсильніші стереотипи в українській, польській і британській реалістичній прозі закріплені номенами *matir* (471,11) / *matka* (744,9) / *mother* (233,12); *жінка* (176, 25) / *żona* (131, 10) / *wife* (116, 15); *батько* (455, 9) / *ojciec* (878, 5) / *father* (220, 5); *дочка* (167, 6) / *córka* (275, 6) / *daughter* (88, 6); *син* (106, 3) / *syn* (278, 7) / *son* (115, 7) та ін. Це підтверджує те, що поняття про найближчих родичів належать до категорій базового рівня. Інші види спорідненості у суспільстві осмислено опосередковано через родинну спорідненість. У польських і британських текстах сильні стереотипи також закріплені номенами *ciotka* (206, 2) / *aunt* (152, 2); *stryj* (96, 3) / *uncle* (104, 0); *wdowa* (91, 4) / *widow* (45, 5); *ślub* (43, 4) / *marriage* (145, 8); *synowiec* (25, 0) /

cousin (35, 1); *sierota* (83, 3) / *orphan* (27, 2). Це зумовлено тим, що внаслідок ведення регулярних воєн, великої кількості невиліковних захворювань, у польському та британському суспільстві другої пол. ХІХ століття велику кількість сімей було зруйновано, а опікунство над дітьми брали дальні родичі або громадські установи. Стереотипи, пов'язані із долею вдів, сиріт і намагання відновити втрачений родинний баланс, відображено у ширших контекстах реалістичної прози.

На рівні макроконтексту функціонування родинних стереотипів (вживання номена у межах текстів письменників однієї лінгвокультури) вербалізовано стереотипи, що стосуються різних типів сімей (за кількістю членів; етапами функціонування; місцем проживання; суспільним класом; рівнем майнового забезпечення; віросповіданням) і видів родинних стосунків (батько – син / дочка; матір – дочка / син; чоловік – дружина; брат – сестра, брат – брат, сестра – сестра; кузин (-а) – кузин (-а); дядько – племінник (-ця); тітка – племінник (-ця) та ін.). В українських текстах представлено стереотипи, що стосуються повної (рідше неповної), патріархальної сім'ї, де (дружина) матір може керувати лише малими дітьми у сфері домашніх справ; дорослі діти і батьки борються за владу в сім'ї; з дальніми родичами майже не контактують, тож родинні обов'язки поширюються на близьких родичів (власна сім'я і сім'ї батьків подружжя); сироти і вдови полишені самі на себе, ніякі соціальні інститути їх не забезпечують. Польські та британські тексти містять родинні стереотипи, що показують більш міцний зв'язок між дальніми родичами (сім'ї братів і сестер батька та матері). Родинний обов'язок стосується дальніх родичів (дядьків, тіток, кузинів), бо типово сім'ї руйнуються, тож виникає потреба налагодити зв'язки із дальшими родичами. Фіксуємо типові випадки успадкування майна від двоюрідного дядька / тітки / діда / баби, особою, якщо ближчих спадкоємців немає.

Зараховуємо українську, польську та британську літературу досліджуваного періоду до європейського художнього дискурсу епохи Реалізму, тож на рівні мегаконтексту повторюються центральні сюжетні лінії,

засновані на таких родинних стереотипах: 1) укладання шлюбу з розрахунку: батьки насильно віддають дочку заміж; сирота/вдова намагається стати частиною багатой та впливової родини; 2) кровний обов'язок: брат бере під опіку самотню сестру або дітей покійного брата чи сестри; батько бере під опіку овдовілу дочку; діти доглядають старих батьків; 3) конфлікт поколінь: дорослий син конкурує з батьком за владу в сім'ї; доросла дочка конкурує з матір'ю за владу в сім'ї; 4) вдовине життя: матір-вдова не справляється з вихованням сина; 5) емансипація жінки у сім'ї: жінка активна, намагається взяти на себе обов'язки чоловіка, але їй це не вдається зробити так, щоб суспільство схвалило. Таким чином, через створення можливих світів і застосування стереотипів у реалізації різних тактик мовленнєвого впливу, втілюється утилітарна функція літератури.

Перспектива дослідження полягає у застосуванні розробленої методології до моделювання стереотипів різних ступенів стабілізації в художніх текстах із вищим показником креативності, ніж у реалістичній прозі, а також – у межах лінгвістичних досліджень політичного та медійного дискурсів. Запит на розуміння категорій конвенційності і стереотипності у вербальному обміні інформацією вже давно існує в сучасному світі, тому комунікативний напрям етнолінгвістики новий і перспективний.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

I. Спеціальна література

1. Алефиренко Н. Ф. Современные проблемы науки о языке: учеб. пособ. Москва: Флинта; Наука, 2005. 416 с.
2. Алефиренко Н. Ф. Лингвокультурология. Ценносно-смысловое пространство языка: учеб. пособ. Москва: Флинта; Наука, 2010. 224 с.
3. Алефиренко Н. Ф. Спорные проблемы семантики: [монография]. Волгоград: Перемена, 1999. 274 с.
4. Алефіренко М. Ф. Теоретичні питання фразеології. Харків: Вид-во Харків. ун-ту, 1987. 135 с.
5. Анохин П. К. Иван Петрович Павлов: жизнь, деятельность и научная школа. Москва; Ленинград: Изд-во АН СССР, 1949. 404 с.
6. Апресян Ю. Д. Языковая картина мира и системная лексикография. Москва: Языки славянских культур, 2006. 910 с.
7. Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений: оценка, событие, факт. Москва: Наука, 1988. 341 с.
8. Бабушкин А. П. Концепты разных типов в лексике и фразеологии и методика их выявления // Методологические проблемы когнитивной лингвистики / под ред. И. А. Стернина. Воронеж: Воронеж. гос. ун-т, 2001. С. 52–57.
9. Бабушкин А. П. Типы языковых знаков в семиотическом аспекте // Вопросы когнитивной лингвистики. 2005. № 2. С. 5–13.
10. Балко М. Еволюція поглядів на статус і структуру цілісних словосполучень сучасної української мови // Лінгвістичні студії: зб. наук, пр. Донецьк: ДонНУ, 2002. Вип. 10. С. 32–37.
11. Баран Я. А. Основні питання загальної та німецької фразеології. Львів: Вища шк., 1980. 156 с.
12. Бартминьский Е. Языковой образ мира: очерки по этнолингвистике: перевод с пол. Москва: «Индрик», 2005. 528 с.

13. Бацевич Ф. Нариси з лінгвістичної прагматики: монографія. Львів: ПАІС, 2010. 336 с.
14. Бацевич Ф. С. Словник термінів міжкультурної комунікації. Київ: Довіра, 2007. 205 с.
15. Бацевич Ф. С. Текст як знак: проблеми іконічності // Теоретична і дидактична філологія. 2017. Вип. 25. С. 37–44.
16. Бергельсон М. Б., Некрасова А. Е. Лингвистический анализ стереотипов: баланс между текстом и смыслом // Компьютерная лингвистика и интеллектуальные технологии»: сб. ст. по материалам Междунар. конф. «Диалог» (Бекасово, 26–30 мая, 2010) / редкол.: А. Е. Кибрик [глав. ред.] и др. Москва: Изд-во РГГУ, 2010. Вып. 9 (16). С. 30–35.
17. Березович Е. Л., Гулик Д. П. Ономаσιологический портрет «человека этнического»: принципы построения и интерпретации // Встречи этнических культур в зеркале языка в сопоставительном лингвокультурологическом аспекте / [отв. ред. Г. П. Нещименко]. Москва: Наука, 2002. С. 232–253.
18. Бразговская Е. Е. Референция и отображение (от философии языка к философии текста). Пермь: Пермский гос. пед. ун-т, 2006. 191 с.
19. Бурак В. В. Макросистемність ядра номінативного поля «РОДИНА» (на матеріалі українських та англійських словників ХІХ століття) // Наукові записки. Серія: Філологічні науки. Кропивницький, 2017. Вип. 154. С. 522–528.
20. Бурак В. В. Референція в реалістичній прозі: етнолінгвістичний аспект // Лінгвістичні студії. 2018. Вип. 35. С. 93–99.
21. Бурак В. Етноспецифіка номінацій жінки у процесі створення сім'ї (на матеріалі української та польської мов) // Проблеми слов'янознавства. 2016. Вип. 65. С. 96–109.
22. Бурак В. Зіставлення номенів на позначення чоловіка в процесі узаконення шлюбних стосунків на матеріалі української та польської мов // Актуальні проблеми філології та перекладознавства. 2016. Вип. 10. Т. 1. С. 74–81.

23. Бурак В. Прототипове і стереотипне у мовному образі БАТЬКА (на матеріалі української літератури другої половини ХІХ століття) // Мовний простір слов'янського світу: поконф. монографія. Київ: НУ «Києво-Могилянська академія», 2017. С. 14–16.
24. Бурак В. В. Субзнакова фіксація лінгвокультурного змісту в похідних номінаціях родичів (на матеріалі української та польської мов другої половини ХІХ століття) // Лінгвістичні студії. 2017. Вип. 34. С. 85–100.
25. Вандриес Ж. Язык: Лингвистическое введение в историю. Москва: Соцэкгиз, 1937. 410 с.
26. Варій М. Й. Загальна психологія: підручник. 3-е вид. Київ: Центр учбов. літ-ри, 2009. 1007 с.
27. Вилинбахова Е. Л. Материалы к курсу лекций «Лингвистическое изучение стереотипов»: учеб.-метод. пособ. Санкт-Петербург: СПбГУ, 2015. 72 с.
28. Вилинбахова Е. Л. Модели репрезентации стереотипов в русском языке: дис. канд. ... филол. наук: 10.02.19 / Санкт-Петерб. гос. ун-т. Санкт-Петербург, 2011. 209 с.
29. Вилинбахова Е. Л. Стереотип в лингвистике: объект или инструмент исследования? // Проблемы языка: взгляд молодых ученых: сб. науч. ст. по материалам Первой конференции-школы (Москва, 20–22 сентября, 2012). Москва, 2012. С. 19–28.
30. Витгенштайн Л. Логико-философский трактат / пер. с нем. и сверено с авториз. англ. пер. И. Добронравовым и Д. Лахути; общ. ред. и предисл. В. Ф. Асмуса. Москва: Изд-во иностранной лит-ры, 1958. 133 с.
31. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. Київ: Наук. думка, 1992. 224 с.
32. Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки. 2-е изд., доп. Москва: Едиториал УРСП, 2002. 280 с.
33. Воробйова О. П. Концептологія в Україні: здобутки, проблеми, прорахунки // Вісник КНЛУ. Сер. Філологія. 2011. № 2. Т. 14. С. 53–64.

34. Гаврилова В. В. Теоретичні засади вивчення паремій // Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Сер.: Філологічні науки. 2015. Вип. 7. С. 11–20.
35. Голубовська І. Проблеми зіставно-конфронтативного вивчення національно-мовних картин світу // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика. 2010. С. 39–42.
36. Гонтарук Л. В. Роль оцінного компонента в семантичній структурі слова // Вісник Львів. ун-ту. Серія філологічна. 2003. Вип. 30. С. 160–171.
37. Горпинич В. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфонологія: навч. посіб. для студ. філол. спец. вищ. закл. освіти. Київ: Вища шк., 1999. 206 с.
38. Греймас А.-Ж., Курте Ж. Семиотика – объяснительный словарь теории языка // Семиотика / под ред. Ю. С. Степанова. Москва: Радуга, 1983. С. 485–550.
39. Гудзь Н. О. Генезис понятия «дискурс» у сучасній лінгвістиці // Наукові записки КДПУ ім. В. Винниченка. Серія: Філологічні науки (мовознавство): у 2 ч. 2012. Вип. 105. Ч. 2. С. 442–445.
40. Гумбольдт фон В. Избранные труды по языкознанию / пер. с нем. Г. В. Рамишвили. 2-е изд. Москва: «Прогресс», 2000. 395 с.
41. Дворницька Н. І. Принципи синхронно-діахронного підходу до вивчення мовних явищ // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. 2015. Вип. 40. С. 60–63.
42. Демьянков В. З. Доминирующие лингвистические теории в конце XX века // Язык и наука конца 20 века: сб. ст. / под. ред. Ю. С. Степанова. Москва: РГУ, 1995. С. 239–320.
43. Дмитрієв С. В. Когнітивно-ономасіологічний аналіз номінацій особи в сучасних українських соціолектах: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Одеський нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. Одеса, 2015. 324 с.

44. Дуденко О. В. Номінативна та комунікативна природа українських паремій: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Уманський держ. пед. ун-т ім. Павла Тичини. Умань, 2002. 218 с.
45. Еко У. Роль читателя. Исследования по семиотике текста. Санкт-Петербург: Симпозиум, 2007. 512 с
46. Єрмоленко С. С. Мовне моделювання дійсності і знакова структура мовних одиниць: монографія. Київ: Видавн. Дім Дмитра Бураго, 2006. 384 с.
47. Жайворонок В. Знаки української етнокультури: словник-довідник. Київ: Довіра, 2006. 7003 с.
48. Жеребило Т. В. Словарь лингвистических терминов. 5-е изд., испр. и доп. Назрань: Пилигрим, 2010. 486 с.
49. Загнітко А. П. Український синтаксис: у 2 ч. Київ: ІЗМК, 1996. Ч. 1. 201 с.
50. Земская Е., Китайгородская М., Ширяев Е. Русская разговорная речь. Общие вопросы. Словообразование. Синтаксис. Москва: Наука, 1981. 274 с.
51. Иглмен Д. Мозг: ваша личная история / пер. с англ. Ю. Гольдберга. Москва: КоЛибри; Азбука-Аттикус, 2016. 270 с.
52. Кацнельсон С. Д. Типология языка и речевое мышление. Ленинград: Наука, 1972. 213 с.
53. Киклевич А. Парадигмы языкознания как типы профилирования знаков // Язык и метод. Русский язык в лингвистических исследованиях XXI века / ред. Д. Шумска. Kraków: Wyd-wo Un-tu Jagiellońskiego 2012. С. 119–134.
54. Киклевич А. Роль стереотипов в межкультурной коммуникации // Przegląd Wschodnioeuropejski. Olsztyn: Un-t Warmińsko-Mazurski, 2011. Т. 2. S. 259–283.
55. Комарова З. И. Методология, метод, методика и технология научных исследований в лингвистике: учеб. пособ. Екатеринбург: Изд-во УрФУ, 2012. 818 с.

56. Коцюба З. Лінгвістичні аспекти дослідження прислів'їв і приказок // Лінгвістичні студії: зб. наук. пр. 2012. Вип. 24. С. 74–78.
57. Крикманн А. А. Опыт объяснения некоторых семантических механизмов пословицы // Паремнологические исследования. Москва: Глав. ред. восточной лит-ры, 1984. С. 149–178.
58. Крысин Л. П. Этностереотипы в современном языковом сознании: к постановке проблемы // Философские и лингвокультурологические проблемы толерант. Екатеринбург: Уральский гос. ун-т им. А. М. Горького, 2003. С. 458–463.
59. Кубрякова Е. С. Номинативный аспект речевой деятельности. Москва: Наука, 1986. 159 с.
60. Кубрякова Е. С. Эволюция лингвистических идей во второй половине XX века (опыт парадигмального анализа) // Язык и наука конца 20 века: сб. ст. / под. ред. Ю. С. Степанова. Москва: РГУ, 1995. С. 144–238.
61. Кубрякова Е. С. Язык и знание: на пути получения знаний о языке. Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира. Москва: Языки славянской культуры, 2004. 560 с.
62. Кубрякова Е.С. Типы языковых значений. Москва: Наука, 1981. 200 с.
63. Кудрявцева Н. Гіпотеза лінгвістичної відносності: «за» і «проти» // Наукові зписки КДПУ ім. В. Винниченка. Серія філологічна (мовознавство). 2011. Вип. 95. № 1. С. 69–75.
64. Лайонз Дж. Лингвистическая семантика: введение / пер. с англ.: В. В. Морозов, И. Б.Шатуновский. Москва: Языки славянских культур, 2003. 397 с.
65. Лакофф Дж. Женщины, огонь и опасные вещи. Что категории языка говорят нам о мышлении / пер. с англ. И. Б. Шатуновский. Москва: Языки славянской культуры, 2004. 793 с.
66. Лакофф Дж. Мышление в зеркале классификаторов // Новое в зарубежной лингвистике. Москва: Прогресс, 1988. Вып. XXIII. С. 12–51.

67. Липпман В. Общественное мнение / пер. с англ. Т. В. Барчуновой; под ред. К. А. Левинсон, К. В. Петренко. Москва: Ин-т Фонда «Общественное мнение», 2004. 384 с.
68. Лімборський І. Просвітницький реалізм в українській літературі // Дивослово: українська мова й література в навчальних закладах: наук.-метод. журнал. 2012. № 8. С. 46–51.
69. Літературознавчий словник-довідник / ред. рада: Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів, В. І. Теремко. Київ: Академія, 2007. 752 с.
70. Лотман Ю. М. Структура художественного текста. Москва: Искусство, 1970. 384 с.
71. Лужецька М. В. Особливості дослідження статусу цілісних словосполучень / Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка. URL: http://philology.knu.ua/library/zagal/Movni_i_konceptualni_2012_41_2/440_448.pdf (Дата звернення: 20.10.2018).
72. Лурия А. Р. «Язык и сознание» Москва: Изд-во Москов. ун-та. 1979. 320 с.
73. Максименко С. Д., Соловієнко В. О. Загальна психологія: навч. посіб. Київ: МАУП, 2000. 256 с.
74. Мартінек С. В. Структура когнітивної категорії крізь призму асоціативного експерименту (на матеріалі слов'янських мов) // Проблеми слов'янознавства. 2012. Вип. 61. С. 76–85.
75. Михайлов Н. Н. Теория художественного текста Москва: Академия, 2006. 223 с.
76. Мойсеєнко Л. Фразеологічні одиниці як об'єкт дослідження: німецькі, польські та українські паралелі // Київські полоністичні студії: наук. вид. / Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка; Ін-т літ-ри ім. Т. Г. Шевченка НАНУ; Міжнар. школа україністики. Київ, 2012. Т. 19. С. 521–526.
77. Мокиєнко В. М. Славянская фразеология. Москва: Высш. шк., 1980. 207 с.

78. Моррис Ч. У. Основания теории знаков // Семиотика: антология / сост. Ю. С. Степанов. 2-е изд., испр. и доп. Москва: Академический проект, 2001. С. 45–98.
79. Немченко В. Н. Введение в языкознание: учеб. для вузов. Москва: Дрофа, 2008. 703 с.
80. Орлова О. Г. Дискурсивная теория стереотипа: автореф. дис. ... д-ра филол наук: 10.02.19 / Кемер. гос. ун-т. Кемерово, 2013. 32 с.
81. Петрова А. П. Этнокультурная специфика речевого поведения саха // Филологические науки. Вопросы теории и практики. Тамбов: Грамота, 2013. № 12. Ч. 2. С. 156–160.
82. Пирс Ч. Логика как семиотика: теория знаков // Метафизические исследования. 1999. Вып. 11. Язык. С. 199–217.
83. Поливанов Е. Д. Статьи по общему языкознанию. Москва: Наука, 1968. 376 с.
84. Пономаренко В. Д., Ляхова О. В. Звуження значення як динамічний процес у лексико-семантичній системі сучасної української мови // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філологія». 2014. Вип. 70. С. 92–97.
85. Постовалова В. И. Наука о языке в свете идеала цельного знания // Язык и наука конца 20 века: сб. ст. / под. ред. Ю. С. Степанова. Москва: РГУ, 1995. С. 342–420.
86. Романчук І. Своєрідність хронотопу в мініромані Моніки Компанікової «Білі місяця» // Проблеми слов'язнавства. 2016. Вип. 65. С. 209–215.
87. Садохин А. П., Грушевицкая Т. Г. Этнология. Москва: Академия, 2000. 304 с.
88. Селиванова Е. А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации: монограф. учеб. пособ. Київ: ЦУЛ; «Фитосоциоцентр», 2002. 336 с.

89. Селіванова О. О. Когнітивна концепція словотвірної мотивації // Проблеми загального германського та слов'янського мовознавства: зб. наук. пр. до 70-річчя проф. В. В. Левицького. Чернівці: Книги ХХІ, 2008. С. 379–389.
90. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: підруч. для студ. філол. спец. вищих навч. закладів Полтава: Довкілля-К. 2008. 712 с.
91. Семашко Т. Ф. Стереотип как фрагмент языковой картины мира // Филологические науки. 2014. № 2 (32). С. 176–179.
92. Семчинський С. В. Загальне мовознавство. Київ: «Око», 1996. 416 с.
93. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии: пер. с англ. / общ. ред. и вступ. ст. А. Е. Кибрика. Москва: Издат. группа «Прогресс»; «Универс», 1993. 656 с.
94. Славянская этнолингвистика. Библиография / ред. Т. Агапкина. 4-е изд. Москва: «Индрик», 2013. 240 с.
95. Славянские древности. Этнолингвистический словарь: в 5 т. / под общей ред. Н. И. Толстого. Москва: «Междунар. отношения», 1995. Т. 1. А–Г. 584 с.; 1999. Т. 2. Д–К. 702 с.; 2004, Т. 3. К–П. 704 с. 2009, Т. 4. П–С. 656 с.
96. Соссюр де Ф. Курс загальної лінгвістики / пер. с франц.: А. Корнійчук, К. Тищенко. Київ: Основи, 1998. 324 с.
97. Степанов Ю. С. В мире семиотики // Семиотика. Москва: Радуга, 1983. С. 5–37.
98. Стернин И. А. Лексическое значение слова в речи. Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1985, 137 с.
99. Судаков К. В. Динамические стереотипы, или информационные отпечатки действительности. Москва: ПЕР СЭ, 2002. 128 с.
100. Телия В. Н. Русская фразеология (Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты). Москва: Школа «Языки русской культуры», 1996. 288 с.
101. Тесленко В. М. Синтаксична природа закритих фразеологізованих речень // Science and Education a New Dimension. Philology. 2015. Vol. III (16). Iss. 70 С. 81–84.

102. Тесленко В. Фразеологізовані речення в сучасному термінологічному прочитанні // Мовні і концептуальні картини світу. 2014. Вип. 50 (2). С. 436–441.
103. Тесленко В. Фразеологізовані речення як особливий тип синтаксичних одиниць // Мовні і концептуальні картини світу. 2015. Вип. 51. С. 550–555.
104. Тесленко В. М. Фразеологізовані речення в сучасному термінологічному прочитанні // Мовні і концептуальні картини світу. 2014. Вип. 50 (2). С. 436–441.
105. Токарский Р. Семантична конотація і відкрита дефініція значення // Волинь філологічна. 2009. Вип. 7. С. 336–353.
106. Толстая С. М. Образ мира в тексте и ритуале. Москва: Русский фонд содействия образованию и науке, 2015. 528 с.
107. Толстая С. М. Пространство слова. Лексическая семантика в общеславянской перспективе. Москва: «Индрик», 2008. 528 с.
108. Толстой Н. И. О предмете этнолингвистики и ее роли в изучении языка и этноса // Ареальные исследования в языкознании и этнографии. Язык и этнос. Ленинград: Наука, 1983. С. 74–117.
109. Трубачев О. Н. История славянских терминов родства и некоторых древнейших терминов общественного строя. Москва: Изд-во АН СССР, 1959. 215 с.
110. Трубачев О.Н. Синхрония, диахрония – und kein Ende ... (маргиналии по русскому историческому словообразованию) // Исследования по русскому историческому словообразованию. Москва: Изд-во РАН, 1994. С. 16–28.
111. Тюпа В. И. Анализ художественного текста. Москва: Академия, 2009. 336 с.
112. Українські народні пісні. URL: <http://proridne.com> (Дата звернення: 14.08.2018)

113. Фаликман М. В. Когнитивная наука в XXI веке: организм, социум, культура // Психологический журнал Международного университета природы, общества и человека «Дубна». 2012. № 3. С. 31–37.

114. Федорів М. Конотативний компонент лексичного значення похідних іменників з латинськими суфіксами на позначення осіб німецької та української мов // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 8. Філологічні науки (мовознавство і літературознавство). 2012. Вип. 4. С. 187–191.

115. Фреге Г. Смысл и денотат // Семиотика и информатика. Москва, 1977. Вип. 35. С. 352–379.

116. Хинтиikka Я. Логико-эпистемологические исследования. Москва: Прогресс, 1980. 448 с.

117. Шеремета В. П. Національно-культурні стереотипи мовообразу жінки в українських народних піснях: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2017. 24 с.

118. Шинкарук В. І. Філософський енциклопедичний словник. Київ: Абрис, 2002. 752 с.

119. Шмелев Д. Н. Проблемы семантического анализа лексики. Москва: Наука, 1973. 278 с.

120. Щерба Л. В. О тройном аспекте языковых явлений и об эксперименте в языкознании // Языковая система и речевая деятельность. Ленинград: Наука, 1974. С. 24–39.

121. A Greek-English Lexicon / com. by H. G. Liddell and R. Scott. Oxford: Clarendon Press, 1996. 2041 p.

122. Ajdacić D. Etnolingwistyka w Serbii // Etnolingwistyka. 2006. Т. 18. S. 67–75.

123. Anusiewicz J. Dąbrowska A., Fleischer M. Językowy obraz świata i kultura: projekt koncepcji badawczej (Intertextuality in the Ukrainian Political Discourse) // Język a Kultura. Wrocław, 2000. Т. 13. Językowy obraz świata i kultura. S. 11–44.

124. Anusiewicz J. Problematyka językowego obrazu świata w poglądach niektórych językoznawców i filozofów niemieckich XX wieku // Czerwona Seria Instytutu Filologii Polskiej. Lublin: UMCS, 1999. T 12. S. 261–289.
125. Bartmiński J. Czym zajmuje się etnolingwistyka? // Akcent. 1986. № 26. S. 16–22.
126. Bartmiński J. Językowe podstawy obrazu świata. Lublin: UMCS, 2012. 328 s.
127. Bartmiński J. Miejsce wartości w językowym obrazie świata // Język w kręgu wartości: studia semantyczne (Czerwona Seria Instytutu Filologii Polskiej). Lublin: UMCS, 2003. S. 59–86.
128. Bartmiński J. O Słowniku stereotypów i symboli ludowych // Słownik stereotypów i symboli ludowych / red. J. Bartmiński. Lublin: UMCS, 1996. Zesz. 1. T. 1. Kosmos. S. 9–34.
129. Bartmiński J. Podstawy lingwistycznych badań nad stereotypem na przykładzie stereotypu matki // Język a Kultura. Wrocław, 1998. T. 12. Stereotyp jako przedmiot lingwistyki. Teoria, metodologia, analizy empiryczne. S. 63–83.
130. Bartmiński J. Polski stereotyp matki // Językowe podstawy obrazu świata. Lublin: UMCS, 2012. S. 151–167.
131. Bartmiński J. Stereotypy mieszkają w języku. *Scriptores Scholarum* // Rozmowa z prof. Jerzym Bartmińskim / pod. red. Katarzyny Grzybowskiej. 1998. Roczn. 6. Wiosna/lato. № 2/3 (19/20). S. 9.
132. Bartmiński J. Tokarski Ryszard. Definicja semantyczna: czego idla kogo? // O definicjach i definiowaniu / red. J. Bartmiński, R. Tokarski. Lublin: UMCS, 1993. S. 47–61.
133. Bartmiński J., Panasiuk J. Stereotypy językowe // Encyklopedia kultury polskiej XX wieku / pod red. J. Bartmińskiego. Wrocław: In-t Kultury, 1993, S. 366.
134. Berlin B., Kay P. *Basic Color Terms: Their Universality and Evolution*. Berkeley: University of California Press, 1969. 178 p.

135. Burak V. The Identification of Stereotypes in the Artistic Text (On the Basis of Ukrainian, Polish and British Realist Prose) // *Journal of Advances in Linguistics*. 2018. Vol. 9. P. 1387–1400.

136. Chlebda W. Defrazeologizacja jako ogniwo procesów społecznych // *Sprawozdania Opolskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk*. Opole, 1992. Wyd. II. № 23. S. 15–22.

137. Chlebda W. Elementy frazematyki. Wprowadzenie do frazeologii nadawcy. Opole: Wyższa szkoła pedagogiczna im. Powstańców śląskich, 1991. 198 s.

138. Chlebda W. Stereotyp jako jedność języka, myślenia i działania // *Stereotyp jako przedmiot lingwistyki: teoria, metodologia, analizy empiryczne*. Wrocław: Towarzystwo Przyjaciół Polonistyki Wrocławskiej, 1998. S. 31–41.

139. Chlewiński Z. Umysł. Dynamiczna organizacja pojęć. Analiza psychologiczna. Warszawa: Wydawn. Naukowe PWN, 1999. 319 s.

140. Czachur W. Dyskursywny obraz świata: kilka refleksji // *Tekst i dyskurs*. 2011. № 4. S. 79–97.

141. Daiches D. *A Critical History of English Literature: in 4 vol.* London: Seeker&Warburg, 1968. Vol. 3. 700 p.

142. Davis W. *The Cambridge Dictionary of Philosophy*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996, 882 p.

143. Dijk van T. A. *Semantic Discourse Analysis // Handbook of discourse analysis*. London: Academic Press, 1985. P. 103–112.

144. Dobrzyńska T. O delimitacji tekstu literackiego // *Pamiętnik Literacki: czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce literatury polskiej*. 1971. № 62/2. S. 115–127.

145. Eagleman D. *The Brain. The story of you*. New York: Pantheon Books, 2015. 224 p.

146. Gibbs R. W., McCarrell N. S. Why Boys Will Be Boys and Girls Will Be Girls: Understanding Colloquial Tautologies // *Journal of Psycholinguistic Research*. 1990. № 19. P. 125–145.

147. Głaz A. Etnolingwistyka daleka i bliska // *Etnolingwistyka*. 2015. T 17. S. 7–20.
148. Glaz A., Danaher D., Lozowski P. The linguistic worldview, *Ethnolinguistic, Cognition and Culture* / eds. A. Glaz, D. Danaher, and P. Lozowski. 2013. URL: www.academia.edu (Last accessed: 05.02.2016)
149. Gregorczykowa R. *Zarys słowotwórstwa polskiego. Słowotwórstwo opisowe*. Warszawa: Un-t Warszawski, 1979. 96 s.
150. Grice H. P. *Presupposition and Conversational Implicature* // *Radical Pragmatics* / ed. P. Cole. New York: Academic Press, 1989. P. 183–198.
151. Habrajska G. Prototyp – stereotyp – metafora // *Stereotyp jako przedmiot lingwistyki: teoria, metodologia, analizy empiryczne*. Wrocław: Towarzystwo Przyjaciół Polonistyki Wrocławskiej, 1998. S. 116–123.
152. Hayakawa S. I. *Language in Thought and action*. London: Harcourt, Brace and Co., 1939, 352 p.
153. Hayakawa S. I. Recognizing stereotypes as substitutes for thought // *A review of general semantics*. 1950. Vol. 7. № 3. P. 208–210.
154. Houlbrooke R. *The English Family. Themes in British Social History. Personal education*. New York: Longman, 2013. 265 p.
155. Hurford J. R., Heasley B. *Semantics: a coursebook*. Cambridge: Cambridge University Press, 1983. 291 p.
156. Kardela H. Tak zwana gramatyka kognitywna a problem stereotypu // *Etnolingwistyka*. Lublin: UMCS, 1988. T. 1. S. 35–47.
157. Kędra-Kardela A. *Reading as interpretation. Towards a Narrative Theory of Fictional World Construction*. Lublin: UMCS, 2010. 181 p.
158. Kiklewicz A. *Pragmatyczne aspekty Językowego obrazu świata* // *Język. Komunikacja. Wiedza*. Mińsk: Prawo i ekonomika, 2006. S. 319–339.
159. Kompaníková M. *Biele miasta*. Levice: L.C.A., 2006. 135 s.
160. Konotacja semantyczna – strukturalistyczna czy kognitywna? // *Językoznanstwo kognitywne* / pod red. O. Sokołowskiej, D. Stanulewicz. Gdańsk, 2006. T. III. Kognitywizm w świetle innych teorii. S. 209–226.

161. Konotacja: praca zbiorowa / pod red. J. Bartmińskiego. Lublin: UMCS, 1988. 202 s.
162. Krawczyk A. Język źródłem wiedzy o człowieku // Etnolingwistyka. 1998. T. 2. S. 29–38.
163. Kripke S. A Problem in the Theory of Reference: the Linguistic Division of Labor and the Social Character of Naming // Philosophy and Culture: Proceedings of the XVIIth World Congress of Philosophy. Montreal: Montmorency, 1986. S. 241–247.
164. Krzeszowski T. Aksjologiczne aspekty semantyki językowej. Toruń: UMK, 1999. 94 s.
165. Krzeszowski T. Angels and Devils in Hell. Elements of Axiology in Semantics. Warszawa: Energia, 1997. 298 s.
166. Lewicki A. M. Wprowadzenie do frazeologii syntaktycznej // Teoria zwrotu frazeologicznego. Katowice: USK, 1976. S. 22–23.
167. Lüger H. Satzwertige Phraseologismen. Eine pragmlinguistische Untersuchung. Wien: Edition Praesens, 1999. 310 S.
168. Moroń E., Pawlikowska A. Dyskursywny obraz Wrocławia w mediach // Rozprawy komisji językowej. 2008. T. XXXVII. S. 105–118.
169. Nowak P., Tokarski R. Medialna wizja świata a kreatywność językowa // Kreowanie światów w języku mediów. Lublin: UMCS, 2007. S. 9–35.
170. Nowak W. Teoretyczne i metodologiczne problemy badań stereotypów // Roczniki socjologii rodziny. Poznań, 1999. T. 11. S. 99–112.
171. Nycz R. «Niepewna jasność» tekstu i «wierność» interpretacji // Czerwona serja / pod red. A. Pajdzińskiej, R. Tokarskiego. Lublin, 2011. T. 15. Semantyka tekstu artystycznego. S. 27–47.
172. Ogden C. K., Richards I. A. The Meaning of Meaning. New York: Harcourt, Brace & World, Inc., 1923. 363 p.
173. Pajdzińska A. Antropocentryzm frazeologii potocznej // Etnolingwistyka / red. J. Bartmiński. Lublin, 1990. T. 3. S. 59–70.

174. Pisarkowa K. Konotacja semantyczna nazw narodowości // *Zeszyty Prasoznawcze*. 1976. № 1. S. 5–26.
175. Podhorodecka J. Językoznawstwo kognitywne a język wartości // *Znak* 11(534). 1999. S. 95–100.
176. Putnam H. Is semantics possible? // *Metaphilosophy*. 1970. Vol. 1. № 3. P. 187.
177. Putnam H. The Meaning of meaning // *Language, mind, and knowledge. Minnesota studies in the philosophy of science*. 1975. Vol. 7. P. 131–193.
178. Puzynina J. Język wartości. Warszawa: PWN, 1992. 264 s.
179. Rosch E. Cognitive reference points. *Cognitive Psychology*. 1975. Vol. 7. Iss. 4. S. 532–547.
180. Rurawski J. Władysław Reymont. Warszawa: Wiedza Powszechna, 1977. 481 s.
181. Russell B. *Human Knowledge: Its Scope and Limits*. London: George Allen & Unwin, 1948. 480 p.
182. Sapir E. Przewodnik po kulturze // *Antropologia słowa. Zagadnienia i wybór tekstów* / red. G. Godlewski. Warszawa: Wyd-wo Un-tu Warszawskiego, 2003. 672 s.
183. Schaff A. Stereotypy, a działanie ludzkie. Warszawa: Książka i Wiedza, 1981. 170 s.
184. Schwarze Ch. Lexique et comprehension textuelle // *Sonderforschungsbereich. Universitat Konstanz*, 1985. № 112. P. 38–87.
185. Searle J. R. Reference as a speech act // *Searle J. R. Speech Acts. An Essay in the Philosophy of Language*. London: Cambridge University Press, 1969, Chap. 4. P. 77–96.
186. Searle J. The Logical Status of Fictional Discourse // *Expression and Meaning. Studies in the Theory of Speech Acts*. Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1979. S. 58–75.

187. Skubalanka T. Wiersz Mickiewicza «Te rozkwitłe świeżo drzewa...» wśród konwencji stylistycznych epoki // *Język Artystyczny*. Śląsk, 1996. T. 10. S. 53–60.
188. Sławkowa E. Instrumentarium badawcze współczesnego językoznawstwa w opisie semantyki tekstu artystycznego (wybór zagadnień) // *Cherwona serja* / pod red. A. Pajdzińskij, R. Tokarskiego. Lublin: UMCS, 2001. T. 15. S. 9–27.
189. Słownik ludowych stereotypów językowych / red J. Bartmiński. Wrocław: Wyd-wo Un-tu Wrocławskiego. 1980. 274 p.
190. Štěpan J. Społeczne wykorzystanie semantyki odbicia // *Poradnik językowy*. 1984. Zesz. 2. S. 100–105.
191. Stereotypy i uprzedzenia / red. Z. Chlewiński, I. Kurcz. Warszawa: Instytut Psychologii PAN, 1992. T. 1. 230 s.
192. Szumska D. Od ignoracji do relewancji: tropem nierozwiązanych problemów semantyki leksykalnej // *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego*. 2008. Zesz. LXIV. S. 37–47.
193. Tambor J. Stereotyp i prototyp – znaczenia terminów // *Postskriptum Polonistyczne*. Katowice, 2008. № 1 (1). S. 23–29.
194. Taylor J. Kategoryzacja w języku. Prototypy w teorii językoznawczej. Kraków: Universitas. 2001. 424 s.
195. Tokarski R. Konotacja a problemy kategoryzacji // *Język a kultura*. Wrocław, 2008. T. 20. S. 143–161.
196. Tokarski R. Semantyka barw we współczesnej polszczyźnie. Lublin: UMCS, 2004. 212 s.
197. Tokarski R. Światy za słowami. Wykłady z semantyki leksykalnej. Lublin: UMCS, 2014. 372 s.
198. Varela F.J., Thompson E., Rosch E. *The embodied mind: Cognitive science and human experience*. Cambridge: MIT Press, 1991. 308 p.
199. Waszakowa K. Kognitywno-komunikacyjne aspekty słowotwórstwa. Wybrane zagadnienia opisu derywacji w języku polskim. Warszawa: Zakład Graficzny Un-tu Warszawskiego, 2017. 230 s.

200. Whorf B. L. Language, Thought, and Reality, the Massachusetts Institute of Technology. Cambridge: MIT Press, 1956. 278 p.

201. Wierybicka A. Uniwersalne pojęcia ludzkie i ich konfiguracje w różnych kulturach // Etnolingwistyka. Lublin: UMCS, 1991. Т. 4. S. 7–41.

202. Wierzbicka A. Semantyka. Jednostki elementarne i uniwersalne. Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2010. 535 s.

203. Z problemów frazeologii polskiej I słowiańskiej / pod red. M. Basaj, D. Rytel. Wrocław: Zakł. Narod. im. Ossolińskich, 1985. Т. 3. 191 p.

II. Джерельна база

204. Академічний тлумачний словник української мови: в 11 т. 1970–1980. URL: <http://sum.in.ua/> (Дата звернення: 20.11.2018).

205. Грінченко Б. Словник української мови: у 4 т. URL: <http://hrinchenko.com/> (Дата звернення: 7.09.2018).

206. Іларіон Митрополит (Огієнко І.). Етимологічно-семантичний словник української мови: у 4 т. Вінніпег: Волинь, 1979–1995. Т. 1 : А-Д / ред., Ю. О. Мулик–Луцик. – 1979. – 365 с.; Т. 2 : Е-Л / ред. Ю. О. Мулик–Луцик. – 1982. – 399 с.; ; Т. 3 : М-О / ред., Ю. О. Мулик–Луцик. – 1988. – 415 с.; Т. 4 : П-Я . – 1994. – 557 с.

207. Кобилянська О. Ю. Твори: у 2 т. Київ: Дніпро, 1983. Т. 1. 495 с.; 1988. Т. 2. 598 с.

208. Корпус текстів української мови // URL: <http://www.mova.info/corpus> (Дата звернення 18.08.2018).

209. Марко Вовчок. Твори: у 3 т. Київ: Дніпро, 1975. Т. 1., 636 с.

210. Нечуй-Левицький І. Твори: у 2 т. Київ: Наукова думка, 1985. Т. 2. 636 с.

211. Панас Мирний. Твори: у 2 т. Київ: Наукова думка, 1989., Т.1. 751 с.

212. Полюга Л. Словник українських морфем. Львів: Світ, 2001. 446 с.

213. Послання до ефесян 5:2–3 // Біблія. URL: <https://www.bible.com/uk/bible/204/EPH.5.UMT> (Дата звернення: 07.08.2017).

214. Свидницький А. Твори. Київ: Держ. вид-во худож. літ-ри, 1958. 98 с.
215. Трубачов О. Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд: у 39 вип. Москва: Наука, 1974–2014. Т. 25. 239 с.
216. Українські народні прислів'я та приказки / відпов. ред. М. Т. Рильський. Київ: Вид-во АН УРСР, 1955. 447 с.
217. Франко І. Зібрання творів у 50-и томах. Київ: Наукова думка, 1979 р., Т. 19, с. 7–143.
218. An etymological dictionary of the English language / by the rev. W. Walter M. A. Skeat. Oxford; London: Clarendon Press, 1882. 780 p.
219. Bronte Ch. Jane Eyre. Oxford: Oxford Bookworms Library, 2009. 128 p.
220. Brückner A. Słownik etymologiczny języka polskiego. Warszawa: Wiedza Powszechna, 1970. 805 s.
221. Cambridge dictionary online. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/stepdaughter> (Last accessed: 18.10.2018).
222. Deksen R. Etymological Dictionary of the Slavic Inherited Lexicon. Leiden; Boston: Brill, 2008. Vol 4. 737 p.
223. Dickens Ch. Great Expectations. London: Penguin Classics, 2002. 544 p.
224. Doroszewski W. Słownik Języka Polskiego. URL: <https://www.sjp.pwn.pl/> (Дата звернення: 11.09.2018).
225. Eliot G. Middlemarch // Planet PDF. URL: http://www.planetpdf.com/planetpdf/pdfs/free_ebooks/Middlemarch_NT.pdf (Last accessed: 4.05.2018).
226. Orzeszkowa E. Nad Niemnem. Warszawa: Czytelnik, 1976.
227. Prus B. Lalka. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1991. 262 s.
228. Reymont W. Chłopy / Seria: Wolne Lektury. URL: <https://wolnelektury.pl/katalog/lektura/chlopi/> (Дата звернення: 25.07.2018).
229. Sentencje życiowe i inspirujące myśli // Sadurski.com. URL: <http://www.sadurski.com/cytaty/a:macocha> (Last accessed: 17.10.2018).

230. Słownik języka polskiego // PWN. URL: <https://sjp.pwn.pl> (Дата звернення: 13.11.2018).

231. Thackeray W. Vanity Fair. URL: http://www.planetpdf.com/planetpdf/pdfs/free_ebooks/vanity_fair_nt.pdf (Last accessed: 15.04.2018).

ДОДАТКИ

Додаток А

Глосарій основних термінів, використаних у дисертації.

	Термін	Визначення
1.	Арбітральність номінативної одиниці	Зв'язок між формою і змістом номена. Чим сильніший цей зв'язок, тим сильніше реалізується номінативна функція мовного знака. І навпаки – чим слабший, тим сильніше реалізується комунікативна функція мовного знака. Структурно різні номінативні одиниці мають відмінну арбітральність. Найсильніша арбітральність у непохідних слів, найслабша – у семантично зв'язаних речень.
2.	Вербалізація	Як когнітивний процес – закріплення поняття номінативною одиницею. Як комунікативний процес – актуалізація номінативної одиниці у комунікативному контексті.
3.	Внутрішня мотивація семантичних компонентів	Усі можливі конотації є трансформаціями семантичного ядра номена. Системні конотації утворюються на базі десигнації (денотації), а текстові конотації – на базі системних конотацій.
4.	Денотація (десигнація)	Семантичне ядро номена конвенційного поняття у ядрено-периферійній моделі значення.
5.	Динамічний денотат	Денотат, який еволюціонує, змінює стани. У процесі пізнання динамічний денотат сприймається етноспільнотою по-новому у кожному іншому стані. До динамічних денотатів

		належать соціальні статуси, зокрема номени родинної спорідненості (пор. жених – наречений – чоловік).
6.	Значення мовного знака	<i>Вузьке розуміння.</i> Стабілізоване, конвенційне вираження набору необхідних і достатніх семантичних компонентів. <i>Широке розуміння.</i> Пов'язане із певною мовною одиницею у свідомості носіїв конкретної ідіоетнічної мови, узагальнений образ певного об'єкта або ситуації, факту, події, тощо. Властивість мовного знака репрезентувати об'єкти і явища дійсності та внутрішнього світу людини у мовленні, комунікації. (Ф. Бацевич).
7.	Категоризація	Процес структурування здобутого в результаті пізнання досвіду, просування його на вищі рівні абстракції з метою створення оперативних одиниць мислення (категорій) і збереження їх у довготривалій пам'яті.
8.	Комунікативна одиниця	Мовний знак, форма і зміст якого породжується, а не відтворюється у процесі комунікації.
9.	Комунікативна релевантність	Семантико-прагматична величина, яка вказує на важливість фрагменту колективного досвіду у процесі вербального обміну інформацією.
10.	Конвенційне поняття	Основна одиниця пізнання, що відображає узагальнений клас об'єктів (предметів, подій, дій, відношень) подібних між собою з певної

		точки зору. (Р. Токарський).
11.	Конотаційна стежка	Аактуалізація вибірових семантичних компонентів при вживанні номінативної одиниці у мовленні.
12.	Конотаційний абстракт	Набір усіх можливих семантичних компонентів у семантичній структурі номена.
13.	Концептуалізація	Процес пізнавальної діяльності людини, орієнтований на осмислення інформації, що надходить до індивіда, призводить до утворення концептів, концептуальних структур і всієї концептуальної системи в мозку (психіці) людини. (Т. Жеребило).
14.	Культурно відображальний потенціал стереотипа	Семантико-прагматична величина, яка визначає місце фрагменту досвіду в ієрархії цінностей етнокультури. Чим довше об'єкт спостереження привертав колективну увагу, тим більше конвенційних умовиводів утворилося у процесі пізнання. Саме до умовиводів як форм мислення здійснюють референцію стереотипи. Тому чим більше культурно маркованих умовиводів, які породжує номен стереотипа при інтерпретації текстів, тим більший культурно відображальний потенціал стереотипа.
15.	Номінативна одиниця	Мовний знак, форма і зміст якого відтворюється, а не породжується у процесі комунікації.
16.	Ознака	Одна з форм мислення, елементарна складова поняття. Із асоціативно пов'язаних ознак формуються вищі форми мислення –

		судження. Мовним еквівалентом є семантична ознака, що входить до семантичної структури номена.
17.	Прототип	Ментальна одиниця, специфічна форма конвенційного поняття, результат категоризації, найкращий представник когнітивної категорії.
18.	Профілювання стереотипу (культурне)	Визначення структурної організації і змістового наповнення конкретного фрагменту етноконцептосфери через аналіз його вираження у відповідному фрагменті мовної картини світу мовного колективу.
19.	Профілювання (текстове)	Визначення структурної організації і змістового наповнення конкретного фрагменту індивідуальної концептосфери письменника у відповідному фрагменті текстової картини світу.
20.	Сила стереотипа	Семантико-прагматична величина, що засвідчує ступінь сформованості стереотипа і вимірюється ступенями його культурно відображального потенціалу і комунікативної релевантності. Культурно відображальний потенціал визначається за кількістю конвенційних, культурно маркованих умовиводів, які породжує номен стереотипа при інтерпретації текстів. Ступінь комунікативної релевантності визначаємо за структурною складністю номена і частотністю його функціонування у контекстах: чим структурно простіша мовна форма, тим частіше вона вживається і тим сильніший стереотип

		вербалізує.
21.	Системні конотації	Семантичні компоненти, що відображають у мові культурні уявлення, пов'язані з цим мовним знаком.
22.	Семантична стереотипізація	Процес, який допомагає зменшити кількість смислів вживання лексем і фраз, що значно полегшує комунікативний вибір мовних засобів для передачі потрібної інформації, а реципієнту – сприйняття цієї інформації. (Т. Семашко).
23.	Стереотип	Уявлення про об'єкт, яке сформувалося у межах колективного досвіду і визначає те, що цей предмет собою становить, як він виглядає, як діє, як сприймається людиною та ін.; у цей же час це уявлення, яке втілене у мові, доступне через мову і належить до колективних знань про світ. (Є. Бартмінський). Особливий підтип понять (побутових), які сильно забарвлені суб'єктивно, внутрішньо організовані і входять до мовно-культурного образу світу мовної спільноти. (З. Хлевінський). Уявлення, що виникають із поведінки, дій, властивостей, які відображені в постійних мовних структурах. (Й. Тамбор). Стійке, таке, що повторюється у межах конкретної соціальної групи, уявлення про предмети, дії, стани, властивості, події, процеси, а також про когнітивні і/або моторні процеси, викликані цими уявленнями. (О. Кіклевіч).

		Окрема, зафіксована у більш чи менш стійких формах ознака, яка типово відтворюється у дискурсі і маркована національно-культурною специфікою, це не формально-облігаторні ознаки, а суб'єктивно, національно-культурно й ідеологічно зумовлені ознаки. (В. Мокієнко). Це специфічна форма конвенційного поняття, що утворюється синтагматично з існуючих понять у стабілізованих контекстах лінгвокогнітивної діяльності, тож має динамічну природу і складається із таких одиниць мислення як умовиводи. Стереотип формується під значним впливом суб'єктивного чинника, тому йому притаманна прагматична бінарна оцінка. Сформований стереотип закріплюється номеном і входить до парадигм концептуальної та мовної картин світу. Структурна складність вербалізатора стереотипа та кількість конвенційних умовиводів, які він породжує у процесі інтерпретації тексту, вказує на його культурно-відображальний потенціал, комунікативну релевантність і силу. (В. Бурак)
24.	Стереотипізація	Встановлення ієрархії та вибору домінанти серед часто повторюваних одиничних ознак об'єкта чи явища в різних ситуаціях пізнання. Стереотипізація охоплює все, що ми спостерігаємо і базується на схематичному і тенденційному узагальненні. (Є. Бартмінський).
25.	Ступінь інтенціональності семантики	Семантичний показник номена, який утворився внаслідок застигання форми і змісту комунікативної одиниці (те, наскільки сильно тлумачення залежить від контексту й інтерпретатора). При переході від виконання комунікативної функції до власне номінативної функції мовний знак втрачає залежність інтерпретації від контексту, зміцнюється його

		арбітральність.
26.	Судження	Форма мислення, в якій стверджується або заперечується що-небудь стосовно предметів і явищ, їхніх зв'язків і відношень. Мовним еквівалентом судження є розповідне речення. Судження може бути ствердним або заперечним. Складовими частинами судження виступають суб'єкт, предикат і зв'язка
27.	Текстові конотації	Відкрита система комунікативних смислів, що не піддається верифікації через формальні процедури, розроблені для системних, мовно істотних компонентів, бо вони залежні від точки зору конкретного тексту.
28.	Умовивід	Різновид міркування, коли здійснюється перехід, згідно з логічними правилами, від одного або кількох висловлювань-засновків до нового висловлювання-засновку. Із семантичної ТЗ (тобто з ТЗ обґрутування використаних синтаксичних засобів) умовивід є доведенням.
29.	Ширина області референції (екстенсіонал)	Сукупність об'єктів (матеріальних чи ідеальних), до яких типово здійснює референцію номінативна одиниця.
30.	Щільність семантики	Семантичний показник, який визначається відношенням кількості компонентів у семантичній структурі номена до ширини області його референції.

**Матеріали до англо-польсько-українського перекладного словника
стереотипів родинної спорідненості**

Додаток Б

***Принципи укладання частотного покажчика
номінативних вербалізаторів родинних стереотипів***

Укладання частотного покажчика зумовлене потребою подати вичерпний список номінативних засобів вербалізації родинних стереотипів в українській, польській і британській реалістичній прозі. Покажчик є важливим ілюстративним матеріалом, доповненням до основного тексту дисертації, адже він репрезентує усі номінативні одиниці у послідовності спадання частотності вживання у текстах. Структурну складність одиниці і ступінь її наближення за семантичною похідністю до номена-домінанти тут не відображаємо, тому що ці характеристики описані в основному тексті дисертації (див. Розділ 3). Мета покажчика – диференціювати номінативні засоби вербалізації родинних стереотипів за частотністю вживання у контекстах.

Номінативні вербалізатори стереотипів родинної спорідненості погруповано за формально-семантичною похідністю. Центральний номен виокремлено за якісним і кількісним параметрами: ця одиниця стала твірною для інших у гнізді і/або вживається у текстах найчастіше. Якщо кількісний і якісний параметр виокремлення домінанти не зівпадають, то перевагу надаємо тій одиниці, яка частіше вживається у комунікативних контекстах. Наприклад, центральним номеном вважаємо дериват *вдовиця*, бо він вживається частіше, ніж твірна лексема *вдова*; аналогічно у польській мові *kuzynka*, а не *kuzyna* та ін.

До номінативних одиниць зараховуємо непохідні слова, деривати, фразеологізми, семантично зв'язані словосполучення, паремії, семантично зв'язані речення та їх демінутиви. Кількість слововживань подаємо у дужках.

**Частотний покажчик номінативних вербалізаторів стереотипів
«родинної спорідненості» в українській, польській та англійській мовах**

Українська мова

Матір (184), паніматка (120), свекруха (71), стара (22), мамочка (22), мама (21), матуня (19), мамуня (19), мачуха (4), материнський інстинкт (2), матір вдовиця (1), мати моїх дітей (1), мати двох дітей (1), рідна мати (1), мамині плечі (1); **батько (152)**, панотець (108), капітан (85), татуньо (58), татко (47), тато (19), старий (8), батьківщина (2), татусь (1), по-батьківськи (1), батьківські пороги (1), отець (1), татуняти (1); **жінка (135)**, попадя (28), взяти за жінку (3), чортиця (2), висша інстанція (2), пані дому (1), мати моїх дітей (1), душа моя (1), замужня жінка (1), голова жіноча (1), сурруга (1), дитина (1), комедіянтка (1), найсвятіше (1), нелюба (1), розвідка (1), подружжячко (1); **діти (122)**, дитина (59), діточки (9), дітоньки (1), провесінь (1), дитинярня (1), мої голубочки (1), дитиняча вдача (1), дитинячий юмор (1), мала дитина (1), мала людина (1); **дочка (116)**, доня (36), дівувати (12), моя зозулька (4), дівування (3), донечка (3), доньця (2), людські дочки (2), дяківна (2), дівчина (2), відданиця (2), доня-голубка (1), нещастя ти моє (1); **син (106)**, синок (31), хлопець (3); **чоловік (64)**, капітан (86), муж (45), любий (9), стара дитина (1); **дім (51)**, домашнє огнище (4), домашні пороги (1), батьківські пороги (1), родинне гніздо (1); **сирота (33)**, осиротіти (4), осиротілий (2), осиротити (2), сирітська доля (2); **сестра (30)**; **весілля (23)**; **брат (20)**, братік (12), братик (1); **зять (18)**, зятенько (2); **вдовиця (15)**, вдова (10), вдівець (2), соломяна вдова (3), самотниця (1); **баба (10)**, бабуня (1), прабаба (1); **жених (8)**, женихатися (7), женихатися (1); **наречений (8)**; **невістка (7)**, невіста (1); **тітка (7)**; **дядько (6)**, дядя (1); **внук (6)**; **дід (5)**, дідусь (4), дідуньо (2), прадід (2); **рід (4)**, давній рід (1), знатний рід (1), родова повага (1); **родина (3)**, родинний кружок (1), родинна честь (1), родинна атмосфера (1); **ім'я (6)**, добре ім'я (1), **сім'я/ сім'я (6)**, семейні відносини (1); **шлюб (5)**; **свекр (2)**; **вінчати (1)**, вінчатися (1); **посаг (1)**.

П о л ь с ь к а м о в а

Ojciec (835), stary (107), papa (22), ojczym (7), tatulio (2), papuś (1), tato (1), tatko (1), ojcowizna (1), ojciec rodziny (4), ojcowy dom (1); **matka (597)**, mama (51), stara (37), macocha (33), teściowa (13), mać (10), mateczka (6), mamusia (6), macierzyńsko (4), mamulia (1), matka męża (2), mamcia (1), matka rodziny (1), matka jego dzieci (1), matczyne gadanie (1), matczyne panowanie (1); **mąż (428)**, mężatka (17), wyjść za mąż (5), mój (1), jedyne go jej dziecka ojciec (1); **córka (261)**, córeczka (8), córusia (1), jedynaczka (4), dziwować (4), panna na wydaniu (4), córka na wydaniu (3), dziewczyna na wydaniu (1), stara panna (6), panna młoda (10), pan młody (7); **żona (106)**, małżeństwo (38), żonka (7), żonaty (4), ożenić się (4), małżonka (3), rozwódka (3), pobratać się (2), matka jego dzieci (1), żona soldata (1), żona ślubna (1), ślubna (2); **dzieci (279)**, dziecko (44), dzieciństwo (11), dzieciak (3), dzieciaki (1), dzieciątko (1), dzieci rodzone (1), dzieciątko rodzone (1), dziecinny wiek (1), dziecko czasu (1), dzieci czarnej nocy (1), dziecię dnia burzliwego i ciemnej nocy (1), młodzieniec (1); **syn (203)**, synowa (29), synowiec (24), syn gospodarski (4), organiściak (3), jedynak (2), syn rodzony (1), synowczyk (1); **siostra (147)**, siostrzenica (5), siostrzyczka (2), siostrzeniec (2); **ciotka (132)**, ciocia (74); **brat (124)**, bratowa (14), bratanek (1), stryjeczny brat (5), rodzonego mego brata syn (4), brat rodzony (3), brat męża (2), brat żony (1), brat panny młodej (1), ni swat, ni brat (1); **stryj (80)**, stryjko (7), stryjeczny brat (5), stryjaszek (3), stryjeczna (2), stryjeczny (1), stryjeczne (1); **sierota (79)**, sieroctwo (2), osierocenie po braciach (1), sierota po bracie (1); **kuzynka (70)**, kuzyna (5), kuzyn (4), kuzyneczka (2); **wdowa (57)**, wdowiec (22), owdowiać (4), wdówka (3), wdowiny stroj (2), wdowieństwo (1), owdowiały (1); **szwagier (53)**, szwagierek (1); **rodzina (50)**, familia (42), rodzinne pamiątki (2), familijne stosunki (1), rodzinne podobieństwo (1), szczęście rodzinne (1), rodzinne ognisko (1); rodzinna ziemia (1), rodzinne gniazdo (1); rodzinne fotografie (1); rodzinne zebrania, narady, namowy, perswazji (1); **wesele (49)**; **ślub (40)**, poślubić (2), żeniaczka (1), drugi ślub (1); **posag (30)**; **narzeczona (25)**, narzeczony (15); **świekr (24)**; **swaty (23)**, swatostwo (2), swatanie (1); **krewny (22)**, krewniak (21), krewna (16), bliski (5), krewniactwo (2), krewniak po siostrze (2),

bliski k kuzyneczkę krewny (1), familianci (1), najbliżsi (1), dalekie (1), swoi (1); wuj (21), wujna (4), wujenka (2), wujeaszek (1); dziad (16), dziadek (8), dziadunio (7), dziaduńko (1), dziaduś rodzony (1); nazwisko (16); zmówiny (16); konkurent (16); zięć (16); wnuczka (10), wnuk (8), prawnuk (1), prawnuczka (1), cioteczny wnuk (1); wielbiciel (9); rodzice (8), ród (5), rodzinny dom (4), członek rodziny (3); ojcowy dom (1); pasierby (6); pokolenie (6); przenosiny (6); zaręczyny (5); babulka (4), babka (3), cioteczna babka (3), babulia (2); rozwodzić się (1), rozwód (1); kokietka (4); epuzer (1); pociotek jej z matczynej strony (1).

А Н Г Л І Й С Ь К А М О В А

Father (220), papa (51), grandfather (34), forefathers (2), father-in-law (2), father's pocket (2), mother's father (1); mother (185), mamma (22), grandmother (14), mama (11), motherliness (1), mother's heart (1), maternal hands (1), maternal judgments (1), maternal love (1), motherly feeling (1), distantly related to the sb by the mother's side (1), my mother's brother (1), bride's mother (1), my lady (1); family (173), brother's family (6), high family (2), family group (1), family breakfast (1), family troubles (1); aunt (149), aunt-in-law (1); husband (119), first husband (1), husband's sister (1); brother (103), brother-in-law (23), brother's family (6), mother's brother (3), brotherly (2), adopted fraternity (1), father's brother (1), wife's brother (1); uncle (100); wife (99), housewife (5), uncle's wife (2), wifehood (2), lady-wife (1), second wife (1), wife's brother (1), wife's sister (1), wife's father (1), wife's uncle (1), wifely functions (1), wifely relation (1), wifely devotion (1), wifely love (1), housewifely (1); to marry somebody (77), marriage (58), second marriage (4), previous marriage (1), marriage-tie (1), marrying for interest and connections (1), married woman (1), marrying man (1), married a poor man (1); daughter (76), daughter-in-law (8), the only daughter (1), step-daughter (1), true daughter (1), daughter's marriage (1); the only daughter (1); a young lady who is of age (1); sister (76), sisterly (6), sisterly feeling (1), sisterly society (1), adopted sister (1), sister's children (1), sister's child (1), wife's sister (1), husband's sister (1), half-sister (1); child (69), children (61), baby (17), childhood (8), childlike (7), childless (6),

childish (5), *bastard* (2), *charity-children* (2), *orphan child* (1); **niece** (39); **nephew** (39); **widow** (32), *dowager* (7), *widowhood* (3), *widow's dress* (1), *widow's cap* (1), *widow's property* (1); **parents** (31), *parent* (12), *parentless* (2), *grandparents* (2), *paternity* (1); **cousin** (30), *second cousin* (4), *cousinship* (1); **orphan** (23), *orphan child* (3), *charity-children* (2), *orphaned condition* (1); **grandchildren** (3), *grandchild* (1), *sister's child* (1), *sister's children* (1), *to be born of the same parents* (1); **housewife** (1), *housewifely* (1), *domestic life* (1); **genealogy** (2), *gentlest genealogy* (1); **son** (87), *grandson* (8), *son-in-law* (8), *her boy* (7), *eldest son* (2), *stepson* (1), *son's adopting* (1), *her own darling* (1); **relations** (22), *kindred* (10), *kinswoman* (6), *kinship* (3), *kinsfolk* (3), *kin* (2), *blood-relations* (2), *kindred traits* (1), *kindred of sensations* (1), *kindred matters* (1), *kindred changes* (1), *kindred natures* (1), *kindred eagerness* (1), *blood is said to be thicker than water* (1), *near a relation* (1), *maternal relations* (1), *wholly estranged relatives* (1), *distantly related to the sb by the mother's side* (1); **grandfather** (34), *grandmother* (14), *great-aunt* (2); **wedding journey** (6), *wed* (2), *wedding-clothes* (2), *bridal day* (2), *wedding* (1), *wedding clothes* (1), *wedding-suit* (1), *wedding-day* (1), *wedded life* (1); **bride** (13), *bridesmaid* (7), *bridegroom* (7), *bridesmaids* (3), *girl-bride* (1), *groomsmen* (1), *bride-cake* (1), *bridal ring* (1); **bachelor** (13); *distantly related to the sb by the mother's side* (1); **heir** (11), *heiress* (9); **offspring** (1), *descendants* (1).

**Принципи укладання порівняльної таблиці номінативної похідності
стереотипів родинної спорідненості**

За основу таблиць (Таблиця Б.1./Б.2./ Б.3.) беремо матеріал із частотного покажчика (Додаток А). Семантичні відповідники різних ступенів подібності подаємо один за одним у напрямку віддалення від еквівалентності.

Відповідниками серед демінутивів вважаємо лише ті одиниці, які тотожні за формально-семантичною похідністю, наприклад, утворені в українській і польській мові на базі еквівалентної твірної основи і словотвірних формантів (пор. *татко* – *tatko*, але не *мамочка* – *mateczka*).

Формуємо три таблиці, де окремо у кожній з них за точку відліку беремо українську, польську й англійську мови. Робимо це з метою повного висвітлення міжмовних відповідників.

В українських і польських текстах фіксуємо синонімію номенів родинної спорідненості та номенів осіб за професійною чи іншою соціальною віднесеністю (укр. *капітан* – *чоловік*; пол. *organiściak* – *syn*). В англійських текстах соціальна віднесеність особи, яка перебуває у родинних стосунках з іншими експліцитно виражається в широких комунікативних контекстах, наприклад: «*Sir Pitt Crawley named after the great Commoner was the son of Walpole Crawley*» [233, с. 22].

Таблиця В.1.

Порівняльна таблиця номінативної похідності стереотипів «родинної спорідненості» української мови з польськими й англійськими відповідниками

Українсько-польсько-англійські відповідники			
№	Українська мова	Польська мова	Англійська мова
1.	<i>мати</i> (184)	<i>matka</i> (597)	<i>mother</i> (185)
2.	<i>панімати</i> (120)	-	-
3.	<i>свекруха</i> (71)	<i>teściowa</i> (13) <i>matka męża</i> (2)	<i>mother-in-law</i> (3)
4.	<i>стара</i> (22)	<i>stara</i> (37)	-
5.	<i>мамочка</i> (22)	-	-
6.	<i>мама</i> (21)	<i>tata</i> (51)	<i>tata</i> (11)
7.	<i>матуня</i> (19)	-	-
8.	<i>мामуня</i> (19)	-	-
9.	<i>мачуха</i> (4)	<i>macocha</i> (33)	-
10.	<i>материнський інстинкт</i> (2)	-	-
11.	<i>мати</i> вдовиця (1)	-	-
12.	<i>мати</i> моїх дітей (1)	<i>matka jego dzieci</i> (1)	-
13.	<i>мати</i> двох дітей (1)	-	-
14.	<i>рідна</i> <i>мати</i> (1)	-	-
15.	<i>мамині</i> <i>плечі</i> (1)	-	-
16.	<i>батько</i> (152)	<i>ojciec</i> (835)	<i>father</i> (220)
17.	<i>панотець</i> (108)	-	-
18.	<i>капітан</i> (85)	-	-

19.	<i>татуньо</i> (58)	-	-
20.	<i>татко</i> (47)	<i>tatko</i> (1)	-
21.	<i>тато</i> (19)	<i>tato</i> (1)	-
22.	<i>старий</i> (8)	<i>stary</i> (107)	-
23.	<i>батьківщина</i> (2)	<i>ojcowizna</i> (1)	-
24.	<i>татусь</i> (1)	-	-
25.	<i>по-батьківськи</i> (1)	-	-
26.	<i>батьківські пороги</i> (1)	<i>ojcowy dom</i> (1)	-
27.	<i>отець</i> (1)	-	-
28.	<i>татуняти</i> (1)	--	-
29.	<i>жінка</i> (135)	<i>żona</i> (106) <i>żonka</i> (7)	<i>wife</i> (99)
30.	<i>попадя</i> (28)	-	-
31.	<i>взяти за жінку</i> (3)	<i>ożenić się</i> (4)	<i>to marry somebody</i> (77)
32.	<i>чортиця</i> (2)	-	-
33.	<i>висша інстанція</i> (2)	-	-
34.	<i>пані дому</i> (1)	-	-
35.	<i>мати моїх дітей</i> (1)	<i>matka jego dzieci</i> (1)	-
36.	<i>душа моя</i> (1)	-	-
37.	<i>замужня жінка</i> (1)	<i>małżonka</i> (3)	-
38.	<i>голова жіноча</i> (1)	-	-
39.	<i>супруга</i> (1)	-	-
40.	<i>дитина</i> (1)	-	-
41.	<i>комедіантка</i> (1)	-	-
42.	<i>найсвятійше</i> (1)	-	-
43.	<i>нелюба</i> (1)	-	-
44.	<i>розвідка</i> (1)	<i>rozwódka</i> (3)	-
45.	<i>подружжячко</i> (1)	-	-

46.	діти (122)	dzieci (279)	children (61)
47.	дитина (59)	dziecko (44)	child (69)
48.	диточки (9)	-	-
49.	дітоньки (1)	-	-
50.	мала дитина (1)	młodzieniec (1)	baby (17)
51.	мала людина (1)	-	-
52.	провесінь (1)	dzieciństwo (11) dziecinny wiek (1)	childhood (8)
53.	дитинярня (1)	-	-
54.	мої голубочки (1)	-	-
55.	дитиняча вдача (1)	-	childlike (7) childish (5)
56.	дитинячий юмор (1)	-	-
57.	дочка (116)	córka (261)	daughter (76)
58.	доня (36)	-	-
59.	дівувати (12)	dziwować (4)	-
60.	моя зозулька (4)	-	-
61.	дівування (3)	-	-
62.	донечка (3)	córeczka (8)	-
63.	доньця (2)	córusia (1)	-
64.	людські дочки (2)	-	-
65.	дяківна (2)	-	-
66.	дівчина (2)	-	-
67.	відданиця (2)	panna na wydaniu (4) córka na wydaniu (3) dziewczyna na wydaniu (1) stara panna (6)	a young lady who is of age
68.	доня-голубка (1)	-	-

69.	<i>нещастя ти моє</i> (1)	-	-
70.	син (106)	<i>syn</i> (203)	<i>son</i> (87)
71.	синок (31)	-	
72.	<i>хлопець</i> (3)	-	
73.	<i>пасинок</i> (2)	-	<i>stepson</i> (1)
74.	чоловік (64)	<i>mąż</i> (428)	<i>husband</i> (119)
75.	<i>капітан</i> (86)	-	-
76.	<i>муж</i> (45)	<i>mąż</i> (428)	-
77.	<i>любий</i> (9)	-	-
78.	<i>стара дитина</i> (1)	-	-
79.	дім (51)	-	-
80.	<i>домашнє огнище</i> (4)	<i>rodzinne ognisko</i> (1)	-
81.	<i>домашні пороги</i> (1)	-	-
82.	<i>батьківські пороги</i> (1)	<i>ojcowy dom</i> (1)	-
83.	<i>родинне гніздо</i> (1)	<i>rodzinny dom</i> (4)	-
84.	сирота (33)	<i>sierota</i> (79)	<i>orphan</i> (23) <i>orphan child</i> (3)
85.	<i>осиротіти</i> (4)	<i>osierocenie po braciach</i> (1)	-
86.	<i>осиротілий</i> (2)	<i>sierota po bracie</i> (1)	-
87.	<i>осиротити</i> (2)	-	-
88.	<i>сирітська доля</i> (2)	<i>sieroctwo</i> (2)	<i>orphaned condition</i> (1)
89.	сестра (30)	<i>siostra</i> (147)	<i>sister</i> (76)
90.	весілля (23)	<i>wesele</i> (49)	<i>wedding</i> (1) <i>wedding-day</i> (1)
91.	брат (20)	<i>brat</i> (124)	<i>brother</i> (103)
92.	<i>братік</i> (12)	-	-
93.	<i>братик</i> (1)	-	-

94.	батьки (18)	rodzice (8)	parents (31)
95.	зять (18)	zięć (16)	son-in-law (8)
96.	вдовиця (15)	<i>wdówka</i> (3)	-
97.	вдова (10)	wdowa (57)	widow (32) <i>dowager</i> (7)
98.	вдівець (2)	<i>wdowiec</i> (22)	-
99.	соломяна вдова (3)	-	-
100.	самотниця (1)	-	-
101.	баба (10)	<i>babka</i> (3)	grandmother (14)
102.	бабуня (1)	<i>babulia</i> (2)	-
103.	прабаба (1)	-	-
104.	жених (8)	konkurent (16) epuzer (1)	-
105.	женихатися (7)	-	-
106.	женихатися (1)	-	-
107.	невістка (7)	<i>synowa</i> (29)	daughter-in-law (8)
108.	невіста (1)	-	-
109.	тітка (7)	ciotka (132)	aunt (149)
110.	дядько (6)	stryj (80)	uncle (100)
111.	дядя (1)	<i>stryjko</i> (7) <i>stryjaszek</i> (3)	-
112.	внук (6)	<i>wnuk</i> (8)	grandson (8)
113.	дід (5)	dziad (16)	grandfather (34)
114.	дідусь (4)	<i>dziadek</i> (8) <i>dziadunio</i> (7)	-
115.	прадід (2)	-	-
116.	рід (4)	ród (5)	genealogy (2)
117.	давній рід (1)	-	-

118.	<i>знатний рід</i> (1)	-	<i>gentlest genealogy</i> (1) <i>high family</i> (2)
119.	<i>родова повага</i> (1)	-	-
120.	<i>родина</i> (3)	<i>rodzina</i> (50) <i>familia</i> (42)	<i>family</i> (173)
121.	<i>родичі</i> (3)	-	-
122.	<i>рідні</i> (2)	-	-
123.	<i>родинний кружок</i> (1)	-	<i>family group</i> (1)
124.	<i>родинна честь</i> (1)	-	-
125.	<i>родинна атмосфера</i> (1)	<i>szczęście rodzinne</i> (1)	-
126.	<i>ім'я</i> (6)	<i>nazwisko</i> (16)	-
127.	<i>добре ім'я</i> (1)	-	-
128.	<i>сім'я</i> (6)	<i>rodzina</i> (50) <i>familia</i> (42)	<i>family</i> (173)
129.	<i>смейні відносини</i> (1)	<i>familijne stosunki</i> (1)	-
130.	<i>шлюб</i> (5)	<i>ślub</i> (40)	<i>marriage</i> (58)
131.	<i>свекр</i> (2)	<i>świekr</i> (24)	<i>father-in-law</i> (2)
132.	<i>вінчати</i> (1)	-	-
133.	вінчатися (1)	-	-
134.	<i>посаг</i> (1)	<i>posag</i> (30)	-

Таблиця В.2.

Порівняльна таблиця номінативної похідності стереотипів «родинної спорідненості» польської мови з українськими й англійськими відповідниками

Польсько-українсько-англійські відповідники			
№	Польська мова	Українська мова	Англійська мова
1.	<i>ojciec</i> (835)	<i>батько</i> (152)	<i>father</i> (220)
2.	<i>stary</i> (107)	<i>старий</i> (8)	-
3.	<i>papa</i> (22)	-	<i>papa</i> (51)
4.	<i>ojczym</i> (7)	-	-
5.	<i>tatulo</i> (2)	-	-
6.	<i>papuś</i> (1)	-	-
7.	<i>tato</i> (1)	<i>тато</i> (19)	-
8.	<i>tatko</i> (1)	<i>татко</i> (47)	-
9.	<i>ojcowizna</i> (1)	<i>батьківщина</i> (2)	-
10.	<i>ojciec rodziny</i> (4)	-	-
11.	<i>ojcowy dom</i> (1)	<i>батьківські пороги</i> (1)	-
12.	<i>matka</i> (597)	<i>мати́р</i> (184)	<i>mother</i> (185)
13.	<i>mama</i> (51)	<i>мама</i> (21)	-
14.	<i>stara</i> (37)	<i>стара</i> (22)	-
15.	<i>macocha</i> (33)	<i>мачуха</i> (4)	-
16.	<i>teściowa</i> (13)	<i>свекруха</i> (71)	<i>mother-in-law</i> (3)
17.	<i>mać</i> (10)	-	<i>mother</i> (185)
18.	<i>mateczka</i> (6)	-	-
19.	<i>mamusia</i> (6)	-	-
20.	<i>macierzyńsko</i> (4)	-	-
21.	<i>mamulia</i> (1)	-	-
22.	<i>matka męża</i> (2)	<i>свекруха</i> (71)	-

23.	<i>mamcia</i> (1)	-	-
24.	<i>matka rodziny</i> (1)	-	<i>mother of family</i> (2)
25.	<i>matka jego dzieci</i> (1)	<i>мати моїх дітей</i> (1)	-
26.	<i>matczyne gadanie</i> (1)	-	-
27.	<i>matczyne panowanie</i> (1)	-	-
28.	<i>mąż</i> (428)	<i>чоловік</i> (64)	<i>husband</i> (119)
29.	<i>mężatka</i> (17)	<i>замужня жінка</i> (1)	<i>married woman</i> (1)
30.	<i>wyść za mąż</i> (5)	-	<i>to marry somebody</i> (77)
31.	<i>mój</i> (1)	-	-
32.	<i>jedynego jej dziecka</i> <i>ojciec</i> (1)	-	-
33.	<i>córka</i> (261)	<i>дочка</i> (116)	<i>daughter</i> (76)
34.	<i>córeczka</i> (8)	<i>донечка</i> (3)	-
35.	<i>córusia</i> (1)	<i>доня</i> (36)	-
36.	<i>jedynaczka</i> (4)	-	<i>the only daughter</i>
37.	<i>dziwować</i> (4)	<i>діувати</i> (12)	-
38.	<i>panna na wydaniu</i> (4)	<i>відданиця</i> (2)	<i>a young lady who is of age</i>
39.	<i>córka na wydaniu</i> (3)	<i>відданиця</i> (2)	<i>a young lady who is of age</i>
40.	<i>dziewczyna na wydaniu</i> (1)	<i>відданиця</i> (2)	<i>a young lady who is of age</i>
41.	<i>stara panna</i> (6)	-	-
42.	<i>panna młoda</i> (10)	-	<i>bride</i> (13) <i>girl-bride</i> (1)
43.	<i>pan młody</i> (7)	-	<i>bridegroom</i> (7) <i>groomsmen</i> (1)
44.	<i>żona</i> (106)	<i>жінка</i> (135)	<i>wife</i> (99)

45.	<i>małżeństwo</i> (38)	шлюб (5)	<i>marriage</i> (58)
46.	<i>żonka</i> (7)	жінка (135)	-
47.	<i>żonaty</i> (4)	-	<i>marrying man</i> (1)
48.	<i>ożenić się</i> (4)	<i>взяти за жінку</i> (3)	<i>to marry somebody</i> (77)
49.	<i>małżonka</i> (3)	<i>замужня жінка</i> (1)	<i>married woman</i> (1)
50.	<i>rozwódka</i> (3)	<i>розвідка</i> (1)	-
51.	<i>pobratać się</i> (2)	<i>взяти за жінку</i> (3)	<i>to marry somebody</i> (77)
52.	<i>matka jego dzieci</i> (1)	<i>мати моїх дітей</i> (1)	-
53.	<i>żona soldata</i> (1)	<i>соломяна вдова</i> (3)	-
54.	<i>żonę ślubną</i> (1)	-	-
55.	<i>ślubna</i> (2)	-	-
56.	<i>dzieci</i> (279)	<i>діти</i> (122)	<i>children</i> (61)
57.	<i>dziecko</i> (44)	<i>дитина</i> (59)	<i>child</i> (69)
58.	<i>dzieciństwo</i> (11)	<i>провесінь</i> (1)	<i>childhood</i> (8)
59.	<i>dzieciak</i> (3)	-	-
60.	<i>dzieciaki</i> (1)	-	-
61.	<i>dzieciątko</i> (1)	-	-
62.	<i>dzieci rodzone</i> (1)	-	-
63.	<i>dzieciątko rodzone</i> (1)	-	-
64.	<i>dziecinny wiek</i> (1)	<i>провесінь</i> (1)	<i>childhood</i> (8)
65.	<i>dziecko czasu</i> (1)	-	-
66.	<i>dzieci czarnej nocy</i> (1)	-	-
67.	<i>dziecię dnia burzliwego i ciemnej nocy</i> (1)	-	-
68.	<i>młodzieniec</i> (1)	<i>мала дитина</i> (1)	<i>baby</i> (17)
69.	<i>syn</i> (203)	<i>син</i> (106)	<i>son</i> (87)
70.	<i>synowa</i> (29)	<i>невістка</i> (7)	<i>daughter-in-law</i> (8)

71.	<i>synowiec</i> (24)	-	<i>nephew</i> (39)
72.	<i>syn gospodarski</i> (4)	-	-
73.	<i>organiściak</i> (3)	-	-
74.	<i>jedynak</i> (2)	-	-
75.	<i>syn rodzony</i> (1)	-	-
76.	<i>synowczyk</i> (1)	-	-
77.	<i>siostra</i> (147)	<i>сестра</i> (30)	<i>sister</i> (76)
78.	<i>siostrzenica</i> (5)	-	<i>niece</i> (39)
79.	<i>siostrzyczka</i> (2)	-	-
80.	<i>siostrzeniec</i> (2)	-	<i>nephew</i> (39)
81.	<i>ciotka</i> (132)	<i>тітка</i> (7)	<i>aunt</i> (149)
82.	<i>ciocia</i> (74)	-	-
83.	<i>brat</i> (124)	<i>брат</i> (20)	<i>brother</i> (103)
84.	<i>bratowa</i> (14)	<i>невістка</i> (7)	-
85.	<i>bratanek</i> (1)	-	<i>cousin</i> (30)
86.	<i>stryjeczny brat</i> (5)	-	<i>cousin</i> (30)
87.	<i>rodzonego mego brata</i> <i>syn</i> (4)	-	<i>nephew</i> (39)
88.	<i>brat rodzony</i> (3)	-	-
89.	<i>brat męża</i> (2)	-	<i>brother-in-law</i> (23)
90.	<i>brat żony</i> (1)	-	<i>brother-in-law</i> (23)
91.	<i>brat panny młodej</i> (1)	-	<i>brother-in-law</i> (23)
92.	<i>ni swat, ni brat</i> (1)	-	-
93.	<i>stryj</i> (80)	<i>дядько</i> (6)	<i>uncle</i> (100)
94.	<i>stryjko</i> (7)	<i>дядя</i> (1)	-
95.	<i>stryjeczny brat</i> (5)	-	<i>cousin</i> (30)
96.	<i>stryjaszek</i> (3)	-	-
97.	<i>stryjeczna</i> (2)	-	<i>cousin</i> (30)
98.	<i>stryjeczny</i> (1)	-	<i>cousin</i> (30)

99.	<i>stryjeczne</i> (1)	-	-
100.	<i>sierota</i> (79)	<i>сирота</i> (33)	<i>orphan</i> (23) <i>orphan child</i> (3)
101.	<i>sieroctwo</i> (2)	<i>сирітська доля</i> (2)	-
102.	<i>osierocenie po braciach</i> (1)	<i>осиротіти</i> (4)	-
103.	<i>sierota po bracie</i> (1)	<i>осиротілий</i> (2)	<i>orphaned condition</i> (1)
104.	<i>kuzynka</i> (70)	-	<i>cousin</i> (30)
105.	<i>kuzyna</i> (5)	-	<i>cousin</i> (30)
106.	<i>kuzyn</i> (4)	-	<i>cousin</i> (30)
107.	<i>kuzyneczka</i> (2)	-	-
108.	<i>wdowa</i> (57)	<i>вдова</i> (10)	<i>widow</i> (32) <i>dowager</i> (7)
109.	<i>wdowiec</i> (22)	<i>вдівець</i> (2)	-
110.	<i>owdowiać</i> (4)	-	-
111.	<i>wdówka</i> (3)	<i>вдовиця</i> (15)	-
112.	<i>wdowiny stroj</i> (2)	-	<i>widow's dress</i> (1) <i>widow's cap</i> (1)
113.	<i>wdowieństwo</i> (1)	-	<i>widowhood</i> (3)
114.	<i>owdowiały</i> (1)	-	-
115.	<i>szwagier</i> (53)	-	<i>brother-in-law</i> (23)
116.	<i>szwagierek</i> (1)	-	-
117.	<i>rodzina</i> (50)	<i>родина</i> (3) <i>сім'я/сім'я</i> (6)	<i>family</i> (173)
118.	<i>familia</i> (42)	<i>сім'я/сім'я</i> (6)	<i>family</i> (173)
119.	<i>rodzinne pamiątki</i> (2)	-	-
120.	<i>familijne stosunki</i> (1)	<i>семејні відносини</i> (1)	-
121.	<i>rodzinne podobieństwo</i> (1)	-	-

122.	<i>szczęście rodzinne</i> (1)	<i>родинна атмосфера</i> (1)	-
123.	<i>rodzinne ognisko</i> (1)	<i>домашнє огнище</i> (4)	-
124.	<i>rodzinna ziemia</i> (1)	-	-
125.	<i>rodzinne gniazdo</i> (1)	-	-
126.	<i>rodzinne fotografie</i> (1)	-	-
127.	<i>rodzinych zebrań, narad, namów, perswazji</i> (1)	-	-
128.	wesele (49)	весілля (23)	<i>wedding</i> (1) <i>wedding-day</i> (1)
129.	ślub (40)	шлюб (5)	<i>marriage</i> (58)
130.	<i>poślubić</i> (2)	<i>взяти за жінку</i> (3)	<i>to marry somebody</i> (77)
131.	<i>żeniaczka</i> (1)	шлюб (5)	<i>marriage</i> (58)
132.	<i>drugi ślub</i> (1)	-	<i>second marriage</i> (4)
133.	posag (30)	посаг (1)	-
134.	narzeczona (25)	-	<i>bride</i> (13) <i>girl-bride</i> (1)
135.	<i>narzeczony</i> (15)	-	<i>bridegroom</i> (7) <i>groomsmen</i> (1)
136.	<i>świekr</i> (24)	свекр (2)	<i>father-in-law</i> (2)
137.	swaty (23)	-	-
138.	<i>swatostwo</i> (2)	-	-
139.	<i>swatanie</i> (1)	-	-
140.	krewny (22)	-	<i>kindred</i> (10)
141.	<i>krewniak</i> (21)	-	-
142.	<i>krewna</i> (16)	-	<i>kinswoman</i> (6)
143.	<i>bliski</i> (5)	-	<i>relations</i> (22)

144.	<i>krewniactwo</i> (2)	-	<i>kinship</i> (3) <i>kin</i> (2)
145.	<i>krewniak po siostrze</i> (2)	-	-
146.	<i>bliski k kuzyneczkę</i> <i>krewny</i> (1)	-	-
147.	<i>familianci</i> (1)	-	<i>relations</i> (22)
148.	<i>najbliżsi</i> (1)	-	<i>kinsfolk</i> (3) <i>blood-relations</i> (2)
149.	<i>dalekie</i> (1)	-	<i>near a relation</i> (1) <i>wholly estranged</i> <i>relatives</i> (1)
150.	<i>swoi</i> (1)	-	-
151.	<i>wuj</i> (21)	<i>дядько</i> (6)	<i>uncle</i> (100) <i>mother's brother</i> (3)
152.	<i>wujna</i> (4)	-	<i>aunt</i> (149)
153.	<i>wujenka</i> (2)	<i>тітка</i> (7)	-
154.	<i>wujaszek</i> (1)	<i>дядя</i> (1)	-
155.	<i>dziad</i> (16)	<i>дід</i> (5)	<i>grandfather</i> (34)
156.	<i>dziadek</i> (8)	<i>дідусь</i> (4)	-
157.	<i>dziadunio</i> (7)	<i>дідуньо</i> (2)	-
158.	<i>dziaduńko</i> (1)	-	-
159.	<i>dziaduś rodzony</i> (1)	-	-
160.	<i>nazwisko</i> (16)	<i>добре імя</i> (1)	-
161.	<i>zmówiny</i> (16)	-	-
162.	<i>konkurent</i> (16)	<i>жених</i> (8)	-
163.	<i>zięć</i> (16)	<i>зять</i> (18)	<i>son-in-law</i> (8)
164.	<i>wnuczka</i> (10)	-	-
165.	<i>wnuk</i> (8)	<i>внук</i> (6)	<i>grandson</i> (8)

166.	<i>prawnuk</i> (1)	-	-
167.	<i>prawnuczka</i> (1)	-	-
168.	<i>cioteczny wnuk</i> (1)	-	-
169.	wielbiciel (9)	-	-
170.	rodzice (8)	батьки (18)	parents (31)
171.	ród (5)	ród (5)	genealogy (2)
172.	<i>rodzinny dom</i> (4)	<i>родинне гніздо</i> (1)	-
173.	<i>członek rodziny</i> (3)	-	-
174.	<i>ojcowy dom</i> (1)	<i>батьківські пороги</i> (1)	-
175.	pasierby (6)	-	-
176.	pokolenie (6)	-	-
177.	przenosiny (6)	-	-
178.	zaręczyny (5)	-	-
179.	babulka (4)	-	-
180.	<i>babka</i> (3)	баба (10)	<i>grandmother</i> (14)
181.	<i>cioteczna babka</i> (3)	-	<i>great-aunt</i> (2)
182.	<i>babulia</i> (2)	бабуня (1)	-
183.	rozwozić się (1)	-	-
184.	<i>rozwód</i> (1)	-	-
185.	kokietka (4)	-	-
186.	epuzer (1)	жених (8)	-
187.	<i>pociotek jej z matczynej strony</i> (1)	-	-

Таблиця В.3.

Порівняльна таблиця номінативної похідності стереотипів «родинної спорідненості» англійської мови з українськими та польськими відповідниками

Англійсько-українсько-польські відповідники			
№	Англійська мова	Українська мова	Польська мова
1.	<i>Father</i> (220)	<i>батько</i> (152)	<i>ojciec</i> (835)
2.	<i>papa</i> (51)	-	<i>papa</i> (22)
3.	<i>grandfather</i> (34)	<i>дід</i> (5)	<i>dziad</i> (16)
4.	<i>forefathers</i> (2)	-	-
5.	<i>father-in-law</i> (2)	<i>свекр</i> (2)	<i>świekr</i> (24)
6.	<i>father's pocket</i> (2)	-	-
7.	<i>mother's father</i> (1)	<i>дід</i> (5)	<i>dziad</i> (16)
8.	<i>mother</i> (185)	<i>мати</i> (184)	<i>matka</i> (597)
9.	<i>mamma</i> (22)	-	-
10.	<i>mama</i> (11)	<i>мама</i> (21)	<i>mama</i> (51)
11.	<i>mother-in-law</i> (3)	<i>свекруха</i> (71)	<i>teściowa</i> (13) <i>matka męża</i> (2)
12.	<i>motherliness</i> (1)	-	-
13.	<i>mother's heart</i> (1)	-	-
14.	<i>maternal hands</i> (1)	-	-
15.	<i>maternal judgments</i> (1)	-	-
16.	<i>maternal love</i> (1)	-	-
17.	<i>motherly feeling</i> (1)	-	-
18.	<i>distantly related to the sb by the mother's side</i> (1)	-	-
19.	<i>bride's mother</i> (1)	-	-
20.	<i>my lady</i> (1)	-	-

21.	family (173)	родина (3)	rodzina (50) <i>familia (42)</i>
22.	<i>brother's family (6)</i>	-	-
23.	<i>high family (2)</i>	<i>знатний рід (1)</i>	-
24.	<i>family group (1)</i>	<i>родинний кружок (1)</i>	-
25.	<i>family breakfast (1)</i>	-	-
26.	<i>family troubles (1)</i>	-	-
27.	aunt (149)	тітка (7)	ciotka (132)
28.	<i>aunt-in-law (1)</i>	-	-
29.	husband (119)	чоловік (64)	mąż (428)
30.	<i>first husband (1)</i>	-	-
31.	<i>husband's sister (1)</i>	-	-
32.	brother (103)	брат (20)	brat (124)
33.	<i>brother-in-law (23)</i>	-	<i>brat męża (2)</i>
34.	<i>brother's family (6)</i>	-	-
35.	<i>mother's brother (3)</i>	дядько (6)	wuj (21)
36.	<i>brotherly (2)</i>	-	-
37.	<i>adopted fraternity (1)</i>	-	-
38.	<i>father's brother (1)</i>	дядько (6)	stryj (80)
39.	<i>wife's brother (1)</i>	-	szwagier (53)
40.	uncle (100)	дядько (6)	stryj (80) wuj (21)
41.	wife (99)	жінка (135)	Żona (106) <i>żonka (7)</i>
42.	<i>housewife (5)</i>	-	-
43.	<i>uncle's wife (2)</i>	тітка (7)	ciotka (132) <i>stryjeczna (2)</i> <i>wujenka (2)</i>
44.	<i>wifehood (2)</i>	-	-

45.	<i>lady-wife</i> (1)	-	-
46.	<i>second wife</i> (1)	-	-
47.	<i>wife's sister</i> (1)	-	-
48.	<i>wife's father</i> (1)	-	-
49.	<i>wife's uncle</i> (1)	-	-
50.	<i>wifely functions</i> (1)	-	-
51.	<i>wifely relation</i> (1)	-	-
52.	<i>wifely devotion</i> (1)	-	-
53.	<i>wifely love</i> (1)	-	-
54.	<i>housewifely</i> (1)	-	-
55.	<i>to marry somebody</i> (77)	<i>взяти за жінку</i> (3)	<i>ożenić się</i> (4) <i>wyjsć za mąż</i> (5)
56.	<i>marriage</i> (58)	<i>шлюб</i> (5)	<i>ślub</i> (40)
57.	<i>second marriage</i> (4)	-	<i>drugi ślub</i> (1)
58.	<i>previous marriage</i> (1)	-	-
59.	<i>marriage-tie</i> (1)	-	-
60.	<i>marrying for interest and connections</i> (1)	-	-
61.	<i>married woman</i> (1)	<i>замужня жінка</i> (1)	<i>mężatka</i> (17)
62.	<i>marrying man</i> (1)	-	<i>żonaty</i> (4)
63.	<i>married a poor man</i> (1)	-	-
64.	<i>daughter</i> (76)	<i>дочка</i> (116)	<i>córka</i> (261)
65.	<i>daughter-in-law</i> (8)	<i>невістка</i> (7)	<i>synowa</i> (29)
66.	<i>the only daughter</i> (1)	-	<i>jedynaczka</i> (4)
67.	<i>step-daughter</i> (1)	-	-
68.	<i>true daughter</i> (1)	-	-
69.	<i>daughter's marriage</i> (1)	-	-
70.	<i>a young lady who is of age</i> (1)	<i>відданиця</i> (2)	<i>panna na wydaniu</i> (4) <i>córka na wydaniu</i> (3) <i>dziewczyna na wydaniu</i>

			(1)
71.	sister (76)	сестра (30)	siostra (147)
72.	sisterly (6)	-	-
73.	sisterly feeling (1)	-	-
74.	sisterly society (1)	-	-
75.	adopted sister (1)	-	-
76.	sister's children (1)	-	-
77.	sister's child (1)	-	siostrzenica (5) siostrzeniec (2)
78.	wife's sister (1)	-	-
79.	husband's sister (1)	-	-
80.	half-sister (1)	-	-
81.	child (69)	дитина (59)	dziecko (44)
82.	children (61)	діти (122)	dzieci (279)
83.	baby (17)	мала дитина (1)	młodzieniec (1)
84.	childhood (8)	провесінь (1)	dzieciństwo (11) dziecinny wiek (1)
85.	childlike (7)	дитиняча вдача (1)	-
86.	childless (6)	-	-
87.	childish (5)	дитиняча вдача (1)	-
88.	bastard (2)	-	-
89.	charity-children (2)	-	-
90.	orphan child (1)	сирота (33)	sierota (79)
91.	niece (39)	-	siostrzenica (5)
92.	widow (32)	вдова (10)	wdowa (57)
93.	dowager (7)	-	-
94.	widowhood (3)	-	wdowieństwo (1)
95.	widow's dress (1)	-	wdowiny stroj (2)
96.	widow's cap (1)	-	wdowiny stroj (2)

97.	<i>widow's property</i> (1)	-	-
98.	<i>parents</i> (31)	<i>батьки</i> (18)	<i>rodzice</i> (8)
99.	<i>parent</i> (12)	-	-
100.	<i>parentless</i> (2)	-	-
101.	<i>grandparents</i> (2)	-	-
102.	<i>paternity</i> (1)	-	-
103.	<i>cousin</i> (30)	-	<i>bratanek</i> (1)
104.	<i>second cousin</i> (4)	-	-
105.	<i>cousinship</i> (1)	-	-
106.	<i>orphan</i> (23)	<i>сирота</i> (33)	<i>sierota</i> (79)
107.	<i>orphan child</i> (3)	<i>сирота</i> (33)	<i>sierota</i> (79)
108.	<i>charity-children</i> (2)	-	-
109.	<i>orphaned condition</i> (1)	<i>сирітська доля</i> (2)	<i>sieroctwo</i> (2)
110.	<i>grandchildren</i> (3)	-	-
111.	<i>grandchild</i> (1)	-	-
112.	<i>sister's child</i> (1)	-	<i>siostrzenica</i> (5) <i>siostrzeniec</i> (2)
113.	<i>sister's children</i> (1)	-	-
114.	<i>to be born of the same parents</i> (1)	-	-
115.	<i>housewife</i> (1)	-	-
116.	<i>housewifely</i> (1)	-	-
117.	<i>domestic life</i> (1)	-	-
118.	<i>genealogy</i> (2)	<i>рід</i> (4)	<i>ród</i> (5)
119.	<i>gentlest genealogy</i> (1)	<i>знатний рід</i> (1)	-
120.	<i>son</i> (87)	<i>син</i> (106)	<i>syn</i> (203)
121.	<i>grandson</i> (8)	<i>внук</i> (6)	<i>wnuk</i> (8)
122.	<i>son-in-law</i> (8)	<i>зять</i> (18)	<i>zięć</i> (16)
123.	<i>her boy</i> (7)	-	-

124.	<i>eldest son</i> (2)	-	-
125.	<i>stepson</i> (1)	<i>насинок</i> (2)	-
126.	<i>son's adopting</i> (1)	-	-
127.	<i>her own darling</i> (1)	-	-
128.	<i>relations</i> (22)	-	<i>bliski</i> (5)
129.	<i>kindred</i> (10)	-	<i>krewny</i> (22)
130.	<i>kinswoman</i> (6)	-	<i>krewna</i> (16)
131.	<i>kinship</i> (3)	-	<i>krewniactwo</i> (2)
132.	<i>kinsfolk</i> (3)	-	<i>najbliżsi</i> (1)
133.	<i>kin</i> (2)	-	<i>krewniactwo</i> (2)
134.	<i>blood-relations</i> (2)	-	<i>najbliżsi</i> (1)
135.	<i>kindred traits</i> (1)	-	-
136.	<i>kindred of sensations</i> (1)	-	-
137.	<i>kindred matters</i> (1)	-	-
138.	<i>kindred changes</i> (1)	-	-
139.	<i>kindred natures</i> (1)	-	-
140.	<i>kindred eagerness</i> (1)	-	-
141.	<i>blood is said to be thicker than water</i> (1)	-	-
142.	<i>near a relation</i> (1)	-	<i>dalekie</i> (1)
143.	<i>maternal relations</i> (1)	-	-
144.	<i>wholly estranged relatives</i> (1)	-	<i>dalekie</i> (1)
145.	<i>distantly related to the sb by the mother's side</i> (1)	-	-
146.	<i>grandfather</i> (34)	<i>diò</i> (5)	<i>dziad</i> (16)
147.	<i>grandmother</i> (14)	<i>баба</i> (10)	<i>babka</i> (3)
148.	<i>great-aunt</i> (2)	-	<i>cioteczna babka</i> (3)
149.	<i>wedding journey</i> (6)	-	-

150.	<i>wed</i> (2)	<i>взяти за жінку</i> (3)	<i>poślubić</i> (2) <i>ożenić się</i> (4)
151.	<i>wedding-clothes</i> (2)	-	-
152.	<i>bridal day</i> (2)	-	-
153.	<i>wedding</i> (1)	<i>весілля</i> (23)	<i>wesele</i> (49)
154.	<i>wedding clothes</i> (1)	-	-
155.	<i>wedding-suit</i> (1)	-	-
156.	<i>wedding-day</i> (1)	<i>весілля</i> (23)	<i>wesele</i> (49)
157.	<i>wedded life</i> (1)	-	-
158.	<i>bride</i> (13)	-	<i>panna młoda</i> (10)
159.	<i>bridesmaid</i> (7)	-	-
160.	<i>bridegroom</i> (7)	-	<i>pan młody</i> (7)
161.	<i>bridesmaids</i> (3)	-	-
162.	<i>girl-bride</i> (1)	-	<i>panna młoda</i> (10)
163.	<i>groomsmen</i> (1)	-	-
164.	<i>bride-cake</i> (1)	-	-
165.	<i>bridal ring</i> (1)	-	-
166.	<i>bachelor</i> (13)	-	-
167.	<i>distantly related to the sb by the mother's side</i> (1)	-	-
168.	<i>heir</i> (11)	-	-
169.	<i>heiress</i> (9)	-	-
170.	<i>offspring</i> (1)	-	-
171.	<i>descendants</i> (1)	-	-

**Принципи укладання таблиці статистичних універсалій
номінативних вербалізаторів родинних стереотипів**

Таблицю статистичних універсалій (Таблиця В.1) створено з метою проілюструвати, які фрагменти колективного досвіду про родинну спорідненість вербалізовано у трьох порівнюваних лінгвокультурах. Виокремлені номінативні одиниці є найбільш репрезентативними з ТЗ культурно відображального потенціалу, адже вони представляють найбільш поширені для культур західноєвропейського ареалу стереотипи родинної спорідненості.

Таблиця Г.1

**Статистичні універсалії вербалізації стереотипів
«родинної спорідненості» української, польської й англійської мов**

українська мова	польська мова	англійська мова
<i>мати</i> (184)	<i>matka</i> (597)	<i>mother</i> (185)
<i>свекруха</i> (71)	<i>teściowa</i> (13) <i>matka męża</i> (2)	<i>mother-in-law</i> (3)
<i>мама</i> (21)	<i>mama</i> (51)	<i>mama</i> (11)
<i>батько</i> (152)	<i>ojciec</i> (835)	<i>father</i> (220)
<i>жінка</i> (135)	<i>żona</i> (106) <i>żonka</i> (7)	<i>wife</i> (99)
<i>взяти за жінку</i> (3)	<i>ożenić się</i> (4)	<i>to marry somebody</i> (77)
<i>діти</i> (122)	<i>dzieci</i> (279)	<i>children</i> (61)
<i>мала дитина</i> (1)	<i>młodzieniec</i> (1)	<i>baby</i> (17)
<i>провесінь</i> (1)	<i>dzieciństwo</i> (11) <i>dziecinny wiek</i> (1)	<i>childhood</i> (8)
<i>дочка</i> (116)	<i>córka</i> (261)	<i>daughter</i> (76)
<i>відданиця</i> (2)	<i>panna na wydaniu</i> (4) <i>córka na wydaniu</i> (3) <i>dziewczyna na wydaniu</i>	<i>a young lady who is of age</i>

	(1) <i>stara panna</i> (6)	
<i>син</i> (106)	<i>syn</i> (203)	<i>son</i> (87)
<i>чоловік</i> (64)	<i>mąż</i> (428)	<i>husband</i> (119)
<i>сирота</i> (33)	<i>sierota</i> (79)	<i>orphan</i> (23) <i>orphan child</i> (3)
<i>сирітська доля</i> (2)	<i>sieroctwo</i> (2)	<i>orphaned condition</i> (1)
<i>сестра</i> (30)	<i>siostra</i> (147)	<i>sister</i> (76)
<i>весілля</i> (23)	<i>wesele</i> (49)	<i>wedding</i> (1) <i>wedding-day</i> (1)
<i>брат</i> (20)	<i>brat</i> (124)	<i>brother</i> (103)
<i>батьки</i> (18)	<i>rodzice</i> (8)	<i>parents</i> (31)
<i>зять</i> (18)	<i>zięć</i> (16)	<i>son-in-law</i> (8)
<i>вдова</i> (10)	<i>wdowa</i> (57)	<i>widow</i> (32) <i>dowager</i> (7)
<i>баба</i> (10)	<i>babka</i> (3)	<i>grandmother</i> (14)
<i>невістка</i> (7)	<i>synowa</i> (29)	<i>daughter-in-law</i> (8)
<i>тітка</i> (7)	<i>ciotka</i> (132)	<i>aunt</i> (149)
<i>дядько</i> (6)	<i>stryj</i> (80)	<i>uncle</i> (100)
<i>внук</i> (6)	<i>wnuk</i> (8)	<i>grandson</i> (8)
<i>дід</i> (5)	<i>dziad</i> (16)	<i>grandfather</i> (34)
<i>рід</i> (4)	<i>ród</i> (5)	<i>genealogy</i> (2)
<i>родина</i> (3)	<i>rodzina</i> (50) <i>familia</i> (42)	<i>family</i> (173)
<i>сім'я</i> (6)	<i>rodzina</i> (50) <i>familia</i> (42)	<i>family</i> (173)
<i>шлюб</i> (5)	<i>ślub</i> (40)	<i>marriage</i> (58)
<i>свекр</i> (2)	<i>świekr</i> (24)	<i>father-in-law</i> (2)

Принципи укладання таблиць спільних номінативних вербалізаторів родинних стереотипів

У таблицях спільних для двох порівнюваних мов стереотипів (Таблиці В.2. / В.3. / В.4.) наведено українсько-польські, українсько-англійські та польсько-англійські відповідники номінативних вербалізаторів. Таке зіставлення дало змогу проілюструвати ступені деталізації того чи іншого фрагменту колективного досвіду у порівнюваних лінгвокультурах. Відповідники, які мають відмінні за структурною складністю мовні форми, вербалізують співвідносні, але нетотожні стереотипи різної сили (див. п. 3. 1. основного тексту дисертації).

Таблиця Г.2.

Спільні номінативні вербалізатори стереотипів «родинної спорідненості» української та польської мов

українська мова	польська мова	англійська мова
<i>стара</i> (22)	<i>stara</i> (37)	-
<i>мачуха</i> (4)	<i>macocha</i> (33)	-
<i>мати моїх дітей</i> (1)	<i>matka jego dzieci</i> (1)	-
<i>татко</i> (47)	<i>tatko</i> (1)	-
<i>тато</i> (19)	<i>tato</i> (1)	-
<i>старий</i> (8)	<i>stary</i> (107)	-
<i>батьківщина</i> (2)	<i>ojcowizna</i> (1)	-
<i>батьківські пороги</i> (1)	<i>ojcowy dom</i> (1)	-
<i>замужня жінка</i> (1)	<i>małżonka</i> (3)	-
<i>розвідка</i> (1)	<i>rozwódka</i> (3)	-
<i>дивувати</i> (12)	<i>dziwować</i> (4)	-
<i>донечка</i> (3)	<i>córeczka</i> (8)	-
<i>доньця</i> (2)	<i>córusia</i> (1)	-
<i>муж</i> (45)	<i>mąż</i> (428)	-

<i>домашнє огнище</i> (4)	<i>rodzinne ognisko</i> (1)	-
<i>батьківські пороги</i> (1)	<i>ojcowy dom</i> (1)	-
<i>родинне гніздо</i> (1)	<i>rodzinny dom</i> (4)	-
<i>осиротіти</i> (4)	<i>osierocenie po braciach</i> (1)	-
<i>осиротілий</i> (2)	<i>sierota po bracie</i> (1)	-
<i>вдовиця</i> (15)	<i>wdówka</i> (3)	-
<i>вдівець</i> (2)	<i>wdowiec</i> (22)	-
<i>бабуня</i> (1)	<i>babulia</i> (2)	-
<i>жених</i> (8)	<i>konkurent</i> (16) <i>epuzer</i> (1)	-
<i>дідусь</i> (4)	<i>dziadek</i> (8) <i>dziadunio</i> (7)	-
<i>родинна атмосфера</i> (1)	<i>szczęście rodzinne</i> (1)	-
<i>ім'я</i> (6)	<i>nazwisko</i> (16)	-
<i>семейні відносини</i> (1)	<i>familijne stosunki</i> (1)	-
<i>посаг</i> (1)	<i>posag</i> (30)	-

Таблиця Г.3.

**Спільні номінативні вербалізатори стереотипів
«родинної спорідненості» української й англійської мов**

українська мова	польська мова	англійська мова
<i>дитиняча вдача</i> (1)	-	<i>childlike</i> (7) <i>childish</i> (5)
<i>пасинок</i> (2)	-	<i>stepson</i> (1)
<i>знатний рід</i> (1)	-	<i>gentlest genealogy</i> (1) <i>high family</i> (2)
<i>родинний кружок</i> (1)	-	<i>family group</i> (1)

Таблиця Г.4

**Спільні номінативні вербалізатори стереотипів
«родинної спорідненості» польської й англійської мов**

українська мова	польська мова	англійська мова
-	<i>papa</i> (22)	<i>papa</i> (51)
-	<i>matka rodziny</i> (1)	<i>mother of family</i> (2)
-	<i>wyjść za mąż</i> (5)	<i>to marry somebody</i> (77)
-	<i>jedynaczka</i> (4)	<i>the only daughter</i>
-	<i>narzeczona</i> (25) <i>panna młoda</i> (10)	<i>bride</i> (13) <i>girl-bride</i> (1)
-	<i>narzeczony</i> (15) <i>pan młody</i> (7)	<i>bridegroom</i> (7) <i>groomsmen</i> (1)
-	<i>żonaty</i> (4)	<i>marrying man</i> (1)
-	<i>synowiec</i> (24) <i>rodzonego mego brata syn</i> (4) <i>siostrzeniec</i> (2)	<i>nephew</i> (39)
-	<i>siostrzenica</i> (5)	<i>niece</i> (39)
-	<i>kuzynka</i> (70) <i>kuzyna</i> (5) <i>stryjeczny brat</i> (5) <i>kuzyn</i> (4) <i>kuzyneczka</i> (2) <i>bratanek</i> (1)	<i>cousin</i> (30)
-	<i>brat męża</i> (2) <i>brat żony</i> (1) <i>brat panny młodej</i> (1) <i>szwagier</i> (53)	<i>brother-in-law</i> (23)

	<i>szwagierek</i> (1)	
-	<i>wdowiny stroj</i> (2)	<i>widow's dress</i> (1) <i>widow's cap</i> (1)
-	<i>wdowieństwo</i> (1)	<i>widowhood</i> (3)
-	<i>krewny</i> (22)	<i>kindred</i> (10)
-	<i>krewna</i> (16)	<i>kinswoman</i> (6)
-	<i>bliski</i> (5) <i>familianci</i> (1)	<i>relations</i> (22)
-	<i>krewniactwo</i> (2)	<i>kinship</i> (3) <i>kin</i> (2)
-	<i>najbliżsi</i> (1)	<i>kinsfolk</i> (3) <i>blood-relations</i> (2)
-	<i>dalekie</i> (1)	<i>near a relation</i> (1) <i>wholly estranged relatives</i> (1)
-	<i>ciotka</i> (132) <i>wujna</i> (4)	<i>aunt</i> (149)

Принципи укладання таблиць унікальних номінативних вербалізаторів родинних стереотипів

У таблицях специфічних номенів стереотипів (Таблиці В.5. / В.6. / В.7.) наведено номінативні вербалізатори безеквівалентних стереотипів родинної спорідненості в українській, польській та британській реалістичній прозі.

Така вибірка дала змогу проілюструвати найбільш культурно марковані стереотипи родинної спорідненості у межах кожної досліджуваної лінгвокультури. Також специфіку виокремлених одиниць зумовлює креативність художнього тексту. У зв'язку з цим до переліку безеквівалентних номенів належатимуть авторські новотвори на базі існуючих номінативних одиниць понять родинної спорідненості (напр. *татуняти* 'кликати тата' від *тато*).

Таблиця Г.5.

Специфічні номінативні вербалізатори стереотипів «родинної спорідненості» української мови

українська мова	польська мова	англійська мова
<i>капітан</i> (85)	-	-
<i>татуньо</i> (58)	-	-
<i>татусь</i> (1)	-	-
<i>по-батьківськи</i> (1)	-	-
<i>отець</i> (1)	-	-
<i>татуняти</i> (1)	-	-
<i>попадя</i> (28)	-	-
<i>чортиця</i> (2)	-	-
<i>висша інстанція</i> (2)	-	-
<i>пані дому</i> (1)	-	-
<i>душа моя</i> (1)	-	-

<i>голова жіноча</i> (1)	-	-
<i>супруга</i> (1)	-	-
<i>дитина</i> (1)	-	-
<i>комедіантка</i> (1)	-	-
<i>найсвятійше</i> (1)	-	-
<i>нелюба</i> (1)	-	-
<i>подружжячко</i> (1)	-	-
<i>діточки</i> (9)	-	-
<i>дітоньки</i> (1)	-	-
<i>мала людина</i> (1)	-	-
<i>дитинярня</i> (1)	-	-
<i>мої голубочки</i> (1)	-	-
<i>дитинячий юмор</i> (1)	-	-
<i>доня</i> (36)	-	-
<i>моя зозулька</i> (4)	-	-
<i>дівування</i> (3)	-	-
<i>людські дочки</i> (2)	-	-
<i>дяківна</i> (2)	-	-
<i>дівчина</i> (2)	-	-
<i>доня-голубка</i> (1)	-	-
<i>нещастя ти моє</i> (1)	-	-
<i>синок</i> (31)	-	-
<i>хлопець</i> (3)	-	-
<i>капітан</i> (86)	-	-
<i>любий</i> (9)	-	-
<i>стара дитина</i> (1)	-	-
<i>дім</i> (51)	-	-
<i>домашні пороги</i> (1)	-	-

<i>осиротити</i> (2)	-	-
<i>братік</i> (12)	-	-
<i>братик</i> (1)	-	-
<i>соломяна вдова</i> (3)	-	-
<i>самотниця</i> (1)	-	-
<i>прабаба</i> (1)	-	-
<i>женихатися</i> (7)	-	-
<i>женихатися</i> (1)	-	-
<i>невіста</i> (1)	-	-
<i>прадід</i> (2)	-	-
<i>давній рід</i> (1)	-	-
<i>родова повага</i> (1)	-	-
<i>родичі</i> (3)	-	-
<i>рідні</i> (2)	-	-
<i>родинна честь</i> (1)	-	-
<i>добре імя</i> (1)	-	-
<i>вінчати</i> (1)	-	-
<i>вінчатися</i> (1)	-	-

Таблиця Г.6

**Специфічні номінативні вербалізатори стереотипів
«родинної спорідненості» польської мови**

українська мова	польська мова	англійська мова
-	<i>ojczym</i> (7)	-
-	<i>tatulio</i> (2)	-
-	<i>paruś</i> (1)	-
-	<i>ojciec rodziny</i> (4)	-

-	<i>mateczka</i> (6)	-
-	<i>mamusia</i> (6)	-
-	<i>macierzyńsko</i> (4)	-
-	<i>mamulia</i> (1)	-
-	<i>mamcia</i> (1)	-
-	<i>matczyne gadanie</i> (1)	-
-	<i>matczyne panowanie</i> (1)	-
-	<i>mój</i> (1)	-
-	<i>jedyne jej dziecka</i> <i>ojciec</i> (1)	-
-	<i>stara panna</i> (6)	-
-	<i>żoną ślubna</i> (1)	-
-	<i>ślubna</i> (2)	-
-	<i>dzieciak</i> (3)	-
-	<i>dzieciaki</i> (1)	-
-	<i>dzieciątko</i> (1)	-
-	<i>dzieci rodzone</i> (1)	-
-	<i>dzieciątko rodzone</i> (1)	-
-	<i>dziecko czasu</i> (1)	-
-	<i>dzieci czarnej nocy</i> (1)	-
-	<i>dziecię dnia burzliwego i</i> <i>ciemnej nocy</i> (1)	-
-	<i>syn gospodarski</i> (4)	-
-	<i>organiściak</i> (3)	-
-	<i>jedynak</i> (2)	-
-	<i>syn rodzony</i> (1)	-
-	<i>synowczyk</i> (1)	-
-	<i>siostrzyczka</i> (2)	-
-	<i>ciocia</i> (74)	-

-	<i>brat rodzony</i> (3)	-
-	<i>ni swat, ni brat</i> (1)	-
-	<i>stryjaszek</i> (3)	-
-	<i>stryjeczne</i> (1)	-
-	<i>kuzyneczka</i> (2)	-
-	<i>owdowiać</i> (4)	-
-	<i>owdowiały</i> (1)	-
-	<i>szwagierek</i> (1)	-
-	<i>rodzinne pamiątki</i> (2)	-
-	<i>rodzinne podobieństwo</i> (1)	-
-	<i>rodzinna ziemia</i> (1)	-
-	<i>rodzinne gniazdo</i> (1)	-
-	<i>rodzinne fotografie</i> (1)	-
-	<i>rodzinnych zebrań, narad, namów, perswazji</i> (1)	-
-	<i>swaty</i> (23)	-
-	<i>swatostwo</i> (2)	-
-	<i>swatanie</i> (1)	-
-	<i>krewniak</i> (21)	-
-	<i>krewniak po siostrze</i> (2)	-
-	<i>bliski k kuzyneczkę krewny</i> (1)	-
-	<i>swoi</i> (1)	-
-	<i>dziaduńko</i> (1)	-
-	<i>dziaduś rodzony</i> (1)	-
-	<i>zmówiny</i> (16)	-
-	<i>wnuczka</i> (10)	-
-	<i>prawnuk</i> (1)	-

-	<i>prawnuczka</i> (1)	-
-	<i>cioteczny wnuk</i> (1)	-
-	<i>wielbiciel</i> (9)	-
-	<i>członek rodziny</i> (3)	-
-	<i>pasierby</i> (6)	-
-	<i>pokolenie</i> (6)	-
-	<i>przenosiny</i> (6)	-
-	<i>zaręczyny</i> (5)	-
-	<i>babulka</i> (4)	-
-	<i>rozwozić się</i> (1)	-
-	<i>rozwód</i> (1)	-
-	<i>kokietka</i> (4)	-
-	<i>pociotek jej z matczynej strony</i> (1)	-

Таблиця Г.7

**Специфічні номінативні вербалізатори стереотипів
«родинної спорідненості» англійської мови**

українська мова	польська мова	англійська мова
-	-	<i>forefathers</i> (2)
-	-	<i>father's pocket</i> (2)
-	-	<i>mamma</i> (22)
-	-	<i>motherliness</i> (1)
-	-	<i>mother's heart</i> (1)
-	-	<i>maternal hands</i> (1)
-	-	<i>maternal judgments</i> (1)
-	-	<i>maternal love</i> (1)

-	-	<i>motherly feeling</i> (1)
-	-	<i>distantly related to the sb by the mother's side</i> (1)
-	-	<i>bride's mother</i> (1)
-	-	<i>my lady</i> (1)
-	-	<i>brother's family</i> (6)
-	-	<i>family breakfast</i> (1)
-	-	<i>family troubles</i> (1)
-	-	<i>aunt-in-law</i> (1)
-	-	<i>first husband</i> (1)
-	-	<i>husband's sister</i> (1)
-	-	<i>brother's family</i> (6)
-	-	<i>brotherly</i> (2)
-	-	<i>adopted fraternity</i> (1)
-	-	<i>housewife</i> (5)
-	-	<i>wifhood</i> (2)
-	-	<i>lady-wife</i> (1)
-	-	<i>second wife</i> (1)
-	-	<i>wife's sister</i> (1)
-	-	<i>wife's father</i> (1)
-	-	<i>wife's uncle</i> (1)
-	-	<i>wifely functions</i> (1)
-	-	<i>wifely relation</i> (1)
-	-	<i>wifely devotion</i> (1)
-	-	<i>wifely love</i> (1)
-	-	<i>housewifely</i> (1)
-	-	<i>previous marriage</i> (1)
-	-	<i>marriage-tie</i> (1)
-	-	<i>marrying for interest and connections</i> (1)
-	-	<i>married a poor man</i> (1)

-	-	<i>step-daughter</i> (1)
-	-	<i>true daughter</i> (1)
-	-	<i>daughter's marriage</i> (1)
-	-	<i>sisterly</i> (6)
-	-	<i>sisterly feeling</i> (1)
-	-	<i>sisterly society</i> (1)
-	-	<i>adopted sister</i> (1)
-	-	<i>sister's children</i> (1)
-	-	<i>wife's sister</i> (1)
-	-	<i>husband's sister</i> (1)
-	-	<i>half-sister</i> (1)
-	-	<i>childless</i> (6)
-	-	<i>bastard</i> (2)
-	-	<i>charity-children</i> (2)
-	-	<i>dowager</i> (7)
-	-	<i>widow's property</i> (1)
-	-	<i>parent</i> (12)
-	-	<i>parentless</i> (2)
-	-	<i>grandparents</i> (2)
-	-	<i>paternity</i> (1)
-	-	<i>second cousin</i> (4)
-	-	<i>cousinship</i> (1)
-	-	<i>grandchildren</i> (3)
-	-	<i>grandchild</i> (1)
-	-	<i>sister's children</i> (1)
-	-	<i>to be born of the same parents</i> (1)
-	-	<i>domestic life</i> (1)
-	-	<i>her boy</i> (7)
-	-	<i>eldest son</i> (2)
-	-	<i>son's adopting</i> (1)

-	-	<i>her own darling</i> (1)
-	-	<i>kindred traits</i> (1)
-	-	<i>kindred of sensations</i> (1)
-	-	<i>kindred matters</i> (1)
-	-	<i>kindred changes</i> (1)
-	-	<i>kindred natures</i> (1)
-	-	<i>kindred eagerness</i> (1)
-	-	<i>blood is said to be thicker than water</i> (1)
-	-	<i>maternal relations</i> (1)
-	-	<i>distantly related to the sb by the mother's side</i> (1)
-	-	<i>wedding journey</i> (6)
-	-	<i>wedding-clothes</i> (2)
-	-	<i>bridal day</i> (2)
-	-	<i>wedding clothes</i> (1)
-	-	<i>wedding-suit</i> (1)
-	-	<i>wedded life</i> (1)
-	-	<i>bridesmaid</i> (7)
-	-	<i>bridesmaids</i> (3)
-	-	<i>groomsmen</i> (1)
-	-	<i>bride-cake</i> (1)
-	-	<i>bridal ring</i> (1)
-	-	<i>bachelor</i> (13)
-	-	<i>distantly related to the sb by the mother's side</i> (1)
-	-	<i>heir</i> (11)
-	-	<i>heiress</i> (9)
-	-	<i>offspring</i> (1)
-	-	<i>descendants</i> (1)

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Бурак В. Зіставлення номенів на позначення чоловіка в процесі узаконення шлюбних стосунків на матеріалі української та польської мов // Актуальні проблеми філології та перекладознавства. 2016. Т. 1. Вип. 10. С. 74–81.
2. Бурак В. Етноспецифіка номінацій жінки у процесі створення сім'ї (на матеріалі української та польської мов) // Проблеми слов'янознавства. 2016. Вип. 65. С. 96–109.
3. Бурак В. Субзнакова фіксація лінгвокультурного змісту в похідних номінаціях родичів (на матеріалі української та польської мов другої половини ХІХ століття) // Лінгвістичні студії. 2017. Вип. 34. С. 85–100.
4. Бурак В. Референція в реалістичній прозі: етнолінгвістичний аспект // Лінгвістичні студії. 2018. Вип. 35. С. 93–99.
5. Burak V. The Identification of Stereotypes in the Artistic Text (On the Basis of Ukrainian, Polish and British Realist Prose) // Journal of Advances in Linguistics. 2018. Vol. 9. P. 1387–1400.

Праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

6. Бурак В. Макросистемність ядра номінативного поля «РОДИНА» (на матеріалі українських та англійських словників ХІХ століття) // Наукові записки. Серія: філологічні науки (мовознавство) Кіровоград. 2017. Вип. 154. С. 522–528.

Праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

7. Бурак В. Прототипове і стереотипне у мовному образі БАТЬКА (на матеріалі української літератури другої половини ХІХ століття) // Мовний

простір слов'янського світу: поконференційна монографія. Київ: Нац ун-т «Києво-Могилянська академія». 2017. С. 14–16.

ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ

1. XII Всеукраїнський соціолінгвістичний семінар «Мова, політика, суспільна думка, пропаганда, ідентичність, національна безпека» (Львів, 15 грудня 2016 р., очна форма участі).

2. XV Всеукраїнська наукова конференція молодих філологів «VIVAT ACADEMIA» (Львів, 14 квітня 2017 р., очна форма участі).

3. Всепольська наукова конференція «Стереотипи вчора та сьогодні» (Люблін 30 листопада – 1 грудня 2017 р., очна форма участі).